

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ТАҶРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА
МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ А. ДОНИШ**

ВБД: 9 (575.3)

Бо ҳуқуқи дастнавис

АСОМУДДИНИ АБДУЛМУМИН

**ТАҶРИХНИГОРИИ ҶАНГИ ШАҲРВАНДӢ ВА СУЛҲИ ТОҶИКОН
(солҳои 1992-2000)**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯйи
ихтисоси 07.00.00 – Илмҳои таърихӣ ва бостоншиносӣ (07.00.09 –
Таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ)**

**Рохбари илмӣ:
номзади илмҳои таърих,
дотсент Ғафуров А.М.**

ДУШАНБЕ – 2024

МУНДАРИҶА

НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ.....	3
МУҚАДДИМА	4
БОБИ 1. ИНЪИКОСИ ҶАНГИ ШАҲРВАНДӢ ДАР	
ТАЪРИХНИГОРИИ ВАТАНӢ ВА ХОРИҶӢ.....	22
1.1.Раванди таҳаввулотӣ сиёсӣ дар охири солҳои 80-ум - ибтидои солҳои 90-уми асри XX дар Тоҷикистон, заминаҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва инъикоси он дар таърихнигорӣ	22
1.2.Инъикоси ҷанги шаҳрвандӣ (1992 – 1997) дар таърихнигории ватанӣ	49
1.3.Ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон (1992-1997) дар таҳқиқоти муҳаққиқони хориҷӣ	7070
БОБИ 2. ТАҶАССУМИ МАСОИЛИ ИСТИҚРОРИ СУЛҶУ ВАҶДАТ	
ВА ФАЪОЛИЯТИ КОМИССИЯИ ОШТИИ МИЛЛӢ ДАР	
ТАҶҚИҚОТИ МУҶАҚҚИҚОНИ ВАТАНӢ ВА ХОРИҶӢ.....	85
2.1. Инъикоси масоили истиқрори сулҳу ваҳдати тоҷикон дар таърихнигории ватанӣ ва хориҷӣ.....	85
2.2. Фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ ва тадқиқи он дар таърихнигории ватанӣ ва хориҷӣ.....	101
2.3. Истиқлолияти давлатӣ, ҷанги шаҳрвандӣ ва истиқрори сулҳу ваҳдати тоҷикон дар осори Пешвои миллат.....	131
ХУЛОСА	1444
НОМГҶҶИ АДАБИЁТ	15151

НОМГҶҶИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

АМИТ – Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

ВКХ – Вазорати корҳои хориҷӣ

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

ИМТ – Иттиҳоди муҳолифини тоҷик

ИҚШС – Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ

ИА – Иттиҳоди Аврупо

КМ – Кумитаи Марказӣ

КОМ – Комиссияи оштии милли

СААД – Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ

САҶА - Созмони Амният ва Ҷамкорӣ дар Аврупо

СММ - Созмони Миллалӣ Муттаҳид

СХШ – Созмони ҷамкории Шанхай

ҲК – Ҳизби Коммунистӣ

ҲКИШ - Ҳизби Коммунисти Иттиҳоди Шуравӣ

ҲНИТ – Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон

ҶИЭ – Ҷумҳурии Исломии Эрон

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Таҳлили таърихнигории адабиёти марбут ба масоили гуногуни ҷанги шаҳрвандӣ (1992 – 1997) ва раванди оштии миллии тоҷикон барои таъмини рушди ояндаи мамлакат аҳаммияти бузурги таърихию сиёсӣ дорад. Зеро дар ин давраи мудҳиши таърихи халқи тоҷик мамлакатро бӯхрони шадиди иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ фаро гирифта, соҳаҳои асосии муҳимми иқтисодиёти мамлакат аз ғайолият бозмонданд. Дар охири соли 1992 хоҷагии халқи мамлакат дар як ҳолати ноговор қарор дошт. Эҳтимолияти аз ҷумҳури ҷудо шудани вилояти Ленинобод ба миён омад. Роҳбарияти Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон масъалаи табдили вилоятро ба ҷумҳурии мухтор пешниҳод кард. Дар маҷмӯъ, ҳавфи ҳамчун давлати мустақил ва соҳибистиклол аз байн рафтани Тоҷикистон падидаи омада буд. Хушбахтона, маҳз дар ҳамин давраи ҳассос нерӯҳои сулҳофар, созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ, давлатҳои қафили минтақа ва умуман, ақлҳои солим тавонистанд, ки мамлакатро аз парокандагӣ эминдоранд ва садҳо ҳазор шаҳрвандони сарсону саргардонро ба ҳаёти орошта бозпас гардонанд.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон воқеоти сиёсии солҳои 90-уми асри XX-ро таҳлил намуда, дар яке аз Паёмҳои хеш ба Маҷлиси Олии кишвар онро чунин арзёбӣ намуданд: «Ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ кишвари моро аз масири пешрафт ҷадин даҳсола ақиб партофт ва мардуми Тоҷикистонро маҷбур сохт, ки барои бартараф кардани ҳаробию ҳисороти он солҳо заҳмати шабонарӯзӣ ва мушкilotу монеаҳои басо гаронро таҳаммул намоёнд. ... Қариб даҳ соли истиқлолият тамоми нерӯ ва талоши Ҳукумати кишвар барои барқарор кардани ҳокимияти конституционӣ ва рухҳои давлатдорӣ, пеш аз ҳама, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомӣ, ба Ватан баргардонидани беш аз як миллион нафар фирориён, барқарорсозии баъдиҷангӣ, таъмини сулҳу субот ва ваҳдати

миллӣ равона гардид». Дар ҳақиқат, даҳсолаи охири асри XX барои Тоҷикистон, ки ба тозагӣ соҳибистиклол гардида буд, давраи басо мушкил ва ҳассос маҳсуб меёбад. Бар асари бархӯрди сиёсии нерӯҳои муҳолифи дохилӣ ва омилҳои берунӣ дар кишвар ҷанги шаҳрвандӣ оғоз ёфт, ки боиси ба давлати Афғонистони ҳамсоя ва дигар кишварҳои хориҷӣ, асосан давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ фирор намудани гурӯҳе аз аҳолии кишвар гардид. Қисми дигари аҳолии кишвар барои пайдо намудани макони боамн дар дохили мамлакат ҷойи зисти доимии худро тарк намуданд. Мамлакатро бӯҳрони шадиди сиёсӣ ва иқтисодию иҷтимоӣ фаро гирифта буд. Махсусан, нокифоягии маводи озуқа эҳсос карда мешуд. Тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ фалаҷ гардида, мамлакатро хатари парокандагӣ таҳдид мекард»¹.

Гуфтушунидҳои ҷонибҳои муҳолиф бо мушкилот ва душвориҳои зиёд баргузор гардида, таъмини сулҳу салоҳ ва яқпорчагии кишвар бо машаққат ва бурдбориҳои нерӯҳои сулҳофар амалӣ мегардид. Бояд зикр кард, ки ин мушкилот аксаран ба таври сунъӣ ба амал омада, ҳадафи монеа эҷод кардан ба сулҳи тоҷиконро пайгирӣ менамуданд. Бинобар ин, таҳлили таърихнигории адабиёти мавҷуда роҷеъ ба раванди омӯзиши таърихи ҷанги шаҳрвандӣ ва истиқрори сулҳу ваҳдат имкон медихад, ки оид ба масоили норавшан ва номуайяни воқеаҳои хунини мамлакат ҳулосаҳои дуруст бароварда шуда, сабабҳои воқеъ ва паёмадҳои ғоҷиабори ҷанги шаҳрвандӣ, инчунин роҳу усулҳо ва умуман механизми дастёбӣ ба сулҳу субот муайян карда шаванд.

Қобили зикр аст, ки дар раванди ба мусолиҳа овардани ҷонибҳои даргир, анҷоми ҷанги шаҳрвандӣ ва таъмини сулҳу субот дар радифи нерӯҳои сулҳхоҳи дохилӣ, инчунин нерӯҳои берунӣ, аз ҷумла як қатор давлатҳои минтақа ва созмонҳои бонуфузи минтақавию байналхалқӣ низ саҳми борриз гузоштаанд. Дар ин самт, бахусус Созмони Милали

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22-юми декабри соли 2016. [Маводи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/13739>.

Муттаҳид, Федератсияи Россия ва давлатҳои собиқ шӯравии Осиёи Марказиро ёдрас шудан бамаврид аст. Зеро вусъат ёфтани ҷанги шаҳрвандӣ ва умуман бесуботӣ дар Тоҷикистон ба манфиати ин кишварҳо набуд. Вале, мутаассифона, бояд таъakkур дод, ки кишварҳои низ вучуд доштанд, ки аз нооромии Тоҷикистон манфиатдор буданд ва бо ҳар роҳу васила боиси муташанниҷ шудани вазъии сиёсии кишвар мегардиданд. Аз ин нуқтаи назар низ омӯзиши амиқ ва таҳлили ҳамачонибаи рӯйдодҳои сиёсии даҳсолаи охири асри XX хеле муҳим буда, бисёр масоили ҳалталаби таърихи ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷиконро равшан менамояд. Аз ин рӯ, тадқиқи равандҳои сиёсии солҳои 90-уми асри XX, ки дар адабиёти илмӣ, ёддоштӣ, публисистӣ ва матбуоти даврӣ ҳадалимкон инъикос гардидаанд, муҳрам ва саривақтӣ буда, аҳаммияти таърихӣ ва илмию амалӣ дорад.

Илова бар ин, нуқтаҳои зерин низ, ба назари мо, муҳрамияти мавзуи мавриди таҳқиқ қарордоштаро ташкил медиҳанд:

1. Таърихнигории таърихи ҷанги шаҳрвандӣ ва паёмади фоҷиабори он, инчунин гуфтушуниди байни тоҷикон ва истиқрори сулҳу субот то имрӯз мавриди таҳқиқоти маҷмӯӣ қарор нагирифтааст.

2. Масоили таҳаввулоти сиёсӣ ва заминаҳои ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 дар Тоҷикистон, ки дар адабиёти илмӣ инъикос гардидаанд, мавриди таҳлили таърихнигорӣ қарор нагирифтаанд.

3. Мушаххас намудани дараҷаи тадқиқи ҷанги шаҳрвандӣ ва муайян кардани паҳлуҳои омӯхтанашудаи он.

4. Муайян намудани сатҳи омӯзиши раванди гуфтушуниди миёни тоҷикон ва сабақҳои ибратомӯзи он ҷиҳати рушди минбаъдаи ҷомеаи тоҷикон.

5. Тадқиқи масоили таҷассуми истифодаи таҷрибаи нодири сулҳи тоҷикон дар муноқишаҳои низомии кишварҳои ҷаҳон.

6. Таҷассуми масоили умдаи таърихи сиёсии солҳои 90-уми асри XX дар осори Сарвари давлат.

7. Омӯзиши инъикоси нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар тадқиқи масоили гуногуни ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон дар таърихнигории миллӣ.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Перомуни мавзуи мавриди таҳқиқ то ҳанӯз таҳқиқоти маҷмӯӣ ба анҷом нарасидааст. Вале, хушбахтона, асарҳои бунёдию дастаҷамъӣ, асару мақолоти зиёди илмӣ, публитсистӣ, ёддоштӣ ва рисолаҳои илмӣ, ҳам дар таърихнигории ватанӣ ва ҳам хориҷӣ таълиф гардидаанд, ки масоили гуногуни таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол ва дар ин замина паҳлуҳои гуногуни ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷиконро мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор додаанд. Осори ҷопшударо шартан ба тариқи зайл метавон гуруҳбандӣ кард: китобҳо, монографияҳо ва мақолаҳои илмӣ муҳаққиқони ватанӣ, осори муҳаққиқони хориҷӣ, диссертатсияҳо ва авторефератҳо.

Проблемаҳои асосии таърихи сиёсии даврони истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон дар китоб, мақола, суҳанрониҳо ва паёмҳои ҳамасолаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар¹, ки дар онҳо масоили гуногуни таърихи солҳои 90-уми асри XX, аз ҷумла таназул ва ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ, марҳалаҳо ва раванди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, заминаҳо ва омилҳои дохилию берунии сар задани ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ, иҷлосияи тақдирсози XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, марҳалаҳои асосии ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (с. 1992-1997), давраҳои асосии музокироти миёни тоҷикон ва истиқрори сулҳу ваҳдати миллӣ, таъсис ва фаъолияти

¹ Раҳмон, Э. Таджикистан: десять лет независимости и национального единства. В 4-х томах / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озод, 2001; Раҳмон, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллӣ. Иборат аз ҳафт ҷилд / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озод, 2002-2008; Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди аввал / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2001. – 512 с.

Комиссияи оштии миллӣ таҷассум ёфтаанд, инъикос шудаанд.

Дар асарҳои дастаҷамъонаи «Таърихи халқи тоҷик»¹, «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол»², «Бунёди давлатдорӣ навин»³, «Таджикистан в огне»⁴ ва асарҳои муҳаққиқони зиёди ватанӣ, аз ҷумла Г.Ҳ. Ҳайдаров,⁵ И. Усмонов,⁶ А.Холиқзода,⁷ Н.М. Назаршоев,⁸ Р. Масов,⁹ Ҳ. Пирумшоев,¹⁰ Д. Назриев ва И. Сатторов,¹¹ Ғ. Ғоибов¹², Н.Б. Ҳотамов,¹³ Р. Абулҳаев,¹⁴ Ш. Султонов,¹⁵ Т. Назаров,¹ Ҳ. Зарифӣ,² А.

¹ История таджикского народа / под общей редакции Масова Р.М. – Душанбе, 2011. – Т.6. – 688 с.

² Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол [Матн]. – Душанбе, 2016. – 436 с.

³ Бунёди давлатдорӣ навин. – М., 2002. – С.286-287.

⁴ Таджикистан в огне / составители А. Руденко, А. Сорокин. – Душанбе: Ирфон, 1993. – 288 с.

⁵ Ҳайдаров, Г.Х. Таджикистан: трагедия и боль народа / Г.Х.Ҳайдаров, М. Иномов. – Санкт-Петербург, 1993; Ҳайдаров, Г.Х. История таджикского народа: XX век / Г.Х.Ҳайдаров. – Худжанд, 2001. – 508 с.; Ҳайдаров, Г.Х. Начальная поступь суверенного Таджикистана / Г.Х.Ҳайдаров. – Худжанд: Нури маърифат, 2006. – 348 с.

⁶ Усмонов, И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол / И.Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 178 с.; Усмонов, И. Соли Набиев / И.Усмонов. – Душанбе, 1995. – 114 с.

⁷ Холиқзода, А. Таърихи сиёсии тоҷикон / А. Холиқзода. – Душанбе, 1994; Холиқзода, А. Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Руссия то истиклол / А. Холиқзода. – Душанбе, 1997.-193 с.

⁸ Назаршоев, Н.М. Военная история Таджикистана / Н.М.Назаршоев. – Душанбе: Матбуот, 2002.

⁹ Масов, Р. Пазорная страница в нашей истории / Р.Масов // Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа. – Душанбе, 2005. – С. 185-192.

¹⁰ Пирумшоев, Ҳ. Бозсозӣ: сохтем ё бохтем? / Ҳ.Пирумшоев. – Душанбе: Шарқи озод, 2008. – 112 с.

¹¹ Назриев, Д. Республика Таджикистан: история независимости / Д. Назриев, И. Сатторов. – Душанбе, 2002.-Т.1.- 337 с.

¹² Ғоибов, Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. Монография / Ғ. Ғоибов. – Душанбе, 2006.– 906 с.

¹³ Ҳотамов, Н. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ / Н.Ҳотамов, Д.Довудӣ, С.Муллоҷонов, М.Исоматов. – Душанбе, 2011. – 582 с.

¹⁴ Абулҳаев, Р. Сабабҳои дохилӣ ва берунӣ чанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон / Р. Абулҳаев // Вопросы новейшей истории Таджикиского народа. (Сборник избранных статей и публикаций). Часть 2.- Душанбе, 2016. - С. 38-46; Абулҳаев, Р. Давраҳои гуфтушуниди байни тоҷикон оид ба оштии миллӣ / Р. Абулҳаев // Вопросы новейшей истории Таджикиского народа. (Сборник избранных статей и публикаций). Часть 2. – Душанбе, 2016. – С. 47-110.

¹⁵ Султонов, Ш. Тоҷикон дар маҷрои воқеаҳои таърихи наву навтарин (Посух ба таҳрифкорони таърихи Тоҷикистон) / Ш.Султонов. – Душанбе, 2017. – 500 с.; Султонов, Ш.М. Демонтаж СССР: Великая катастрофа XX-го столетия. Таджикистан на пороге гражданской войны (1990 – 1991 гг.) / Ш.М.Султонов. -

Шарифзода,³ Ф. Абдурашитов,⁴ В.М. Набиев,⁵ А. Гафуров,⁶ Ш.С. Саъдиев,⁷ А. Мамадазимов,⁸ С. Кобилова,⁹ Б. Шокиров¹ ва ғайраҳо

Худжанд: Хуросон, 2014. - 505 с.; Султонов, Ш. Ёддоштҳои зиёи шӯравӣ / Ш.Султонов. - Хучанд: Хуросон, 2015. - 639 с.

¹Назаров, Т.Н. Таджикистан: экономика, политика, международное сотрудничество / Т.Н.Назаров. - Минск, 2002.; Назаров, Т.Н. Таджикистан: экономическое сотрудничество и безопасность / Т.Н.Назаров. - Душанбе, 2003.; Назаров, Т.Н. Таджикистан:экономический рост, интеграция и региональное сотрудничество / Т.Н.Назаров. - Душанбе, 2004.; Назаров, Т.Н. Рыночная экономика и международное сотрудничество / Т.Н.Назаров. - Душанбе, 2007.; Назаров, Т.Н. Экономическая реформа, сотрудничество и безопасность (проблемы и суждения) / Т.Н.Назаров. - Душанбе 2013.; Назаров, Т. Современная дипломатия Таджикистана / Т.Н.Назаров, А. Сатторзода. - Душанбе, 2006.

²Зарифи, Х. Многовекторная дипломатия Таджикистана / Х.Зарифи. - Душанбе, 2010.; Зарифӣ, Ҳ. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз (Дипломатияи Тоҷикистана: вчера и сегодня) / Ҳ.Зарифӣ. - Душанбе: Офсет, 2010. - 352 с.

³Шарифзода, А. Президент / А.Шарифзода, С. Фаттоев, С.Шамсиддинов, З.Қосимӣ. - Душанбе: Ирфон, 2011.- 372 с.; Шарифзода, А. Эмомалӣ Раҳмон...(10 ҷилд) / А.Шарифзода. - Душанбе: Ирфон, 2011.; Шарифзода А. Бунёдкор / А.Шарифзода. - Душанбе, 2013. - 336 с.; Шарифзода, А. Пайвандгар / А.Шарифзода. - Душанбе, 2013. - 336 с.; Шарифзода, А. 7 соли Эмомалӣ Раҳмон / А.Шарифзода. - Душанбе, 2013. - 336 с.

⁴Абдурашитов, Ф.М. Феномен таджикского суверенитета / Ф.М. Абдурашитов. - Душанбе, 2017. - 148 с.

⁵Набиев, В.М. Давлат ва хизбҳои сиёсӣ ва ҳаракатҳои ҷамъиятии муҳолиф аз муқовимат ба ҳамкорӣ / В.Набиев. - Душанбе. - 2001. - 26 с.; Набиев, В.М. Сулҳофарии тоҷикон / В.Набиев. - Хучанд: Хуросон. 2007. - 31 с.; Набиев, В. Самараи ризоият: Ба 10-солагии Истиқлолияти Давлатии Тоҷикистон / В. Набиев, А.Мухторов. - Душанбе. 2001. - 36 с.; Набиев, В.М. Оштии миллӣ ва ризоияти кафили рушди устувори Тоҷикистон / В.М.Набиев. - Душанбе: Шарки озод, 2002. - 39 с.

⁶Гафуров, А.М. Гражданская война в Таджикистане: причины и последствия / А.М. Гафуров [Электронный ресурс]. URL: <http://ia-centr.ru//expert/1920/> (дата обращения: 01.02.2019).

⁷Саъдиев, Ш.С. Таджикистан: путь к миру и согласию / Ш.С.Саъдиев. - Душанбе, 2002. - 28 с.; Саъдиев, Ш.С. О некоторых особенностях «таджикской» модели урегулирования внутренних конфликтов. Таджикистан и современный мир / Ш.С.Саъдиев // Вестник Центра стратег. исслед. при Президенте РТ. - 2004. - № 1(4). - С.37-38.; Саъдиев, Ш.С. Вклад Миссии наблюдателей ООН в Таджикистане в мирном урегулировании межтаджикского конфликта / Ш.С.Саъдиев // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «20-солагии аъзошавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони Милалӣ Муттаҳид». 2-3 март с. 2012. - Душанбе, 2013, - С. 58-64 (тоҷ.)-С. 204-210 (русӣ), - С. 341-346 (анг.); Саъдиев, Ш.С. Аз таҷрибаи таърихи музокироти тоҷикон оид ба сулҳсозӣ дар Тоҷикистон / Ш.С.Саъдиев // Осор. Ҷилди 4. - Душанбе, 2017. - с. 419-475.

⁸Мамадазимов, А. Новый Таджикистан: вопросы становления суверенитета / А. Мамадазимов. - Душанбе: Дониш, 1996.-180 с.; Мамадазимов, А. Политическая история таджикского народа / А. Мамадазимов. - Душанбе: Дониш, 2000. - 360 с.

⁹Кобилова, С. Мифы о «застое» и «всеобщей нищете» / С. Кобилова. - Худжанд, 2007. - 27 с.; Кобилова, С. Февральские события 1990 г. в Таджикистане / С.

масоили гуногуни марбут ба таърихи ҷанги шаҳрвандӣ, раванди гуфтушунидҳо ва истиқрори сулҳу субот таҷассум ёфтаанд, ки ҷиҳати анҷом додани таҳқиқоти таърихнигорӣ манбаи арзишманд маҳсуб меёбанд. Илова бар ин осори муҳаққиқони ватаниро, ки бевосита ба таърихнигории ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон бахшида шудаанд, ба ин гуруҳ шомил кардан мумкин аст². Аз ҷумла, мақолаи муҳаққиқ М. Равшанзод³ ба таърихнигории ҷанги шаҳрвандӣ бахшида шудааст. Вале, мутаассифона, мавсуф бо таҳлили ҷанд асари ёддоштӣ ва китобҳои дарсӣ иктифо намуда, ба назари мо, масоили асосии марбут ба ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997), аз қабili заминаҳо ва омилҳои дохилӣ ва берунӣ сар задани ҷанги шаҳрвандӣ, санаи оғози ҷанг, даврабандӣ ва оқибатҳои ҷанги шаҳрвандиро ба таври шоиста таҳқиқу баррасӣ накардааст.

Муҳаққиқ Ҷ. Мирзоев дар монографияи худ осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷиро, ки таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклолро инъикос кардаанд, ба таври маҷмӯӣ таҳлили таърихнигорӣ намуда, зимни он ба масоили гуногуни ҷанги шаҳрвандӣ, аз қабili заминаҳо ва сабабҳои дохилию берунӣ сар задани ҷанги шаҳрвандӣ, даврабандӣ ва оқибатҳои ин воқеаи мудҳиш, инчунин раванди музокироти миёни тоҷикон, истиқрори сулҳ ва фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ дахл кардааст⁴. Вале бо мӯҷиби он, ки таҳқиқоти ӯ маҳз ба ҷанги шаҳрвандӣ

Кобилова. – Худжанд: Ношир, 2007. – 96 с.

¹ Шокиров, Б. Пайдоиши ҳизбу созмонҳои нав дар Тоҷикистон ва фаъолияти онҳо (солҳои 1989-1992) / Б.Шокиров, А.Маҳмадкаримов. -Душанбе, 1994.

² Равшанзод, М. Таърихнигории масъалаи ҷанги шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон / М. Равшанзод // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2016. - №3/1 (194). – С. 65-68; Мирзоев, Ҷ.А. Таърихнигории таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол / Ҷ.А. Мирзоев. – Душанбе, 2020. – 228 с.; Рахимов, Н. Т. Материалы к историографии гражданской войны в Таджикистане (1992-1997 гг.): Обзор зарубежной литературы / Н.Т.Рахимов.– Худжанд, 2002.–60 с.

³ Равшанзод, М. Таърихнигории масъалаи ҷанги шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон / М. Равшанзод // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2016. - №3/1 (194). – С. 65-68.

⁴ Мирзоев, Ҷ.А. Таърихнигории таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол / Ҷ.А. Мирзоев. – Душанбе, 2020. – 228 с.

ва сулҳи тоҷикон ихтисос дода нашуда, балки таърихнигории таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклолро ба таври маҷмӯӣ баррасӣ менамояд, баъзе масоили марбут ба ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон, аз ҷумла тадқиқи масоили ба бунбасти иқтисодӣ мувоҷеҳ гардидани вилояти Кӯлоб, баррасии инъикоси ҷанги шаҳрвандӣ ва истиқрори сулҳу ваҳдат аз ҷониби муҳаққиқони хориҷӣ, тадқиқи инъикоси нақши созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ дар хотимаёбии ҷанг ва ғайра аз мадди назари муҳаққиқ дар қанор мондааст.

Ба ин гурӯҳ, инчунин асарҳои ёддошти ва публисистиро дохил кардан мумкин аст. Ба ақидаи муаррих Сайфулло Муллоҷонов ин гуна таълифотро таҳқиқоти илмӣ номидан нодуруст мебуд, зеро муаллифони онҳо ёддоштҳо ва ҳисёти хешро ба қалам дода, ҳар кадоме ба ҳодисаҳои рӯхдода аз нигоҳи худ баҳо додаанд¹. Ҳадафи таълифи ингуна асарҳо танҳо инъикоси воқеаҳои дида ва шунида буда, муаллифон заминаҳо, омилҳо, сабабу натиҷаҳо ва аҳамияти воқеаҳоро пурра мавриди таҳқиқ қарор надодаанд. Ба ин гурӯҳ мавод ёддоштҳои А. Соҳибназаров², С. Кенчаев³, Н. Дӯстов⁴, Б. Каримов⁵, Х. Насриддинов⁶, М. Амирош⁷, С.А. Нури⁸, Ҳ. Тураҷонзода⁹ ва ғайраҳо дохил мешаванд.

¹ Кто напишет правду о войне в Таджикистане? // [Маводи электронӣ]. <http://stanradar.com/news/list/rubrik/nationalsecurity>.

² Соҳибназаров, А. Субҳи ситоракуш. К.1 / А. Соҳибназаров. – Душанбе: Дониш, 1997. – 330 с.; Соҳибназаров, А. Субҳи ситоракуш. К. 2 / А. Соҳибназаров. – Душанбе, 2000. – 310 с.

³ Кенчаев, С.К. Табаддулоти Тоҷикистон. К.1 / С.К. Кенчаев. – Душанбе: Фонди Кенчаев, 1993. – 496 с.; Кенджаев, С.К. Переворот в Таджикистане. Кн. 2 / С.К. Кенджаев. – Тошканд: Узбекистон, 1994. – 496 с.; Кенджаев, С.К. Переворот в Таджикистане. Кн. 3 / С.К. Кенджаев. – Тошканд: Узбекистон, 1995. – 512 с.

⁴ Дӯстов, Н. Заҳм бар ҷисми Ватан: Хотира ва андешаҳо / Н. Дӯстов. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 336 с.

⁵ Каримов, Б.Б. Дар гирдобии зиндагӣ. Ёддошт, мақолаҳо, мусоҳибаҳо / Б.Б. Каримов. – М.: ТОО «Можайск – Терра», 1995. – 192 с.; Каримов, Б.Б. Фарёди солҳо / Б.Б. Каримов. – М.: Трансдорнаука, 1997, – 1104 с.

⁶ Насриддинов, Х. Таркиш / Х. Насриддинов. – Душанбе: Афсона, 1995. – 304 с.

⁷ Амирош, М. Раненные страницы / М. Амирош. – М., 2001. – 304 с.

⁸ Нури, С.А. Оштинома / С.А. Нури. – Душанбе: Нодир, 2001. – 360 с.

⁹ Тӯраҷонзода, Ҳ. А. Миёни обу оташ тарҳи сулҳ андохтем / Ҳ. А. Тӯраҷонзода. – Техрон, 1998. – 65 с.

Аз бисёр чихат муаллифони ин рисолаҳо аз ҳақиқати таърихӣ дур шуда, бештар ба ситоиши ғаъолияти ҳизбу созмонҳои хеш ва сиёҳ кардани ҳарифони сиёсии худ машғул мешаванд.

Ба гурӯҳи дигар осори муҳаққиқони хориҷиро, ки паҳлуҳои мухталифи таърихи ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷиконро инъикос кардаанд, дохил кардан мумкин аст. Ин осорро, ба назари мо, метавон ба ду қисм – тадқиқоти муҳаққиқони кишварҳои узви ИДМ ва тадқиқоти муҳаққиқон ва таҳлилгарони хориҷи дур ҷудо намуд.

Бояд таъakkур дод, ки дар инъикоси таърихи ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон муҳаққиқон аз Федератсияи Россия ва умуман кишварҳои ИДМ саҳми бориз доранд. Масалан, дар таҳқиқоти В. И. Бушков ва Д.В. Микулский¹, С. В. Махонина², Б. В. Белов³, А. Гушер⁴, М. Хрусталев⁵, Н. В. Солоник⁶, В. Носов⁷, Р. Бобохонов⁸ таърихи сиёсии солҳои аввали Тоҷикистони соҳибистиқлол, заминаҳо ва сабабҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ, рафти ҷанг ва оқибатҳои мудҳишӣ он, инчунин зуҳур ва

¹ Бушков, В.И. О некоторых аспектах межнациональных отношений в Таджикской СССР / В.И. Бушков. – М., 1990; Бушков, В.И. Таджикское общество на рубеже тысячелетий / В.И. Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1992; Бушков, В.И. Таджикистан: что происходит в республике / В.И. Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1993; Бушков, В.И. Общественно-политическая ситуация в Таджикистане: январь 1992 г. / В.И. Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1992; Бушков, В.И. Анатомия гражданской войны в Таджикистане (Этносоциальные процессы и политическая борьба, 1992-1995). Монография / В.И. Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1996. – 160 с.; Бушков, В.И. «Таджикская революция» и гражданская война (1989-1994 гг.). Монография / В.И. Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1994. – 310 с.

² Махонина, С. В. Военно-политическое сотрудничество между Россией и Таджикистаном в 1993-1999 годы / С.В.Махонина. – Душанбе, 1999.- 168 с.

³ Белов, Б. В. Россия и межджикское урегулирование / Б.В.Белов // Россия в исторических судьбах таджикского народа. – Душанбе: Шарқи озод, 1998.-156 с.

⁴ Гушер, А. Война и мир в современном Таджикистане /А.Гушер // Азия и Африка сегодня. – 1998. - №3. – С. 6-13.

⁵ Хрусталёв, М. Гражданская война в Таджикистане: истоки и перспективы / М. Хрусталёв. – М., 1997. – 74 с.

⁶ Солоник, Н.В. Страницы эпохи распада СССР: гражданская война в Таджикистане / Н.В. Солоник // Вестник Пермского государственного технического университета. – Пермь, социально-экономические науки. – 2011. - №11. – С. 25-41.

⁷ Носов В. Гражданская война в Таджикистане / В. Носов. - М. – 2012. – 76 с.

⁸ Бобохонов, Р.С. Гражданская война в Таджикистане (1992-1997). Причины, ход, последствия и уроки / Р.С. Бобохонов // Общественные науки и современность. – 2011. - №3; Бобохонов, Р.С. Некоторые вопросы историографии Таджикистана нового и новейшего времени / Р.С. Бобохонов. – М., 2012. – 82 с.

ташаккулёбии низоми сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол инъикос гардидаанд. Аз ин рӯ, бояд маводи ғирдовардаи онҳо бо истифодаи усули муқоисавӣ бо маълумотҳои муҳаққиқони ватанӣ мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор дода шаванд.

Мавриди зикр аст, ки дар омӯзиши воқеоти сиёсии солҳои 90-уми асри XX муҳаққиқон ва таҳлилгарони хориҷи дур низ саҳм гирифта, паҳлӯҳои гуногуни таърихи сиёсӣ, аз ҷумла ҷанги шаҳрвандиро дар асару мақолоти хеш таҷассум кардаанд. Ба ин гурӯҳ мақолаҳои Кэтрин Барнс¹, Ширин Акинер², Оливье Руа³, Елена Ригачи Хей⁴, Ранда Слим ва Гарольд Сондерс⁵ ва ғайраҳоро дохил кардан мумкин аст.

Ба гурӯҳи дигар рисолаҳои номзадӣ ва доктории муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷиро, аз қабили И.Р.Абдуллоев⁶, А.Абдуқодиров⁷, Р.Бобочонова⁸, А.А.Муродов⁹, М.Ганҷакова¹⁰, Д.Урунова¹¹, Ғ.Р.

¹ Барнс, К. От войны к политике / К. Барнс, К. Абдуллоев // Аккорд. Выпуск 10. – Лондон, 2001. – С. 8-16.

² Акинер, Ш. Гражданская война в Таджикистане: причины и динамика / Ш. Акинер, К. Барнс // Аккорд. Выпуск 10. – Лондон, 2001. – С. 18-26.

³ Руа, О. Межрегиональная динамика войны / О. Руа // Аккорд. Выпуск 10. – Лондон, 2001. – С. 27.

⁴ Хей, Е.Р. Методология межтаджикского переговорного процесса / Е.Р. Хей // Аккорд. Выпуск 10. – Лондон, 2001. – С. 48-55.

⁵ Слим, Р. Межтаджикский диалог; от гражданской войны к гражданскому обществу / Р. Слим, Г. Сондерс // Аккорд. Выпуск 10. – Лондон, 2001. – С. 56-60.

⁶ Абдуллоев, И.Р. Возникновение и развитие общественно-политических движений Республики Таджикистан в конце 80-х - начале 90-х годов: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / И.Р. Абдуллоев. – Худжанд, 2000. – 179 с.

⁷ Абдукадыров, А. Освещение общественно-политической жизни Таджикистана на страницах русскоязычной прессы (1990-1995гг.) : автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / А. Абдукадыров. – Душанбе, 1997. – 24 с.

⁸ Бободжанова, Р. Освещение политической жизни Таджикистана на страницах периодической печати России (1990-1995 гг.): автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / Р.М. Бободжанова. – Худжанд, 1998. – 22 с.

⁹ Муродов, А.А. Освещение политической ситуации Таджикистана 1989-1997 гг. в периодической печати Республики: автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / А.А. Муродов. – Душанбе, 2004. – 24 с.

¹⁰ Ганжакова, М.Г. Политическая история Таджикистана 90-х годов XX века: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / М.Г. Ганжакова. – Душанбе, 2015. – 213 с.

¹¹ Урунова, Д.А. Становление новой политической структуры в Республике Таджикистан, 1991-1997гг.: автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / Д.А. Урунова. – Душанбе, 1998. – 26 с.

Мирзоев¹, М. Равшанзод², У.А. Бобочонова³, Р.Х. Мирзоев⁴, Ҷ.А. Мирзоев⁵, В.В. Дронов⁶, О. Х. Шарафиева⁷, И.Х. Афандихонов⁸, А.В. Архангельский⁹, В.В. Егозарян¹⁰ дохил кардан мумкин аст, ки дар онҳо масоили гуногуни марбут ба таърихи ҷанги шаҳрвандӣ, раванди гуфтушунидҳо ва истиқрори сулҳу субот таҷассум ёфтаанд.

Робитаи кор бо барномаҳо (лоихаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертационӣ дар ҷорҷӯбаи татбиқи нақшаи дурнамои кори илмӣ-таҳқиқотии шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониши АМИТ, таҳти унвони «Таърихи халқи тоҷик, қонуниятҳои умумӣ ва хусусиятҳои хоси раванди таърихӣ (*даврани муосир*)» барои солҳои 2020-2025 ба иҷро расидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

¹ Мирзоев, Г.Р. Преодоление конфликтной ситуации в Республике Таджикистан. Россия и восстановление мира (90-е годы XX века): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Г.Р. Мирзоев. – М., 2004. – 192 с.

² Равшанзод, М. Гражданское противостояние и миротворческий процесс в Республике Таджикистан в 90-е годы XX века.: автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / М. Равшанзод. – Душанбе, 2019. – 26 с.

³ Бабаджанова, У.А. Российско-таджикские отношения в 90-е годы XX века: автореф. дисс. ...на соиск. уч. степ. канд. ист. наук: 07.00.15 / У.А.Бабаджанова. - М., 2006. – 26 с.

⁴ Мирзоев, Р.Х. Специфика и закономерности таджикско-российских миграционных процессов: дисс. ...на соиск. уч. степ. канд. полит, наук / Р.Х.Мирзоев. - Душанбе, 2006. – 192 с.

⁵ Мирзоев, Ҷ.А. Таърихнигории таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол: дисс... номзади илмҳои таърих: 07.00.09 / Ҷ.А. Мирзоев. Душанбе, 2020. – 212 с.

⁶ Дронов, В.В. Международное содействие становлению политической системы независимого Таджикистана: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / В.В. Дронов.- М. – 2011. – 26 с.

⁷ Шарафиева, О.Х. Гражданская война в Таджикистане (1990-1997гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / О. Х. Шарафиева. – Томск, 2010. – 242 с.

⁸ Афандихонов, И. Х. Правовые основы военного сотрудничества между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией: автореф. дисс. ... на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук / И.Х.Афандихонов. - М., 2006. – 26 с.

⁹ Архангельский, А.В. Международно-правовые основы обеспечения коллективной безопасности государств-участников СНГ: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / А.В.Архангельский. –М., 2003. -25 с.

¹⁰ Егозарян, В.В. Военно-политическое сотрудничество России со странами СНГ как фактор интеграции: дис. ...на соиск. уч. степ. канд. полит, наук / В.В.Егозарян. - М., 2001. – 189 с.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ. Мақсади асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ таҳлили маҷмӯи таърихигорӣ рӯйдодҳои сиёсии солҳои 90-уми асри XX дар тӯли солҳои 1991-2021 маҳсуб меёбад.

Ҳадафи таҳқиқоти диссертатсионӣ иҷрои вазифаҳои зеринро тақозо менамояд:

- таҳлили таърихигорӣ асару мақолаҳои илмӣ ба таърихи ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон бахшидашуда;

- мушаххас намудани сатҳи инъикоси заминаҳо ва сабабҳои сар задани рӯйдодҳои сиёсии солҳои 90-уми асри XX, аз ҷумла ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 дар Тоҷикистон дар осори муҳаққиқон, таҳлили таърихигорӣ ва баҳогузории илмӣ ба онҳо;

- муайян намудани дараҷаи инъикоси Иҷлосияи тақдирсози XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аҳаммияти таърихӣ он ҷиҳати таҳкими унсурҳои давлатдорӣ миллии тоҷикон дар асару мақолаҳои муаррихон, сиёсатмадорон ва донишмандони соҳа;

- тадқиқи масоили инъикоси даврабандии ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 дар осори муҳаққиқон;

- муайян намудани дараҷаи инъикоси натиҷаҳои гуфтушуниди миёни тоҷикон ва тарғиби таҷрибаи сулҳ дар таърихигорӣ ватанӣ ва хориҷӣ ва таҳлили таърихигорӣ онҳо;

- таҳлили раванди танзими муноқишаи байни тоҷикон ва механизми дастбӣ ба сулҳу субот;

- муайян намудани дараҷаи инъикоси фаъолияти Комиссияи оштии миллий ва роҳҳои расидан ба сулҳи комил.

Объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, китобҳо, монографияҳо, диссертатсияҳо, мақолаҳо ва маҷмӯаҳо, ки ба таърихи ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон дар охири асри XX – ибтидои асри XXI бахшида шудаанд, маҳсуб меёбанд.

Предмети таҳқиқот муайян намудани дараҷаи таҳқиқи таърихи ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон дар адабиёти илмӣ, илмӣ-оммавӣ ва

асарҳои ёддошти муҳаққиқони ватанию хориҷӣ ба ҳисоб меравад.

Чаҳорчӯбаи хронологии тадқиқот солҳои 1992- 2000-ро фаро мегирад. Вале ба мӯчиби ба тариқи густурда инъикос намудани ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон мо таҳқиқотро аз омӯзиш ва таҳлили таърихнигории адабиёти инъикоскунандаи раванди таҳаввулоти сиёсии охири солҳои 80-ум ва ибтидои солҳои 90-ум, ки бар асари “бозсозии горбачёвӣ” ба вуқӯ пайваستا, заминасози ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 маҳсуб меёбад, оғоз намудем.

Давраи таҳқиқотии мазкур бо таҳлили таърихнигории адабиёти инъикоскунандаи воқеоти сиёсии соли 2000, яъне ба поён расидани ҷаъолияти Комиссияи оштии миллӣ ва расидан ба сулҳи комил анҷом мепазирад.

Асоси назариявӣ – методологии таҳқиқот. Дар диссертатсия ба сифати асоси методологии таҳқиқот маҷмӯи усулҳои истифода шудаанд, ки дар байни онҳо усулҳои таърихӣ, ба амсоли таърихияти илмӣ, муқоисавӣ – таърихӣ, масъалагузорӣ – солномавӣ, инчунин усулҳои таҳлили иҷтимоӣ – таърихӣ мавқеи асосиро ишғол менамоянд.

Дар асоси усули муқоисавӣ - таърихӣ таҳқиқи осори муҳаққиқони даврони истиқлолият дар қиёс бо асарҳои таърихӣ ва таҳқиқоти таърихнигории дигар даврҳои таърихӣ, аз ҷумла даврони шӯравӣ, хусусиятҳо ва усулҳои таҳқиқ, сабки баён ва ғайраҳо анҷом дода шудааст. Тавассути усули масъалагузорӣ – солномавӣ ҳудудҳои таҳқиқи масоили мазкур муайян шуда, равандҳои сиёсии яқдигарро ивазкунанда, ки таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклолро таркиб додаанд, таҳқиқ гардидаанд.

Пойгоҳи сарчашмаиносии таҳқиқот. Сарчашмаҳои асосии таҳқиқот мавод ва таълифоти муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, ки бевосита ба омӯзиши таърихи ҷанги шаҳрвандӣ, гуфтушуниди миёни тоҷикон, созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, ҷаъолияти Комиссияи оштии миллӣ бахшида шудаанд, аз ҷумла асарҳои Пешвои миллат,

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон, маводи Бойғониҳои ҷорӣ вазорату кумитаҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, китобҳои нашршуда, маҷмӯи мақолаҳо оид ба масоили умдаи таърихи сиёсӣ, ки дар маҷалаҳои илмӣ ва матбуоти даврӣ ба таъъ расидаанд, ба ҳисоб мераванд.

Сарчашмаҳоеро, ки дар раванди таҳқиқот истифода гардидаанд, шартан ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст: санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои расмӣ ташкилоту муассисаҳои гуногун (муассисаҳои давлатӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ), маводи Бойғониҳои ҷорӣ вазорату кумитаҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, китобҳои нашршуда ва маҷмӯи мақолаҳо оид ба масоили умдаи таърихи сиёсӣ, ки дар маҷаллаҳои илмӣ ва матбуоти даврӣ ба таъъ расидаанд.

Навгонии илмӣ таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки рисолаи мазкур нахустин таҳқиқоти маҷмӯӣ дар самти таърихнигорӣ таърихи ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997), музокироти байни тоҷикон ва истиқрори сулҳ дар Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Илова бар ин, нуктаҳои зерини илмӣ низ навгонии таҳқиқотро ташкил медиҳанд:

- асару мақолаҳои илмӣ ба таърихи ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон бахшидашуда ба доираи таҳлили таърихнигорӣ фаро гирифта шуданд;

- сатҳи инъикоси заминаҳо ва сабабҳои сар задани рӯйдодҳои сиёсии солҳои 90-уми асри XX, аз ҷумла ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 дар Тоҷикистон дар осори муҳаққиқон мушаххас гардида, мавриди таҳлили таърихнигорӣ қарор гирифтанд ва ба онҳо баҳои илмӣ дода шудааст;

- дараҷаи инъикоси Иҷтисоии тақдирсози XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аҳамияти таърихӣ он ҷиҳати таҳкими унсурҳои давлатдорӣ миллии тоҷикон дар асару мақолаҳои муаррихон, сиёсатмадорон ва донишмандони соҳа муайян гардидааст;

- масоили инъикоси даврабандии ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-

1997 дар Тоҷикистон дар осори муҳаққиқон таҳлил ва баррасӣ гардидааст;

- дараҷаи инъикоси натиҷаҳои гуфтушуниди миёни тоҷикон ва тарғиби таҷрибаи сулҳ дар таърихнигории ватанӣ ва хориҷӣ муайян шуда, мавриди таҳлили таърихнигорӣ қарор гирифтааст;

- раванди танзими муноқишаи байни тоҷикон ва роҳҳои расидан ба сулҳу суббот аз ҷиҳати таърихнигорӣ таҳлил гардидааст;

- дараҷаи инъикоси фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ ва роҳҳои расидан ба сулҳи комил муайян шудааст.

Ба ҳимоя муқаррароти зерин пешниҳод мегарданд:

- таҳлили таърихнигории адабиёти илмӣ давраи баррасишаванда ба ҳулосае меорад, ки роҷеъ ба таҳаввулоти сиёсӣ ва заминаҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ (1992 – 1997) шумораи зиёди таҳқиқоти муаррихон, сиёсатшиносон ва журналистон бахшида шуда, дар онҳо бозсозии ҷомеаи Тоҷикистон, таназул ва ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ, таҳаввулоти сиёсӣ, таъсисёбии ҳизбу созмонҳои нав, бархӯрди сиёсии нерӯҳои гуногун арзёбӣ мегардад;

- омӯзиш ва ҷамъбасти адабиёти марбут ба ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 дар Тоҷикистон аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ҷанги шаҳрвандӣ бо оқибатҳои мудҳиши худ, бешубҳа, рӯйдоди мураккаб ва вазнини охири асри XX буда, дар таърихнигории ватанӣ ва хориҷӣ ҳадалимкон инъикос гардидааст. Вале адабиёти мавҷуда бештар хусусияти ёддоштӣ доранд ва ё дар заминаи матбуоти даврии замони ҷанги шаҳрвандӣ ба таъъ расида, ҳамаи паҳлуҳои ин ҳодисаи фоҷиаборро фаро намегиранд;

- таҳлили таърихнигории адабиёти илмӣ ва публисисти мавҷуда аз он далолат мекунад, ки Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳодисаи ниҳоят муҳим буда, аҳаммияти бузурги таърихӣ дорад. Зеро иҷлосияи мазкур дар рафти ҷанги шаҳрвандӣ дигаргунии кулӣ ба миён оварда, оғози марҳалаи нави давлатдорӣ тоҷикон маҳсуб меёбад. Тамоми сохтори идории давлат маҳз аз ин иҷлосия

ибтидо мегиранд;

- даврабандии таърихи ҷанги шахрвандӣ дар таърихнигории тоҷик яке аз масоили мубрам ва ҳалталаб ба ҳисоб рафта, дар осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ то андозае инъикос гардидааст. Аз таҳлили таърихнигории осори мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳанӯз ҳам дар таърихи ҷанги шахрвандӣ, аз ҷумла даврабандии инфоҷиҳои мудҳиш саҳифаҳои норавшан зиёданд ва муҳаққиқонро лозим меояд, ки ҷиҳати омӯзишу баррасии ин масоил ҷаҳд намоянд;

-тадқиқ ва таҳлили адабиёти илмӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки раванди музокироти байни тоҷикон ва дастбӣ ба сулҳу субот дар ҷаҳони муосир намунаи беҳтарини ҳалли муноқишаҳо маҳсуб меёбад, ки назирашро таҷрибаи ҷаҳонӣ ёд надорад. Аз ин рӯ, ин раванд дар муноқишаҳои сиёсии кишварҳои ҷаҳон мавриди истифода қарор гирифтааст. Фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ, ки марҳилаи хотимавии раванди ба даст овардани сулҳ ва ризоияти миллӣ ба ҳисоб меравад, рушди минбаъдаи давлати тозаистиклоли Тоҷикистонро таъмин карда, ояндаи миллат ва давлати тоҷиконро муайян намуд;

- ҳанӯз аз рӯзҳои аввали ҷанги шахрвандӣ зарурати баргузор намудани гуфтушунидҳои тарафҳои бо ҳам муқобил ба миён омада буд. Зеро бо роҳи муборизаҳои мусаллаҳона ҳал намудани ин низои сиёсии байни тоҷикон ғайриимкон буд. Ягона роҳи барқарор кардани сулҳу субот дар кишвар музокироти байни ҷонибҳои муҳолиф буд, ки дар тӯли солҳои 1994-1997 баргузор гардиданд;

- Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, ки 27 юни соли 1997 дар шаҳри Москва ба имзо расид, натиҷаи 8 даври гуфтушуниди байни тоҷикон буда, ба марҳалаи нави таърихӣ ибтидо гузошт. Созишномаи мазкур ташкили Комиссияи оштии миллиро ба нақша гирифта буд, ки 4 июли соли 1997 бо фармони Президенти кишвар дар ҳайати 26 нафар аз ду ҷониб таъсис дода шуд. Вазифаи ниҳоди мазкур дар амал татбиқ намудани қарору паймонҳои созишнома

махсуб меёфт. Бояд таъкид кард, ки фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ марҳилаи охирини расидан ба сулҳи комил махсуб меёфт.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Диссертатсия дорои аҳаммияти илмӣ – назариявӣ ва амалӣ буда, натиҷаҳои ба даст омада метавонанд дар қорҳои илмӣ – таҳқиқотии муҳаққиқон ва муаррихон ҷиҳати инъикоси таърихи сиёсии кишвар дар даври истиқлолият кӯмаки воқеӣ расонанд. Мазмуни асосӣ, хулосаҳо ва маводи санадии диссертатсияро метавон зимни таълифи асарҳои маҷмӯӣ роҷеъ ба таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол (солҳои 1991- 2021), инчунин зимни хондани курсҳои лексионӣ ва курсҳои махсус аз ҷанҳои “Таърихи халқи тоҷик”, “Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол”, “Таърихшиносии таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол” васеъ истифода кард. Аҳаммияти амалии диссертатсия инчунин аз истифодаи эҳтимолии натиҷаҳои бадастомадаи таҳқиқот дар ниҳодҳои илмӣ – таҳқиқотӣ, кафедраҳои гуманитарии мактабҳои олӣ иборат аст.

Маводҳои дар диссертатсия овардашуда барои дарки воқеии масъалаҳои муҳими ҳаёти сиёсии мамлакат дар даври истиқлолият имконият медиҳанд. Хулосаҳо ва тавсияҳои диссертатсия барои ҳалли бисёр масъалаҳои ҳалталаби Тоҷикистони муосир муфиданд.

Эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсиониро дақиқияти маълумот, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, қоркарди натиҷаҳои таҳқиқот ва ҳаҷми интишорот, таҳлил, баррасӣ, муқоисаи илмӣ амалӣ, инчунин таҳлили таърихшиносии маводҳои мавҷуда таъмин менамоянд. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ пешниҳод гардидааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯи таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 07.00.00 – Илмҳои таърихӣ ва бостоншиносӣ (07.00.09 – Таърихшиноӣ, манбаъшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ) мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар коркарди илмӣ ва таҳлили таърихнигории маводҳои нав ва асарҳои зиёди илмӣ, ки аз ҷониби муҳаққиқони ватанию хориҷӣ роҷеъ ба таърихи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997), раванди гуфтушуниди миёни тоҷикон ва фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ таълиф гардидаанд, дар таҳқиқи илмии заминаҳо, сабабҳо ва оқибатҳои ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 дар Тоҷикистон ва даврабандии ин рӯйдоди сиёсӣ зоҳир мегардад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқот дар конфронсҳои байналхалқӣ ва ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ ва амалӣ ва дигар ҷамъомадҳои илмӣ-оммавӣ шунда шуданд.

Диссертатсия дар ҷаласаи шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (протоколи № 10 аз 01 декабри соли 2023) муҳокима гардида, барои Ҳимоя пешниҳод карда шуд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Муқаррароти асосии диссертатсия дар як қатор интишороти муаллиф, аз ҷумла: 6 мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 4 мақолаи дар дигар нашрияҳо ба табъ расида, таҷассум ёфтаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия дар ҳаҷми 181 саҳифаи матни компютерӣ таълиф гардида, аз муқаддима, ду боб, шаш зербоб, хулоса, тавсияҳо ва феҳристи манбаъҳо ва адабиёти истифодашуда (бо 304 номгӯй) таркиб ёфтааст.

БОБИ 1. ИНЪИКОСИ ҶАНГИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ТАЪРИХНИГОРИИ ВАТАНӢ ВА ХОРИҶӢ

1.1. Раванди таҳаввулоти сиёсӣ дар охири солҳои 80-ум - ибтидои солҳои 90-уми асри XX дар Тоҷикистон, заминаҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва инъикоси он дар таърихнигорӣ

Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ дар нимаи дуюми солҳои 80-уми асри XX ба бӯҳрони амиқи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мувҷеҳ шуд. Моҳи апрели соли 1985 дар Иттиҳоди Шуравӣ марҳалаи нави сиёсӣ бо номи “бозсозӣ”, ки ба сиёсати расмии давлатӣ табдил ёфт, шуруъ гардид.¹ Ҳадафи ин раванд наҷоти иқтисодиёти харобгаштаи кишвар, ба таври куллӣ дигаргун сохтани тамоми соҳаҳои мамлакат ва барқарор намудани қудрати қаблии давлати Шуравӣ буд. Бо мақсади амалӣ гаштани ҳадафҳои “бозсозӣ” сарвари давлат Михаил Горбачев як қатор тадбирҳо, аз ҷумла инкишофи кооператсия, ислоҳоти пулии «павловӣ», демократикунонӣ ва бозсозӣ, озодандешӣ, барҳам додани блоки ҳарбӣ-сиёсии «Ташкилоти Шартномаи Варшава», бетартибона берун кардани қисмҳои ҳарбии Артиши Шуравӣ аз мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ ва ба даштҳои Россия ва Украина мустақар кардани онҳо, саросемавор баровардани Артиши Шуравӣ аз Афғонистонро дар сиёсати худ анҷом дод. Аммо ин тадбирҳо роҳи бӯҳрони оммавиро дар Иттиҳоди Шуравӣ гирифта натавонистанд.

Солҳои 1985-1990 дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи Иттиҳоди Шуравӣ камбудии ҷиддӣ ба назар мерасид. Маҳз бо сабабҳои ба миён омадани бӯҳрони оммавӣ дар охири солҳои 80-ум ва ибтидои солҳои 90-уми асри XX дар ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шуравӣ тамоили ҷунбишҳои миллӣ-демократӣ босуръат авҷ гирифт. Бо истифода аз озодии суҳан дар саросари кишвар ҷунбишҳои кавии сиёсӣ ба муқобили ҳокимияти

¹ Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол. - Душанбе, 2003. - С.4.

марказӣ ба хотири худмухтории воқеӣ ва баромадан аз ҳайати ИҶШС ба амал омад.

Дар замони «бозсозӣ» ҳаракатҳои миллӣ, гуногунандешӣ, ошкорбаёнӣ ва истиқлолиятхоҳӣ дар тамоми қаламрави Иттиҳоди Шӯравӣ боиси пайдоиши матбуоти озод гардид ва он бо кӯмаку дастгирии сармоядорон пурқувват шуда, нисбат ба матбуоти марказии ҳизбӣ ва дигар нашрияҳои расмӣ обрӯӣ хоса касб намуд. Пайдоиши он асосан дар Россия дар натиҷаи ба вучудоии ақидаҳои миллӣ ва таблиғи ифтихори миллӣ ба вучуд омада, боиси густариши сиёсати нави давлатдорӣ гардид.

Дар солҳои ҳаштодум болоравии худшиносии миллӣ, озодаандешӣ дар Тоҷикистон суръати нав пайдо кард. Ба ақидаи мураттиби китоби «Тоҷикон дар масири таърих» Мирзо Шакурзода ин ду сарчашма дошт. Якум ин, ки то ҳаdde пояҳои режим ларзонак шуда буд ва дуюм осори такондиҳандаи иддае аз адибон дар зехну қалби мардум аксандози нерӯманде пайдо мекард.¹

Солҳои «бозсозӣ» ошкорбаёнӣ ва гуногунандешӣ тариқи матбуоти даврӣ роҳбарияти ҷумҳуриро ба ташвиш андохт. Аз ин сабаб 22 – юми декабри соли 1987 Қарори Пленуми VIII ҲК Тоҷикистон «Дар бораи кори роҳбарӣ ба бозсозӣ дар ҷумҳурӣ»-ро ба тасвиб расонд. Моҳи июни соли 1988 маркази матбуоти «Ошкорбаёнӣ» таъсис ёфта, зери назари Иттифоқи журналистон ва шуъбаи тарғибу ташвиқи ҲКТ қарор гирифт, ки дар ҷаласаҳои он роҳбарони ҷумҳурӣ бо рӯзноманигорон вохӯрӣ гузаронида, масъалаҳои доғи рӯзро мавриди муҳокима қарор медоданд. Аммо ин гуна ташкили вохӯриву суҳбатҳо ҷилави андешаҳои миллӣ ва ошкорбаёниро гирифта натавонист, балки яке аз масъалаҳои асосӣ, ки дар шароити ошкорбаёнӣ хислати умумихалқӣ гирифт, ба забони тоҷикӣ додани мақоми забони давлатӣ буд. Ин масъала пеш аз ҳама тариқи матбуоти даврӣ аз ҷониби зиёиёни кишвар ба миён омад. Аз

¹ Аюбзод, С. Сад ранги сад сол. Тоҷикон дар қарни бистум / С. Аюбзод. - Прага: Пост скриптур Имриматур, 2002. - С. 226.

чумла, дар яке аз мақолаҳои нашршудаи он солҳо омадааст: «Ҷоиз аст, ки дар Қонуни асосии Тоҷикистон забони тоҷикӣ ба сифати забони асосии республика сабт гардад».¹ Ин масъала зиёиёни кишварро муттаҳид сохт.

22 –юми феввали соли 1989 рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» хулосаи Комиссияи тайёркунандаи пешниҳодҳо доир ба мақоми давлатии забон дар ҶШС Тоҷикистон ва тартиби корбасти забонҳо дар ҷумҳуриро нашр сохт, ки дар он омада буд: «Барои ба забони тоҷикӣ додани мақоми давлатӣ ягон монеаи ҳуқуқӣ ё худ сиёсӣ нест».² Бо вучуди ин, 24 феввали соли 1989 дар майдони марказии ба номи Ленини шаҳри Душанбе нахустин гирдиҳамоии донишҷӯён доир гардид, ки исроркорона ба забони тоҷикӣ додани мақоми давлатиро талаб мекарданд.³ Моҳи апрели ҳамон сол рӯзномаҳои Тоҷикистон лоиҳаи «Қонуни ҶШС Тоҷикистон дар бораи забон»-ро интишор ва ба муҳокимаи умумихалқӣ пешниҳод кард.⁴ Дар иҷлосияи Х-уми Шӯрои Олии Тоҷикистон, санаи 22 –юми июли соли 1989, Қонуни ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи иловаи Конститутсияи (Қонуни асосии) ҶШС Тоҷикистон» қабул гардид. Мувофиқи он ба боби 71 –и Конститутсия илова гардид, ки минбаъд забони давлатии Тоҷикистон забони тоҷикӣ (форсӣ) махсуб меёбад. Ҳамин тавр, тибқи ҳаракатҳои миллии зиёиён Қонуни ҶШС Тоҷикистон аз 22 июли соли 1989, тахти №150 ба имзо расида,⁵ забони тоҷикӣ забони давлатӣ ва 22-юми июли соли 1989 рӯзи қабули Қонуни забон – «Рӯзи забон» эълон карда шуд.

Сиёсати нави давлатӣ ғаълонокии сиёсии мардумро баланд бардошта, барои зуҳури ҳаракатҳо ва ташкилотҳои нави сиёсӣ шароити мусоид фароҳам овард. Ин марҳилаи таърихи сиёсии Тоҷикистон дар

¹ Газетаи муаллимон. – 1988. - 19 ноябр.

² Тоҷикистони Советӣ. – 1989. - 22 феврал.

³ Аюбзод С. Сад ранги сад сол. Тоҷикон дар қарни бистум / С. Аюбзод. - Прага: Пост скриптур Имриматур, 2002. - С.- 234.

⁴ Тоҷикистони Советӣ. – 1989. - 22 феврал.

⁵ Қонуни ҶШС Тоҷикистон [манбаи электронӣ]. <http://life.ansor.info>. (санаи истифодабарӣ: 10.10.2021).

аксар таҳқиқоти муҳақиқони ватанӣ ва хориҷӣ инъикос гардидааст.

Масоили марбут ба инъикоси сиёсати бозсозӣ дар Тоҷикистон ва дар партави он таъсис ёфтани ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, зуҳури озодаандешӣ ва ҳудогоҳии миллӣ ва билохира, пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ва ба даст омадани Истиқлолият, қабл аз ҳама дар гузоришу баромадҳо ва шоҳасарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба таври возеҳ инъикос ёфтаанд¹.

Дар инъикоси роҳандозии сиёсати бозсозӣ дар Тоҷикистон, заминаҳо ва раванди ба даст овардани Истиқлолияти Давлатӣ асарҳои Г.Ҳ. Ҳайдаров,² И.Усмонов,³ А.Холиқзода,⁴ Н.М.Назаршоев,⁵ Р. Масов,⁶ Ҳ.Пирумшоев,⁷ А.Мамадазимов,⁸ Д.Назриев ва И.Сатторов,⁹

¹ Раҳмон Э. Таджикистан: десять лет независимости и национального единства. В 4-х томах / Э. Рахмон. - Душанбе: Шарқи озода, 2001; Раҳмон Э. Независимость Республики Таджикистан и возрождение нации. В 7 томах / Э. Рахмон. - Душанбе: Шарқи озода, 2002-2009; Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллӣ. Иборат аз ҳафт ҷилд / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озода, 2002-2008; Раҳмонов Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди аввал / Э. Раҳмонов. - Душанбе: Ирфон, 2001. - 512 с.

² Ҳайдаров Г.Х. Таджикистан: трагедия и боль народа / Г.Х.Ҳайдаров, М. Иномов. - Санкт-Петербург, 1993. - 122 с.; Ҳайдаров Г.Х. История таджикского народа: XX век / Г.Х.Ҳайдаров. - Худжанд, 2001. - 508 с.; Ҳайдаров Г.Х. Начальная поступь суверенного Таджикистана / Г.Х.Ҳайдаров. - Худжанд: Нури маърифат, 2006. - 348 с.

³ Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол / И.Усмонов. - Хучанд: Нури маърифат, 2003. - 178 с.; Усмонов И. Соли Набиев / И.Усмонов. - Душанбе, 1995. - 114 с.

⁴ Холиқзода А. Таърихи сиёсии тоҷикон / А. Холиқзода. - Душанбе, 1994; Холиқзода А. Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Руссия то истиқлол / А. Холиқзода. - Душанбе, 1997. - 193 с.

⁵ Назаршоев Н.М. Военная история Таджикистана / Н.М.Назаршоев. - Душанбе: Матбуот, 2002. - 573 с.

⁶ Масов Р. Пазорная страница в нашей истории / Р.Масов // Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа. - Душанбе, 2005. - С. 185-192.

⁷ Пирумшоев Ҳ. Бозсозӣ: сохтем ё бохтем? / Ҳ.Пирумшоев. - Душанбе: Шарқи озода, 2008. - 112 с.

⁸ Мамадазимов А. Новый Таджикистан: вопросы становления суверенитета / А. Мамадазимов. - Душанбе: Дониш, 1996.-180 с.; Мамадазимов А. Политическая история таджикского народа / А. Мамадазимов. - Душанбе: Дониш, 2000. - 360 с.

⁹ Назриев Д. Республика Таджикистан: история независимости / Д. Назриев, И. Сатторов. - Душанбе, 2002.-Т.1.- 337 с.

Ғ.Ғоибов¹, Ю. Проценко,² С. Шарипов,³ Ю. Кулчик ва С. Румянцев,⁴ инчунин асарҳои бунёдии «Бунёди давлатдории навин»⁵ ва «История таджикского народа»⁶, «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол»⁷, «Таджикистан в огне»⁸, С.Кобилова,⁹ Б.Шокиров¹⁰-ро махсус қайд кардан бамаврид аст. Муаллифони мазкур мӯътақиданд, ки зухури ҳаракатҳо ва ташкилоту маҳфилҳои нави сиёсӣ натиҷаи роҳандозии сиёсати ҷадиди Давлати Шӯравӣ – сиёсати бозсозӣ буда, ин созмонҳо дар раванди демократикунонии ҷамъият, озодандешӣ ва ба даст омадани Истиқлолияти Давлатӣ нақши муассир доранд.

Дар китоби Б. Шокиров ва А. Маҳмадкаримов, ки бевосита ба таъсисёбии ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ бахшида шуда, «Пайдоиши ҳизбу созмонҳои нав дар Тоҷикистон ва фаъолияти онҳо (солҳои 1989-1992)» унвон дорад, масоили зиёд, ба амсоли пайдоиш ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ ва ҳаракатҳои шаҳрвандӣ инъикос гардидаанд. Ҳаракатҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ, ба ақидаи муаллифон, яқсон набуда, дар онҳо се ҷараён мушоҳида мегардад: куҳнапарастон-консерваторҳо, ислохотчиён-либералҳо ва радикалҳои иртиҷоӣ. Муаллифон сабабҳои объективӣ ва субъективӣ бахрони ҲКИШ ва ҲК

¹ Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. Монография / Ғ. Ғоибов. – Душанбе, 2006. – 906 с.

² Проценко Ю. Л. Бозсозӣ дар сохтмони асосӣ. – Душанбе: Ирфон. 1991. – 56 с.

³ Шарипов С.И. Таджикистан: демократизация и политические отношения. – Душанбе, 2000. – 125 с.

⁴ Кулчик Ю.Г., Румянцев С.И. Гражданские политические движения в Таджикистане (1989 – март 1990 гг.). – Душанбе. /Б.И/. 1990. – 74 с.

⁵ Бунёди давлатдории навин. – М., 2002. – 416 с.

⁶ История таджикского народа / под общей редакции Масова Р.М. – Душанбе, 2011. – Т.6. – С. 438-488.

⁷ Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол / зерӣ таҳрири З.Акрамӣ. – Душанбе: Дониш, 2016. – 463 с.

⁸ Таджикистан в огне / составители А. Руденко, А. Сорокин. – Душанбе: Ирфон, 1993. – 288 с.

⁹ Кобилова С. Мифы о «застое» и «всеобщей нищете» / С. Кобилова. – Худжанд, 2007. – 27 с.; Кобилова С. Февральские события 1990 г. в Таджикистане / С. Кобилова. – Худжанд: Ношир, 2007. – 96 с.

¹⁰ Шокиров Б. Пайдоиши ҳизбу созмонҳои нав дар Тоҷикистон ва фаъолияти онҳо (солҳои 1989-1992) / Б.Шокиров, А.Маҳмадкаримов. -Душанбе, 1994. – 50 с.

Тоҷикистонро муайян намуда, мутаассифона, муносибати ин ҳизбро бо руҳониён ва умуман диндорон изҳор надоштаанд.

Бояд қайд кард, ки тибқи маълумоти манбаъи мазкур нахустин маҳфили сиёсӣ бо номи «Рӯ ба рӯ» ҳанӯз дар охири соли 1988 дар шаҳри Душанбе аз ҷониби корманди Кумитаи Ҷавонони Тоҷикистон – Зафар Саидов ва устодони Донишгоҳи Давлатии Тоҷикистон – Ҷумахон Исоев, Барот Мақсудов ва бархе аз рӯзноманигорон, ба монанди Искандари Хатлонӣ, Салими Аюбзод ва дигарон таъсис дода шуд. Ба ақидаи собиқ раиси ҳизби Демократии Тоҷикистон Ҷумабой Ниёзов «маҳфили сиёсии «Рӯ ба рӯ» дар бедории халқи тоҷик ва боварӣ пайдо кардан ба идеяҳои бозсозӣ саҳми босазо гузоштааст»¹.

Аввалин маҳфили сиёсии «Рӯ ба рӯ» 4 майи соли 1989 дар бинои қасри ҳозираи «Ваҳдат» баргузор гардид. Ба ин маҳфил шаҳрвандон аз пойтахт ва ноҳияҳои дурдаст омада андешаҳои худро озодона баён намуда, ин ё он амалдори ҳизбӣ ё давлатиро зерӣ танқид мегирифтанд. Роҳбарони маҳфил мансабдорони сатҳи гуногун, ҳатто вазиронро даъват карда, атрофи масоили доғи рӯз суҳбати ошкоро меоростанд ва аз натиҷаҳои суҳбатҳо андешаҳояшонро дар матбуоти даврӣ нашр мекарданд.

Ин иқдоми пешгирифтаи КМ Комсомоли Тоҷикистон, на ин, ки авзои сиёсии ҷомеаро беҳтар накард, балки барои ба вучуд омадани дигар созмону гурӯҳҳо замина ба вучуд овард. Дар як муддати кӯтоҳ, яъне дар солҳои 1989-1990 зерӣ таъсири гурӯҳи сиёсии «Рӯ ба рӯ» моҳи апрели соли 1989 дар собиқ вилояти Кӯлоб иттиҳодияи «Ошкоро», моҳи июли соли 1989 дар вилояти Суғд маҳфили «Эҳёи Хучанд», дар шаҳри Норақ маҳфили «Дирафши Ковиён» ва дар Ваҳдат «Тачдид», инчунин ҳаракат ва ҷамъиятҳои «Бохтар» (дар Ховалинг), «Самарқанд» (дар Душанбе), «Куруши Кабир», «Суғдиён» (ш. Москва), «Ваҳдат»,

¹ Из история развития демократического движения в Таджикистане [манбаи электронӣ]. URL: www.ca-c.org/journal/09-1997/st_16_niezov.Shtml (санаи истифодабарӣ: 08.08.2018).

«Пайванд» (ш. Душанбе) ва ғайра ба вучуд омаданд¹. Аксарияти аъзоёни ин ташкилотҳоро муаллимони мактабҳои олии, миёна ва миёнаи махсус, кормандони маданият, матбуот, адабиёт, фарҳанг, соҳаи савдо ва хизматрасонӣ ташкил медоданд. Дар байни ин гурӯҳу созмонҳо аз ҳама бештар иттиҳоди «Ошкоро» майли сиёсӣ дошт. Дар муқоиса ба Ҳизби Коммунистӣ ин иттиҳод тарафдори ғуноғунақидагии сиёсӣ, бисёрҳизбӣ, адолатӣ дар иҷтимоиёт буд. Яке аз талабҳои ин ҳизб аз ҳукумати давр ба инобат гирифтани ҳуқуқҳои минтақаҳои ғуноғуни кишвар дар идораи давлат буд.² Шӯрои «Ошкоро» аз панҷ нафар иборат буда, бештар аз 150 нафар ғаёлонро муттаҳид сохта буд. Дар «Оиннома»-и он омадааст, ки «Ошкоро» созмони иҷтимоӣ-сиёсӣ дар ҳудуди Кӯлоб мебошад, ки бо мақсади ғаёл кардани ҳаёти маънавӣ, ғаёлияти сиёсии одамон барои ба амал баровардани ормонҳои бозсозӣ таъсис ёфтааст. Ташкилот вазифаи аввалиндараҷаи худро аз он иборат медонист, ки ҳаёти халқро пурра бозсозӣ намояд; ба инкишофи иқтисодиёт, эҳёи забон, илм дар Кӯлоб ва барои ҳалли одилонаи масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва экологӣ дар ноҳия мусоидат намояд.³

Ҳаракати «Эҳёи Хучанд» бошад, моҳи июли соли 1989 таъсис ёфта, бештар аз 100 нафар олимону омӯзгорони донишқадаҳои олии ва миёнаи махсуси шаҳри Хучанд ва зиёиёни техникиро дар бар мегирифт. Ҳадафи ин ҳаракат ба ду масъала: якум, барқарор кардани номи таърихии шаҳр ва кӯчаҳои шаҳри Хучанд ва дуюм ба ваколатҳои шӯроҳои маҳаллӣ додани ихтиёрдорӣ замин аз салоҳияти колхозу совхозҳо нигаронида шуда буд. Он тарафдори Ҳокимияти Шӯравӣ буда, таъсири шӯроҳоро омили беҳбудии ҷомеа меҳисобид.

Дар давраи мазкур дигар халқу миллатҳое, ки дар Тоҷикистон умр ба сар мебарданд, ҷамоатҳо ва марказҳои маданияи худро (ба монанди ҷамъияти «Ховарим»-и яҳудиҳо, ҷамоати диаспораи арманӣ,

¹Бунёди давлатдорӣ навин. Москва: Радуница- 2002. –С. 286.// И. Усмонов. «Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол, Душанбе-2003, саҳ.20

²Бунёди давлатдорӣ навин. – М.: Радуница, 2002. – С. 286.

³Гражданское движение в Таджикистане. - М., 1990. - С.162.

ассотсиатсияи корягиҳои Тоҷикистон, ассосиатсияи корягиҳои Шӯравӣ ва ғайраҳо) ташкил намуданд.

Дар заминаи маҳфили «Рӯ ба рӯ» созмони мардумии «Растохез» ба вучуд омад. Ин созмон аз ҷониби узви фаъол ва нattoқи маҳфили «Рӯ ба рӯ», номзади илмҳои иқтисодӣ, корманди Академияи илмҳои Тоҷикистон Тоҳири Абдучаббор таъсис дода шуд. Ё дар бораи ҳадафи «Растохез» чунин гуфтааст: «Созмони мардумии «Растохез» аз ибтидо бо дарки як сислсила масоили хеле муҳим, ки дар он вақт дар назди ҷомеа истода буд, ба майдон омад ва ҳадафи худро чунин муайян кард, ки мо бояд барои ба даст овардани истиқлолияти давлатии Тоҷикистон талош кунем ва ман фикр мекунам ин як нухзати мардумӣ буд, ки на танҳо ба Тоҷикистон, балки ба ҳамаи ҷумҳуриҳои шӯравӣ дар он давра хос буд».¹ Сабаби асосии таъсиси ин созмон андешаҳо перомунӣ ҳимояву посдории забону фарҳанги тоҷик буд. Маҳз андешаи «Марги миллат аз марги забонаш оғоз мешавад» (Г. Сафиева)² ангезаи аслии таъсисёбӣ ва фаъолияти созмони «Растохез» ҳисоб мешавад. Он хеле фаъол буда, фикру мулоҳизаҳои ҷомеаро мувофиқи талаботи гуногунакидавӣ ифода менамуд. Асли гуманизм, адолат ва озодӣ, баробарӣ ва бародарии халқҳо, демократия ва ошкорбаёнӣ асоси фаъолияти «Растохез»-ро ташкил менамуд. Ба гуфти муовини раиси созмони мазкур мақсади асосии иттиҳод аз қайди онрӯзаи бухроновар раҳо додани ҷумҳурӣ, мадад кардан ба баланд шудани сатҳи зиндагии халқҳои ҷумҳурӣ, иҷрои ҳақиқии қонуни адолати иҷтимоӣ, таҷдиди забони тоҷикӣ ва маданияти миллии тоҷикон, ҳамчунин анъанаҳои беҳтарини гузашта аст.³ Ҳар фард новобаста аз миллат, эътиқодоти динӣ, вазъи иҷтимоӣ, ҳизбият агар «Оиннома» ва барномаи онро эътироф менамуд, аъзои он шуда метавонист. Мувофиқи оиннома ва гуфтаҳои аъзоёни «Растохез», он ҳар навъ зухуроти зӯрӣ ва истибдод, беадолатиҳои иҷтимоӣ ва

¹Аюбзод С. Сад ранги сад сол. Тоҷикон дар қарни бистум. Прага: Пост скриптур Имприматур, 2002.С.- 237

² Ҳамон ҷо.

³Паёми Душанбе, 1990, 27 феврал. Тоҷик ТА. «Растохез чист?»

нобаробари ро маҳкум мекард. Табиист, ки оғрои ин ташилот дар байни зиёиён, махсусан ҷавонон, ҳатто коммунистон хеле баланд шуда буд. Дар фаъолияти «Растохез» талабҳои истиқлолияти сиёсӣ (дар доираи Иттиҳоди нави таҷдидёфта), иқтисодӣ, ҳимояи манфиатҳои фарҳангии халқи тоҷик, пеш аз ҳама, баланд бардоштани мақоми забони тоҷикӣ ва ғайраҳо дида мешуд. Ҳарчанд ин созмон 21-уми июни соли 1991 ба қайд гирифта шуд бошад ҳам, вале аввалин маҷлиси он аз ин пештар - 13 сентябри соли 1989 сурат гирифта буд.

Аз сабаби он, ки ҳадафҳои созмони «Растохез» бо ҳадафҳо ва амали Ҳизби коммунистӣ созгор набуданд, минбаъд аъзо ва ҳаводорони он аз ҷониби ХК зери таъқиб қарор дода шуданд, ки дар натиҷа ин ҷамъият мавқеи зиддикоммунистӣ ва зиддисотсиалистиро пеш гирифт.

«Растохез» аввалин созмони иҷтимоӣ буд, ки на фақат матбуоти расмӣ худро ба вуҷуд овард, балки аз дигар матбуоти мунташири ҷумҳурӣ, ҳатто аз нашрияҳои расмӣ ба монанди «Ҷавонони Тоҷикистон», «Газетаи муаллимон», «Сухан» таъвонист ба манфиати худ истифода намоёнд.¹

Ба андешаи И. Усмонов «таъсис ва фаъолияти «Растохез» аз як тараф, далели он аст, ки талабот ба ҷунин созмонҳо дар Тоҷикистон мавҷуд буд ва аз тарафи дигар ба он далолат медиҳад, ки ғуноғунандешии сиёсӣ дар саросари Иттиҳоди Шӯравӣ реша медавонад»².

Ба нақши созмони мардумӣ «Растохез» дар бедории тафаккури миллии халқи тоҷик Абдуқодир Ҳолиқзода, ки вазифаи муовини раиси ин созмонро ба уҳда дошт, баҳои мусбат дода, дар таҳқиқоти хеш таҳти унвони «Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Руссия то истиқлол»³ қайд менамояд, ки ташикил ёфтани созмони «Растохез» дар ҳаёти сиёсии

¹ Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол. Душанбе, 2003, саҳ.20

² Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол / И.Усмонов. – Ҳучанд: Нури маърифат, 2003. - С.25.

³ Ҳолиқзода А. Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Руссия то истиқлол / А. Ҳолиқзода. – Душанбе, 1997. – 193 с.

ҷумхури воқеаи муҳим буд. Мавсуф таъкид менамояд, ки созмони «Растохез» аз рӯзҳои аввал ба нафъи миллат корҳои муфиду аҳамиятнокро анҷом дода, «дар масъалаи иқтисодӣ консепсияи мустақилияти иқтисодии ҷумхуриро пешниҳод кард, ки он бояд масъалаҳои гузаштанро ба бозори озоди иқтисодӣ, шаклҳои гуногуни моликият, дар ҷумхури мавриди баҳрабардорӣ қарор додани маводи хом, ташкил намудани ҳазинаи зарҳои ҷумхури, бонки милли ва ғайраро дарбар мегирифт»¹.

Воқеан, бояд қайд кард, ки аз тарафи гуруҳи кории созмони мазкур консепсияи мустақилияти иқтисодии ҷумхури тартиб дода шуда, ба ҳукумат пешниҳод гардид. Вале тартибдиҳандагони консепсия дар баробари пешниҳоди мустақилияти иқтисодии ҷумхури, инчунин батамом гусастани равобитро бо «марказ» ва умуман бо кишварҳои ғарб ва рӯ овардан ба мамлакатҳои шарқро таъкид мекарданд, ки ба назари мо ҳатто маҳз буд. Аз ин лиҳоз, ба ақидаҳои Абдуқодир Холиқзода розӣ шудан мушкил аст. Илова бар ин, амалҳои зӯроварӣ ва ғайриқонунии иттифоқчиёни созмони мардумии «Растохез» аз ҷабҳаи исломӣ-демократӣ нуфузи ин созмонро дар байни мардум коҳиш доданд.

Дар солҳои 1989-1990, ки давраи авҷи бедориҳои миллию сиёсӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, як қатор ташкилотҳои гуногун ба миён омаданд. Асосгузори сулҳу ваҳдати милли - Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз соли 1992 дар яке аз суҳанрониҳои худ гуфта буданд: «Нерӯҳои иғвогар зери шиорҳои демократӣ, вале амалан мочароҷӯёна коре карданд, ки Ватани хурдакаки моро ба вартаи нобудӣ расониданд. Хавфи пора-пора шудан, решакан гардонидани халқи мо аз имкон берун набуд. Натанҳо вилоятҳои том, балки ноҳияву қишлоқҳо ҳам аз якдигар роҳи ҷудоиро мечӯстанд. Созмонҳои гуногуни маҳаллӣ бо номи «Лаъли Бадахшон», «Ҳамдilon», «Меҳри Хатлон», «Ҳисори

¹ Холиқзода А. Тоҷикони Мовароуннахр аз истилои Руссия то истиқлол / А. Холиқзода. – Душанбе, 1997. – С.155.

Шодмон», «Истаравшан», «Зарафшон» ва ғайра арзи вучуд карданд, ки сарфи назар аз ниятҳои неки худ, ба якпорчагии Ватани азизамон мусоидат намекарданд»¹. Мақсади асосии ташкилшавии ин гуна ташкилотҳо – ҳимояи манфиатҳои аҳолии минтақаҳои гуногуни кишвар дар шароити ноором будани вазъи сиёсии ҷомеа дар пойтахти кишвар буд. Аммо ин далели он буд, ки дар Тоҷикистон қаллобии маҳаллӣ ба вучуд омад, ки манфиатҳои худро аз манфиатҳои ҷомеа болотар медонист.

Бояд қайд кард, ки яке аз масъалаҳои муҳими сиёсии ибтидои солҳои 90-уми асри XX воқеаҳои феввали соли 1990 маҳсуб меёбад. Воқеаҳое, ки моҳи феввали соли 1990 дар ҷумҳурӣ ба амал омаданд, вазъи сиёсии кишварро дигаргун сохтанд, ба ташаккули ғаёлияти ғарзнокӣ ҳизбу созмонҳои ба ном «демократӣ»-и ҷумҳурӣ роҳ кушоданд, ба даҳлати ҳизбҳои сиёсӣ дар идораи давлат замина ва сабаб гаштанд. Воқеаҳои феввали тибқи нақшаҳои тарҳрезикардаи ҳизбу созмонҳои навтаъсиси ҷумҳурӣ ба хоҳири ба даст овардани ҳокимият ва идораи давлат амалӣ карда шуданд. Бар асари ин воқеаҳо, ки аз 11 то 17-уми феввали соли 1990 дар шаҳри Душанбе ба амал омаданд, ба ақидаи И.Усмонов² «14 кас», аз рӯи маълумоти Ҷ.Ниёзов³ «зиёда аз 20 нафар» ва ба ақидаи Ғ. Ғоибов, ки ба ҳулосаи Комиссияи Президиуми Совети Олии РСС Тоҷикистон «Оид ба тафтиши ҳолатҳои воқеаҳои вобаста ба 12, 13, 14 феввали соли 1990 дар шаҳри Душанбе» асос ёфтааст, 25 нафар қурбон гардида, 856 нафар захм бардоштанд.⁴ Дар натиҷаи воқеаҳои феввали ҳазорҳо нафар аҳолии русзабони ҷумҳурӣ, асосан мутахассисони баландихтисос мамлакатро тарк

¹ Раҳмонов Э. Ш. Тоҷикистон: даҳ соли истиклолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Ҷ. 1. Душанбе, 2001, С.18-19

² Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол / И.Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. - С.28.

³ Из история развития демократического движения в Таджикистане// [Электронный ресурс]. – www.ca-c.org/journal/09-1997/st_16_niezov.Shtml (дата обращения: 08.08.2018).

⁴ Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. Монография / Ғ. Ғоибов. – Душанбе, 2006. – С. 666.

намуданд. Воқеаҳои феввали соли 1990 дар Тоҷикистон – ин бархӯрди оштинопазири ду нерӯ – муҳолифин, ки тамоми нерӯҳои бо ном «демократӣ» - ислومیёни иртиқой, намояндагони ҳизбҳои навтаъсис ва ҳаракатҳои зиддикоммунистиро муттаҳид мекард, ва ҷонибдорони ҳукумати конститутсионӣ ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи муҳаққиқи воқеаҳои феввали – С. Қобилова «ин муборизаи идеологияи ҷонибдорони роҳи ислומии тараққиёт ва онҳое, ки тарафдори ҳукумати дунявӣ буданд, махсуб меёбад. Воқеаҳои феввали – ин кӯшиши дарҳам шикастани низоми конститутсионии коммунистӣ ва дар вайронаҳои он бунёд намудани давлати исломӣ буд»¹.

Воқеаҳои феввали соли 1990 дар шаҳри Душанбе ба ҷумҳурӣ ҳисороти калони моддиву маънавӣ расонид. Мувофиқи маълумоти Комиссияи Шӯрои Олии Ҷумҳурӣ бар асари воқеаҳои феврал 813 нафар захм бардоштанд, ки аз ин шумора 732 нафарашро мардон ва 81 нафарашро занҳо ташкил медоданд. Вале ба ақидаи собиқ додситони ҷумҳурӣ Т.П. Почомуллоев захмдоршудагон 856 нафарро ташкил медоданд, ки аз ин шумора 117 нафарашон аз силоҳи оташфишон захм бардошта буданд.² Умуман, ин масъала дар ҳафтаномаву рӯзномаҳои давр ба таври гуногун шарҳу тавзеҳ ёфтааст. Аз ҷумла, мувофиқи маълумоти рӯзномаи «Народная газета» 136 нафар истиқоматкунандагони шаҳри Душанбе ва берун аз он аз яроқи оташфишон ва 88 нафар аз корд захмӣ шуда, 188 нафар дар беморхонаҳо бистарӣ гаштанд; шумораи ҳалокшудагон бошад, 25 нафарро ташкил медод.³ Ҳамчунин, бар асари ҳодисаҳои феввали соли 1990 100 иншотҳои савдову муассисаҳои давлатӣ ва зиёда аз 20 адад мошинҳои давлативу шахсӣ вайрону валангор, сӯхтаву тороч карда шуданд. Зарари умумии ҳодисаҳои феввали 51 млн. суми шӯравиро дар бар мегирифт.⁴

¹ Қобилова С. Февральские события 1990 г. в Таджикистане / С.Қобилова. – Худжанд: Ношир, 2007. – С.17.

² Тоҷикистони Шӯравӣ, 1991, 2 июл

³ «Народная газета», 5 феввалисоли 2003.

⁴ «Коммунист Таджикистан», 15 март соли 1990

Тибқи тафтишоти прокуратураи ҷумҳурӣ дар ин ҳодисаҳо 300 нафар даст ба ҷиноят задааст, ки аз ин 150 нафарашон ба ҷазоҳои муҳталиф маҳкум шуданд.¹

Душвориҳои ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ҷамъиятиву сиёсии ҷумҳурӣ: норасоҳои ҷиддии соҳаҳои иҷтимоӣ, проблемаҳои афзоиши аҳоли, суҳт гардидани ҳокимияти давлатӣ, интизоми меҳнатӣ, истеҳсоли ва тартиботи ҷамъиятӣ, вусъати ҷинояткорӣ, густариши ниғилизми ҳуқуқӣ, таъсири манфии ғояҳои иртиқоии ислом, миллатгароӣ ва бӯҳрони маънавии ҷомеа замина ва омилҳои асосии воқеаҳои февралӣ мебошанд. Бо дарназодошти чунин вазъият созмони мардумии «Растохез», қисмати иртиқоии рӯҳониёни мусулмон ва унсурҳои мансабпарастии идораи давлатӣ ҷиҳати мубориза баҳри ҳокимияти сиёсӣ воқеаҳои февралиро тарҳрезӣ намуданд. Тарғибу ташвиқи аъзоёни «Растохез» ва муллоҳои иртиқоии ислом ҷиҳати амалӣ гардидани гирдиҳамоиҳои февралӣ назаррас аст. Аз ҷумла, О.Заробеков, М.Мираҳимов, С.Мастонзода ва дигар роҳбарони «Растохез» ва муллоҳои иртиқоии ислом бо истифода аз ошкорбаёнӣ дар суҳанрониҳои худ моҳияти амали роҳбарияти ҷумҳуриро дар боби муътадил гардонидани вазъият таҳриф карда, бо истифода аз вусъат додани рӯҳи миллатгароӣ, мардумро муқобили ҳукумати конститутсионӣ бархезонданд. Яке аз далелҳои равшан он аст, ки рӯзи 9 феввали соли 1990 роҳбарияти «Растохез» ба номи Шӯрои Олӣ мактуб фиристода талаб карданд, ки теъдоди гурезаҳои армании ба ҷумҳурӣ омада ва манзилҳои ба онҳо додашуда ба мардум эълон карда шавад. Инчунин, дар он рӯзҳо қариб дар ҳамаи донишгоҳҳои дошиқадаҳои олии ҷумҳурӣ хабари омадани арамниҳо, бо манзил таъмин карда шудани онҳо ва баргузории гирдиҳамоӣ паҳн шуда буд. Масалан, тибқи шаҳодати Ҳикматулло Насриддинов рӯзи 8-9 феврал дар назди ошхонаи Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон дар хусуси гузаронида

¹ Тоҷикистони Шӯравӣ. - 1991, 15 январ.

шудани намоиши зидди арманиҳо дар назди бинои КМ ҲКТ дар санаи 11 феввали соли 1990 эълон овезон шуда буд.¹

Бояд қайд кард, ки ба ғайр аз роҳбарияти созмони мардумии «Растохез» намояндагони иртиҷоии рӯҳониёни мусулмон низ барангезандагони воқеаҳои феввали маҳсуб меёбанд. А. Боев, С. Бедимоғов, Т. Давлатов, А. Ҳакимов, А. Дилоев ва дигарон дар байни мардум, махсусан наврасон ғояҳои иртиҷоии исломро дар боби бадбинии миллатҳо, мафкура ва дини ғайр, аллайҳи сохти мавҷудаи давлатию ҷамъиятӣ ва коммунистон тарғибу ташвиқ карда, барои бунёди ҷумҳурии исломӣ дар Тоҷикистон даъват менамуданд. Тибқи маълумоти Ҳ.Насриддинов ҳанӯз 2 феввали соли 1990 зимни ифтитоҳи масҷид дар деҳаи Арбобхотуни ноҳияи Ленин рӯҳониёни мусулмон барои дар Тоҷикистон барпо кардани ҷумҳурии исломӣ масъала пеш гузоштанд.² Гузашта аз ин, ба ақидаи ӯ, 9 феврал дар яке аз деҳаҳои ноҳияи Ҳисор муллои ғайрирасмӣ Р. Қосимов дар масҷид аз хусуси омадани араманиҳои гуреза сухан ронда, мардумро ба митинги зидди арманиҳо дар санаи 11 феввали соли 1990 дар назди бинои КМ ҲКТ даъват намуд.³

Масъалаи гурезаҳои арманӣ асосан рӯзи 25 январи соли 1990 дар ҷамъомади созмони «Растохез» дар экспедитсияи гидрогеологиву мелиоративии Вазорати хоҷагии оби ҶШС Тоҷикистон ба миён омада буд, ки сардори он, узви «Растохез» А. Абдуллоев ва раиси созмон Н. Мӯсоев аз омадани ду – се ҳазор арманҳои гуреза ва ба онҳо дастрас кардани манзил аз ҷониби роҳбарони ҷумҳурий хабар дода, мардумро ба гирдиҳамой даъват намуданд. Комиссияе, ки аз ҷониби Шӯрои Олӣ оид ба гурезаҳои арманӣ таъсис ёфта буд, муайян намуд, ки рӯзҳои 12-16 феврал аз фурудгоҳи Душанбе ҳамагӣ 1390 арманӣ, аз ҷумла 1227 нафар ба Ереван ва 163 нафар ба шаҳрҳои дигари Иттифок парвоз кардаанд.

¹ Ҳикматтулло Насриддинов. Таркиш. - Душанбе, нашриёти «Афсона», 1995. - С-97.

² Ҳикматтулло Насриддинов. Таркиш. - Душанбе, нашриёти «Афсона», 1995. - С-97.

³ Ҳикматтулло Насриддинов. Таркиш. - Душанбе, нашриёти «Афсона», 1995. - С-97.

Чанд нафари дигари онҳо ба воситаи автомобил ва поездҳо аз ҷумҳурӣ фирор намуданд, маълум нест.¹ Бо вучуди ин, дар натиҷаи тафтишоти комиссия маълум гардид, ки аз шумораи умумии арманҳои аз Тоҷикистон фироркарда, танҳо 776 нафарашон сокинони ҷумҳурӣ набуданд. Инчунин, воқеаҳои февралӣ ба ҳичрат намудани миллатҳои ғайри тоҷик сабаб шуданд. Тавре аз суҳбати собиқ президенти ҷумҳурӣ Қ. Маҳкамов бо мухбири «Московские новости» дар санаи 23 декабри соли 1990 бармеояд, дар давоми семоҳаи аввали соли 1990 зиёда аз 65 ҳазор русзабонон аз Тоҷикистон фирор намуданд.²

Ҳамин тариқ, гирдиҳамоиҳои феввали соли 1990 аз ҷониби созмони мардумии «Растохез» ва Ҳизби наҳзати ислом бо мақсади амалӣ намудани нақшаҳои худ ва беобрӯ кардани Ҳизби коммунист анҷом дода шуда, баҳри сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (5 майи соли 1992 – 27 июни соли 1997) замина гузоштанд.

Пас аз воқеаҳои февралӣ Ҳизби Коммунист ва Ҳукумати Тоҷикистон бо мақсади андешидани чораҳои зарурӣ пленумҳои XVI – XVII - XVIII–ро анҷом доданд. Дар натиҷаи ин пленумҳо се роҳбари аввали ҷумҳурӣ - Котиби якуми ХК Тоҷикистон – Қ.Маҳкамов, Раиси Шурои Вазирони Тоҷикистон – И.Ҳаёев ва Раиси Президиуми Шурои Олии Тоҷикистон – Ғ.Паллаев ба истеъфо рафтанд.

Мутаассифона, воқеаҳои феввали соли 1990 дар таърихнигории Тоҷикистони соҳибистиклол хеле ноқис ва ғайривоқеӣ инъикос ёфтааст. Масалан, раиси собиқи ҳизби демократии Тоҷикистон Ҷумабой Ниёзов ин воқеотро «амали фитнаангезонаи Кумитаи Амнияти Давлатӣ», ки «бо мақсади беобрӯ гардонидани номзадҳои рӯҳияи демократидошта ба интиҳоботи навбатии депутатҳои Шӯрои олии Тоҷикистон ва умуман ҳаракати демократӣ» матраҳ шуда буд, номидааст³.

¹ Газ. «Согдиана», №3 (3) спецвыпуск, 1990, октябр. С.-3.

² «Коммунист Таджикистана», 1990, 26 декабр.

³ Из история развития демократического движения в Таджикистане// [Электронный ресурс]. – www.ca-c.org/journal/09-1997/st_16_niezov.Shtml (дата обращения: 08.08.2021).

Муовини раиси созмони мардумии «Растохез» Абдуқодир Холиқзода низ воқеаҳои феввали соли 1990 – ро ба монанди дигар рӯйдодҳои дар собиқ ҷумҳуриҳои шӯравӣ – дар Қазоқистон (декабри соли 1996), Гурҷистон (апрели соли 1989), Қўқанди Ўзбекистон (августии соли 1989), Озорбойҷон (январии соли 1990) рӯхдода, воқеоти пешакӣ аз ҷониби КАД ба нақша гирифташуда меномад¹.

Ба ақидаи ӯ, тазоҳуроти 12 феввали соли 1990 бо иғвои Кумитаи беҳатарӣ ташкил шуда, аз ҷониби ин мақомот бераҳмона тирборон шудааст. Бо супориши Кумитаи беҳатарӣ гуруҳҳои ҷинойтпеша дар шаҳр даст ба ғорат, дуздӣ ва сӯхтор заданд. Холиқзода ҳатто мавҷудияти шиорҳои зиддирусӣ ва талаби таъсиси «ҷумҳурии исломӣ» - ро аз ҷониби тазоҳуротчиён, ки аз он аксари шохидони ҳол гувоҳӣ медиҳанд, инкор менамояд².

Бояд қайд кард, ки аксари муҳаққиқон ба воқеаҳои феввали баҳои манфӣ дода, ин воқеотро амали мутташакилонаи гуруҳҳои ҷинойтпеша, ки аз як марказ идора мешуданд, медонанд. Беҳуда нест, ки академик Р.Масов воқеаҳои феввали соли 1990-ро «саҳифаҳои нангин дар таърихи мо» номидааст. Ба ақидаи ӯ «худсариҳо, сӯхторҳо, ғоратгариҳо ва дигар амалҳои ғайриқонунӣ аз ҷониби гуруҳҳои авбош ва ҷинойтпеша солҳои тўлонӣ, ба тариқи махфӣ аз тарафи душманони халқи тоҷик омода гардиданд».³ Р. Масов ақидаеро, ки воқеаҳои феввалиро бадандешони халқи тоҷик, чӣ дар дохили ҷумҳурӣ ва чӣ дар хориҷи кишвар тарҳрезӣ намудаанд, ҷонибдорӣ карда, қайд менамояд, ки «онҳо мақсад доштанд моро на танҳо дар назди халқҳои мамлакатҳои шӯравӣ, балки дар назди тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ шарманда созанд».⁴

¹ Холиқзода А. Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Руссия то истиқлол / А.Холиқзода. – Душанбе, 1997. – С.157.

² Холиқзода А. Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Руссия то истиқлол / А.Холиқзода. – Душанбе, 1997. – С.158.

³ Масов Р. Пазорная страница в нашей истории // Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа. – Душанбе, 2005. – С. 185.

⁴ Масов Р. Пазорная страница в нашей истории / Р.Масов // Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа. – Душанбе, 2005. – С. 186.

Таҳлил ва нуқтаи назари муаррихи шинохта Ш.М.Султонов¹ низ перомуни воқеаҳои феввали соли 1990 хеле ҷолибанд. Мавсуф нисбати ин воқеаҳо назари манфӣ дошта, қайд менамояд, ки «воқеаҳои ношоиставу пуралами рӯзҳои феврал» дар радифи хунрезии шаҳри Тифлис (моҳи апрели соли 1989), қазияҳои нохуши Боку ва Степанокерт (моҳи январи соли 1990) ба амал омада, «ба саҳифаи таърихи миллат ҳамчун саҳифаи нангин ва мудҳиш сабт хоҳад шуд».² Ш.М.Султонов воқеаҳои феввалиро, ки рӯзи 11 феврал ибтидо гирифта, рӯзҳои 12, 13, 14 шиддат ёфтанд, сару садоҳо, зӯргӯиҳо, шиорҳои миллатгарой ва маҳалпарастӣ, кушторҳо, оташ задани мағозаҳои китобу соату либос, мардумозорӣ ва қонуншиканиҳо, урён намудани қонунро ҳолисона инъикос намуда, иштирокчиёни тазоҳуротро «тӯдаи ифротгароёни мочарочӯ» номидааст, ки ҳақ ба ҷониби ӯст. Муҳаққиқ таҳлили воқеаҳои феввалиро идома дода, интиҳоби «кумитаи 17», ки рӯзи 12 феврал созмон ёфта буд, ва аз ҷониби он тахти раёсати Б.Каримов таъсис додани Бюрои муваққатии КМ ҲКТ, ки ба ҳайъати он танҳо ду нафар аз ноҳияҳои шимолӣ Тоҷикистон ва як намоён аз вилояти Кӯлоб шомил гардиданд ва дар сахнаи сиёсӣ пайдо шудани Б.Каримовро тасодуфӣ наметонанд. Ба ақидаи ӯ «намоиш – сахнаи хунин пешакӣ тадорук ёфта буд».³

Ҳамзамон, Ҳ. Насриддинов,⁴ А. Соҳибназаров⁵ ва яке аз шахсиятҳои асосии воқеаҳои феввали Б. Каримов⁶ мавқеи тамоман

¹ Султонов Ш.М. Демонтаж СССР: Великая катастрофа XX-го столетия. Таджикистан на пороге гражданской войны (1990 – 1991 гг.) / Ш.М.Султонов. - Худжанд: Хурсон, 2014. - С. 102-188; Султонов Ш. Ёддоштҳои зиёи шӯравӣ / Ш.Султонов. - Хучанд: Хурсон, 2015. – С. 517-535.

² Султонов Ш. Ёддоштҳои зиёи шӯравӣ / Ш.Султонов. - Хучанд: Хурсон, 2015. – С. 518.

³ Султонов Ш. Ёддоштҳои зиёи шӯравӣ / Ш.Султонов. - Хучанд: Хурсон, 2015. – С. 531.

⁴ Насриддинов Х. Таркиш / Х. Насриддинов. – Душанбе: Афсона, 1995. – 304 с.

⁵ Соҳибназаров А. Субҳи ситоракуш. К.1 / А. Соҳибназаров. – Душанбе: Дониш, 1997. – 330 с.; Соҳибназаров А. Субҳи ситоракуш. К. 2 / А. Соҳибназаров. – Душанбе: Маҳмадҷон, 2000. – 310 с.

⁶ Каримов Б.Б. Дар гирдобии зиндагӣ. Ёддошт, мақолаҳо, мусоҳибаҳо / Б.Б. Каримов.

зидро ишғол намуда, ин воқеоти ғочиаборро ҳамчун шӯриши халқӣ арзёбӣ кардаанд. Дар китоби Б. Каримов «Қурбонии дузахма»¹ сабабҳо ва оқибатҳои воқеаҳои дар моҳи феввали соли 1990 дар ҷумҳури ба амал омада инъикос гардидаанд. Муаллиф дар мавриди «фитнаҳои дарборӣ» дар доираҳои олии ҳукмрони замон ва корношоямии баъзе роҳбарони ҷумҳури санадҳои зиёд оварда, ҳамзамон хулосаҳои шахсии ҳешро, ки баъзан бо фарзияҳои бепоя асоснок шудаанд, иброз медорад. Дар китоб бархӯрди хунии санаҳои 12, 13, 14 феврал, пленумҳои XVI, XVII, XVIII КМ ҳизби коммунистии Тоҷикистон хеле муфассал тасвир ёфтаанд. Муаллиф худро қурбони дасисаҳои сиёсӣ ҳисобида, кӯшиш мекунад, ки ҳақ буданахро собит намояд. Вале, мутаассифона, дар китоб нақш ва мавқеи шахсиятҳои, ки бевосита дар воқеаҳои хунии рӯзҳои 12, 13, 14 феввали соли 1990 даст доштанд, муайян нашудааст.

Бояд тазаққур дод, ки аввалин шуда ба инъикоси воқеии таърихи навии сиёсии Тоҷикистон, алалхусус воқеаҳои ғочиабори соли 1990 журналистон², кормандони масъули прократураи ҷумҳури, раиси КАД, олимони-муаррихон Г.Ҳ.Ҳайдаров, М.Иномов³ ва сиёсатмадор С.Кенчаев⁴ пардохтанд. Муаллифон дарҳол ба мочарои хунии дар пойтахти ҷумҳури ба амал омада, ки тамоми аҳолиро ба изтироб оварда буд, воқеъбинона баҳогузори намуда, нақши тарроҳони бетартибҳои омавиرو ба дурустӣ ошкор сохтанд. Воқеан, аз ғаъолияти Комиссияи Президиуми Совети Олии РСС Тоҷикистон «Оид ба тафтиши ҳолатҳои воқеаҳои вобаста ба 12, 13, 14 феввали соли 1990 дар шаҳри Душанбе»,

– М.: ТОО «Можайск – Терра», 1995.- 192 с.; Каримов Б.Б. Фарёди солҳо / Б.Б. Каримов. – М.: Трансдорнаука, 1997, – 1104 с.

¹ Каримов Б.Б. Қурбонии дузахма / Б.Б.Каримов. – Душанбе: Ориёно, 1992.

² Таджикистан в огне / составители А. Руденко, А. Сорокин. – Душанбе: Ирфон, 1993. – 288 с.

³ Хайдаров Г.Х., М. Иномов. Таджикистан: трагедия и боль народа. – Санкт-Петербург, 1993. - 122 с.

⁴ Кенчаев С.К. Табаддулоти Тоҷикистон. К.1 / С.К. Кенчаев. – Душанбе: Фонди Кенчаев, 1993. – 496 с.; Кенджаев С.К. Переворот в Таджикистане. Кн. 2 / С.К. Кенджаев. – Тошканд: Узбекистон, 1994. – 496 с.; Кенджаев С.К. Переворот в Таджикистане. Кн. 3 / С.К. Кенджаев. – Тошканд: Узбекистон, 1995. – 512 с.

дар сессияи дуввуми Шӯрои Олии ҷумҳурӣ даъвати дувоздахум, ки дар санаи 21-29 августи соли 1990 баргузор гардида буд, маҳз Сафаралӣ Кенчаев – депутати халқ (аз ҳавзаи интихоботии Ҷӯйбодом, рақами 63), ки вазифаи ҷонишини раиси ин комиссияро ба уҳда дошт, ахборот дод. Натиҷаи фаъолияти комиссияи мазкур аз ҷониби муҳаққиқон ва сиёсатмадорони зиёд, назири Г.Ҳ.Ҳайдаров, М.Иномов,¹ И.Усмонов,² Ғ.Ғоибов³ Ҳ.Насриддинов,⁴ С.Кенчаев⁵ ва инчунин дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ инъикос ёфтаанд. Ахбороти С.Кенчаев аз натиҷаи фаъолияти комиссия, ки дар 15 банд ироа шуда буд, дар шакли пурра ва муфассал дар китоби Ҳ. Насриддинов⁶ дарҷ гардидааст. Ду банди аввал, ба ақидаи И.Усмонов, ки дар онҳо тасодуфӣ набудани ҳаводиси 12-14 феврал ва дар заминаи мушкилоти саҳти иқтисодию иҷтимоӣ, тараққиёти номутаносиби ноҳияҳо ва маҳалгароӣ ба амал омадани онҳо, инчунин сарфи назар аз огаҳӣ пайдо кардани мақомотҳои салоҳиятдор, бахусус Кумитаи бехатарии давлатӣ ва Вазорати корҳои дохилӣ хунукназарӣ зоҳир кардан, сари вақт баҳои зарурии сиёсӣ надодан ва барои рух надодани ҳодисаҳо тадбирҳои мушаххас наандешидани онҳо акс ёфтааст, вазъиятро ба дурустӣ арзёбӣ мекунанд.⁷ Тибқи маълумоти адабиёти мавҷуда комиссияи мазкур сабабҳои сар задани ҳаводиси феврал ва гунаҳкорони асосии онро таҳқиқ намуда, ба хулосае омадааст, ки воқеаҳои февралӣ натиҷаи пайгирии ҳадафҳои нопоки нерӯҳои ба ном «демократӣ» маҳсуб меёбанд, ки мақсади ғасби ҳокимияти сиёсиро дунболагирӣ мекарданд.

¹ Ҳайдаров Г.Ҳ., М. Иномов. Таджикистан: трагедия и боль народа. – Санкт-Петербург, 1993. – 122 с.

² Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони сохибистиклол / И.Усмонов. - Хучанд: Маърифат, 2003. – С. 31-32.

³ Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. Монография / Ғ. Ғоибов. – Душанбе, 2006. – С. 660-670.

⁴ Насриддинов Х. Таркиш / Х. Насриддинов. – Душанбе: Афсона, 1995. – С. 75-103.

⁵ Кенчаев С.К. Табаддулоти Тоҷикистон. К.1 / С.К. Кенчаев. – Душанбе: Фонди Кенчаев, 1993. – 496 с.

⁶ Насриддинов Х. Таркиш / Х. Насриддинов. – Душанбе: Афсона, 1995. – С. 75-103.

⁷ Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони сохибистиклол / И.Усмонов. - Хучанд: Маърифат, 2003. – С. 31.

Бояд зикр кард, ки арбоби барчастан чамъиятӣ ва давлатии ҷумҳурӣ А. Достиев¹ низ ба омӯзиши таърихи Тоҷикистон дар охири асри XX – ибтидои асри XXI машғул гардидааст. Асарҳои ӯ бо таҳлили амиқи равандро мураккаби сиёсӣ ва содиқият ба усулҳои таърихият фарқ мекунад. Дар таълифоти И.Усмонов² низ воқеоти ғоҷабораи моҳи феврал хеле возеҳ таҷассум ёфтаанд.

Лозим ба зикр аст, ки масоили сабабҳои сар задани воқеаҳои февралӣ дар адабиёти таърихӣ гуногун арзёбӣ шудааст. Баъзе муҳаққиқон овозаи аз ҷониби Ҳукумати Тоҷикистон бо манзил таъмин намудани гурезагони арманиро сабаби ба вуқӯъ омадани тазоҳуроти моҳи феврал медонанд, ки ба назари мо ин омил баҳонае беш нест. Ба андешаи мо сабабҳои сар задани воқеаҳои феврало бояд дар масоили ҳалталаби ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии мардум ҷустуҷӯ кард, ки ин амалро муҳаққиқ Ғ.Ғоибов хеле хуб анҷом додааст. Мавсуф ҷор масоили ҳалталаби иҷтимоӣ-иқтисодиро ба сифати сабабҳои сар задани ин рӯйдоди нангин қарор медиҳад: 1) бекорӣ сунъӣ - ба андешаи Ғ.Ғоибов корхонаҳо сохта мешуданд, вале барои кор кардан дар онҳо коргарон аз Россия, Украина ва Белорусия даъват мешуданд. Ҳадаф – русикунони мардуми маҳаллӣ буда, мавқеи забони тоҷикӣ ба таври ғоҷавӣ танг шуда буд;

2) таъминот ба манзил – манзил асосан ба русзабонҳо дода мешуд;

3) дин – диндорон таъқиб карда мешуданд;

4) масъалаи миллӣ – ба андешаи Ғ.Ғоибов мардуми тоҷик дар ватани худ мақому манзалае надошт, қудрат ва сарвату боигарӣ бештар дар дасти бегонагон қарор дошт ва беҳуда нест, ки яке аз шиорҳои рӯзи

¹ Достиев А. Тоҷикистон. Шикастанҳо ва бастанҳо / А. Достиев. - Душанбе: Ирфон, 2003. – 224 с.; Достиев А. Истиқлолияти Тоҷикистон ва сабабҳои таърихӣ он / А.Достиев. - Душанбе: Матбуот, 2005; Достиев А. Ситораи ғолиб. - Душанбе: Матбуот, 2006. - 159 с.

² Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол / И.Усмонов. - Хучанд: Маърифат, 2003. – 178 с.; Усмонов И. Миростроительство в Таджикистане / И.Усмонов. - Душанбе: Деваштич, 2006. – 160 с.

13 феврал «Тоҷикистон ба тоҷикон» буд.¹

Бояд зикр кард, ки тарроҳони тазохуроти моҳи феввали соли 1990 аз ин масоили ҳалталаб ва нуқсонҳои ҷомеа, ки ба онҳо, ба назари мо омили маҳалгароиро низ дохил кардан мумкин аст, оғаҳӣ доштанд. Онҳо хуб медонистанд, ки мардумро бо кадом васила ба майдон кашанд ва ҳамзамон аз паси парда ҳадафҳои сиёсии ҳешро пайғирӣ намоянд.

Масоили марбут ба воқеаҳои феввали соли 1990 дар мақолаҳои А.Генелин, Э.Саидов, Н.Козлова, В.Пономарёв, А.Азимов ва бисёр дигарон, ки дар китоби «Таджикистан в огне»² гирдоварӣ шудаанд, низ инъикос гардидаанд. Қариб тамоми муҳаққиқони воқеаҳои февралӣ зимни таҳқиқоти ҳеш, ин воқеотро бо дигар ошӯбҳои оммавӣ, ки дар дигар ҷумҳуриҳои иттифок ба амал омада буданд, муқоиса намуда, ба ҳулосае омадаанд, ки ҳамаи бархӯрдҳои миллӣ ва ғоратгарӣҳо дар нуқтаҳои мухталифи мамлакат аз як маркази ягонаи расмӣ умумииттифоқӣ муноқишаҳо идора мешуданд, яъне онҳо як тарроҳи ягона доштанд.

Н.Козлова дар мақолаи худ - «Кто виноват и в какой степени» ба мавқеи додситони кулли ҷумҳурӣ Г.С.Михайлин ва Вазири корҳои дохилии Тоҷикистон М. Навҷувонов таъя намуда, номуташаккилона будани воқеаҳои феввалиро инкор менамояд. Ба ақидаи ӯ сӯхторҳо, ғоратгарӣҳо, кӯшторҳо ва дигар аъмоли ғайриқонунӣ пешакӣ тарҳрезӣ шуда буданд.³

Лозим ба зикр аст, ки як зумра муҳаққиқон, назари В. Пономарёв худсарӣҳо, сӯхторҳо, ғоратгарӣҳо ва дигар амалҳои ғайриқонунӣ аз ҷониби гуруҳҳои авбош ва ҷинойтпеша дар рӯзҳои 11-14 феввали соли 1990 ба вуқӯ пайвастаро ба ҳадди игроқ расонида, аз воқеияти таърихӣ

¹ Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. Монография / Ғ. Ғоибов. – Душанбе, 2006. – С. 660.

² Таджикистан в огне / составители А. Руденко, А. Сорокин. – Душанбе: Ирфон, 1993. – 288 с.

³ Козлова Н. Кто виноват и в какой степени / Н. Козлова // Таджикистан в огне. – Душанбе: Ирфон, 1993. – С.60-63.

дур рафтаанд. В. Пономарёв дар мақолаи «Колокола надежды»¹ амалҳои ваҳшиёнаи тазохуротчиёни моҳи февралро инъикос карда, гуё аз нақли шохидони ҳол ҳодисаҳои аз ҷониби гуруҳи мутаассибон дар болои кӯпруки дарёи Душанбе пора-пора кардани писарбачаи рус, ва ё аз ҷониби ҳамин гуруҳ аз болои кӯпрук ба зер партофтани зани рус ва ба номуси тоҷикзани ҳомилаи либоси аврупоӣ дошта таҷовуз кардани онҳоро ёд мекунад², ки ба назари мо муҳолифае беш нестанд. В. Пономарёв андешарониҳои хешро ҷиҳати ваҳшонияти тоҷикон идома дода, дар ҷои дигар чунин менависад: «Дар бораи ин ҳодисаҳо шумо дар протоколҳои милиса хабар ҷустуҷӯ накунад. Зеро тибқи қавоиди ислом ин гуна маитҳоро зуд ва пинҳонӣ ба ҳок месупоранд, то овоза аз ҳудуди девори оилавӣ берун наравад».³

Муаррихи тоҷик Ғолибшо Ғоибов дар таҳқиқоти хеш зери унвони «Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз»⁴ ҷанбаи иғвогаронаи доштани мақолаи В. Пономарёвро ифшо сохта, муаллифро мавриди танқиду маломат қарор додаст. Ба андешаи ӯ ҷаноби Пономарёв бо ин навиштаҳои хеш аз мардуми тоҷик аъҷубаҳои хунхоре офаридааст. Ғ. Ғоибов аз беҳабарии ҷаноби Пономарёв аз қавоиди ислом дарак дода, қайд менамояд, ки ягон фарди мусулмон ба ҳеҷ вачҳ маити хешро пинҳонӣ ва бечаноза дафн нахоҳад кард.⁵ Гузашта аз ин, ӯ ин андешаҳои хешро бо истинод аз баромади Прокурори кулли ҷумҳурӣ Т. П. Почомуллоев дар хусуси сафсатаҳои бофтаи Пономарёв асоснок кардааст: «Дар натиҷаи тафтиш собит шуд, ки органҳои прокуратура, қорҳои дохилӣ ва беҳатарии давлатӣ, материалҳои тасдиқкунандаи

¹ Пономарёв В. Колокола надежды / В. Пономарёв // Таджикистан в огне. – Душанбе: Ирфон, 1993. – С. 68-85.

² Пономарёв В. Колокола надежды / В. Пономарёв // Таджикистан в огне. – Душанбе: Ирфон, 1993. – С. 70.

³ Пономарёв В. Колокола надежды / В. Пономарёв // Таджикистан в огне. – Душанбе: Ирфон, 1993. – С. 70.

⁴ Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. Монография / Ғ. Ғоибов. – Душанбе, 2006. – 906 с.

⁵ Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. Монография / Ғ. Ғоибов. – Душанбе, 2006. – С. 667.

фактҳои зикршударо дар ихтиёр надоранд. Манбаи маълумотгирии муаллиф маълум нест. Дар баробари ин... дар давраи ҳодисаҳои февралӣ ба органҳои ҳифзи ҳуқуқ садҳо маълумоти ба ин монанд дар бораи куштор, таҷовузкорӣ, шикастдорӣ расид, ки аксараш, тавре, ки тафтиши муфассал нишон дод, характери бардурӯғ ва иғвогарона дошт».¹

Бояд зикр кард, ки Ғ. Ғоибов бо истинод ба иттилоъи прокурори кулли ҷумҳурӣ намояндаҳои иртиҷоии рӯҳониёни мусулмони ноҳияҳои Ленину Ҳисор, назири А. Боев, С. Бедимоғов, Т. Давлатов, А. Ҳакимов, А. Дилоев, Р. Қосимов, инчунин созмони мардумии «Растохез» ва унсурҳои ҷинояткорро ташкилкунандагони асосии воқеаҳои февралӣ медонад.

Оид ба таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол, таъсисёбии ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ ва алаҳхусус инъикоси воқеаҳои ғочиабори моҳи феввали соли 1990 рисолаҳои номзадӣ низ дифоъ гардидаанд, ки дар онҳо ҷабҳаҳои алоҳидаи бунёди давлати соҳибистиклол таҳқиқ шудааст. Масалан, дар рисолаи номзадии С. Қобилова таҳти унвони «Обострение общественно-политической ситуации в Таджикистане в период перестройки: 1985 - 1991 гг.»² («Тезутундшавии вазъии ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар Тоҷикистон дар даврони бозсозӣ: солҳои 1985-1991»), ки боби дуюми таҳқиқот маҳз ба воқеаҳои феввали соли 1990 баҳшида шуда, аз се зербоб таркиб ёфтааст, бори нахуст шароитҳо ва сабабҳои анғезандаи ғочиаи миллии моҳи феввали соли 1990 ба таври возеҳ инъикос гардида, раванди ҷараёнёбии он, инчунин табиат, мавқеъ ва рафтори илҳомбахшони ғайоли маънавии бетартибҳои омавӣ нишон дода шудааст. Илова бар ин дар рисола моҳият ва решаҳои иҷтимоии маҳалгарой, инчунин пайомадҳои таърихии ин воқеоти ғочиабор

¹ Ғоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. Монография / Ғ. Ғоибов. – Душанбе, 2006. – С. 668.

² Қобилова С.Я. Обострение общественно-политической ситуации в Таджикистане в период перестройки: 1985 - 1991 гг. : дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / С.Я. Қобилова. – Худжанд, 2007. – 187 с.

таҳлил гардидаанд.

Умуман, воқеаҳои феввали соли 1990, ба назари мо рӯйдоди нангине маҳсуб меёбанд, ки бо мақсади намоиши нерӯ аз ҷониби ҷабҳаи бо ном «демократӣ» матраҳ шуда буданд. Ин нерӯҳои бо ном «демократӣ» бо назардошти ҳадафҳои сиёсии ҳеш воқеаҳои феввалиро тарҳрезӣ намуда, мақсади касби обрӯю нуфуз дар ҷомеа, ғалаба дар интиҳоботи навбатии депутатҳои Шӯрои олии Тоҷикистон ва билохира, ба даст даровардани ҳокимияти сиёсиро доштанд.

Дар нимаи дуҷуми солҳои 80-ум дар натиҷаи гуногунандешиву ошкорбаёнӣ рӯҳия ва фазои муҳолифати ошкоро ба ҲК густариш ёфт. Роҳбари нави ҳизб ва давлат Қаҳҳор Маҳкамов бар он назар буд, ки набояд ба нирӯҳои тозапайдои ҷамъият ва озодии баён дар матбуот мусоидат сурат бигирад.¹ Роҳбарияти ҲК чӣ дар Душанбе ва чӣ дар Маскав аз зуҳури ҷавонони исломӣ, ки онҳоро ваҳобиҳо мегуфтанд, дар ҳарос буданд.² Ин ваҳобиҳо Ҳизби наҳзати исломро ташкил доданд, ки минбаъд сабаби асосии ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон гардид.

Ҳизби наҳзати ислом дар оғози солҳои навадум аз фаъолияти маҳфӣ ба фаъолияти ошкоро гузашт. Ҳарчанд ин ҳизб дертар ба қайд гирифта шуда бошад ҳам, аммо муассисони он даъво доштанд, ки ин ҳизб аз соли 1987 ба шакли шуъбаи тоҷикистони Ҳизби наҳзати умумииттифоқ амал мекунад. Ҳамин тавр, дар як муддати кӯтоҳ, то соли 1991 исломи сиёсӣ хеле фаъол гашт ва барои инкишоф ва афзудани пайравони он аз Арабистони Саудӣ ба Тоҷикистон зиёда аз 100 ҳазор нусха китоби «Қуръон» фиристода шуд. Китобҳо аз тарафи қозиёти Тоҷикистон ба мардум фурӯхта шуда, маблағи он барои сохтмони масҷиду мадрасаҳо истифода гашт.³

¹ Аюбзод С. Сад ранги сад сол. Тоҷикон дар қарни бистум. Прага: Пост скриптур Имриматур, 2002. - С. 236.

² Ҳамон ҷо.- С. 236.

³ Каримова О. Политическое состояние Таджикистана в 90 –е годы XX в, Худжанд-2007, С. 11

Бояд тазакурр дод, ки аксари муҳаққиқони таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол раванди таъсисёбӣ, фаъолият ва мақсаду мароми ҳизби мазкурро хеле дақиқ таҳлилу баррасӣ намудаанд. Тибқи маълумоти Ҷумабой Ниёзов конфронси муассисони Ҳизби Наҳзати Исломии Тоҷикистон 6 октябри соли 1990 ба таври махфӣ дар канораҳои деҳаи Чаҳортути собиқ ноҳияи Ленин баргузор гардида, дар он Ҳизби Наҳзати Исломи ба сифати шӯъбаи минтақавии ҳизби Умумииттифокии Наҳзати Ислам таъсис ёфт.¹ Дар ин конфронс Муҳаммадшариф Ҳимматзода раиси ҳизб интихоб гардида, оиннома ва барномаи ҳизб пешниҳод шуд. Муддати як сол Ҳизби Наҳзати Исломии Тоҷикистон ҳамчун шӯъбаи минтақавии ҳизби Умумииттифоқӣ фаолият кард. Ба ақидаи Ҷ.Ниёзов танҳо баъди як сол – 26 октябри соли 1991 съезди якуми ҳизб дар шаҳри Душанбе баргузор гардида, Ҳизби Наҳзати Исломии Тоҷикистонро ҳизби сиёсии мустақил эълон дошт.² Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳизби Наҳзати Исломо ҳамчун ҳизби сиёсии ҷумҳуриявӣ 4 декабри соли 1991 ба қайд гирифт. Ташкил ёфтани ҳизб боиси ҷудой дар байни диндорон ва пешвоёни онҳо гардид. Ба ақидаи А.Холиқзода «худи қозии мусулмонони Тоҷикистон Ҳочӣ Акбар Тӯраҷонзода ташкил ёфтани ҳизби наҳзати исломо тарафдорӣ накард».³

Бояд қайд кард, ки аксари муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ Ҳизби Наҳзати Исломии Тоҷикистонро дар бархӯрди сиёсии солҳои 90-уми асри XX гунаҳкор дониста, кӯшиши онҳоро ҷиҳати табдил додани

¹ Из история развития демократического движения в Таджикистане// [Электронный ресурс]. – www.ca-c.org/journal/09-1997/st_16_niezov.Shtml (дата обращения: 08.08.2018).

² Из история развития демократического движения в Таджикистане// [Электронный ресурс]. – www.ca-c.org/journal/09-1997/st_16_niezov.Shtml (дата обращения: 08.08.2018).

³ Холиқзода А. Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Руссия то истиқлол / А.Холиқзода. – Душанбе, 1997.- С.159.

низомии давлатдорӣи дунявӣ ба динӣ яке аз сабабҳои сар задани чанги шаҳрвандӣ (1992-1997) арзёбӣ кардаанд.¹

Дар тақия ба таҳқиқоти муҳаққиқ Қ. Мирзоев бояд қайд кард, ки раванди таъсисёбии ҳизбу созмонҳои бешумор ва мақсаду мароми онҳо, нақш ва мавқеи ҳизбҳои сиёсӣ дар ҳаёти ҷамъият, ташакулёбии бисёрҳизбӣ дар шароити Тоҷикистон, характер ва махсусиятҳои рақобати байниҳизбӣ ва муборизаи онҳо баҳри ба даст даровардани ҳокимият аз ҷониби муҳаққиқони зиёд, аз ҷумла “Ҳ.Пирумшоев,² Д.Назриев ва И. Сатторов,³ И. Усмонов,⁴ А. Холиқзода,⁵ Ғ. Ғоибов,⁶ Қ. Ниёзов,⁷ Н.Б.Ҳотамов,⁸ Р.Набиева,⁹ Н.Ҳакимов,¹⁰ Н.Давлатбеков,¹¹ Б. Шокиров,¹² Ш.Д. Шабдолов, М. Диноршоев, И. Каландаров ва Т. Каримов,¹³ А. Достиев,¹⁴ Г.Х. Хайдаров,¹⁵ Ш.М.Султонов,¹ И.

¹ Абулҳаев Р. Сабабҳои дохилӣ ва берунӣи чанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон / Р. Абулҳаев // Вопросы новейшей истории Таджикского народа. (Сборник избранных статей и публикаций). Часть 2.- Душанбе, 2016. - С. 39.

² Пирумшоев, Ҳ. Бозсозӣ: сохтем ё бохтем? // Ҳ.Пирумшоев. – Душанбе: Шарқи озод, 2008. – 112 с.

³ Назриев, Д. Республика Таджикистан: история независимости / Д.Назриев, И.Сатторов. – Душанбе, 2002.-Т.1.-337 с.

⁴ Усмонов, И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол / И.Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003, - 178 с.

⁵ Холиқзода, А. Таърихи сиёсии тоҷикон / А.Холиқзода. – Душанбе, 1994; Холиқзода, А. Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Руссия то истиклол / А.Холиқзода. – Душанбе, 1997.-182 с.

⁶ Ғоибов, Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. Монография / Ғ. Ғоибов.- Душанбе, 2006. - 906 с.

⁷ Из история развития демократического движения в Таджикистане// [Электронный ресурс]. – www.ca-c.org/journal/09-1997/st_16_niezov.Shtml (дата обращения: 08.10.2021).

⁸ Ҳотамов, Н. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ / Н.Ҳотамов, Д.Довудӣ, С.Муллоҷонов, М.Исоматов. – Душанбе, 2011. – 582 с.

⁹ Набиева, Р.Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ / Р. Набиева, Ф. Зикриёев, М. Зикриёева. – Душанбе: Собириён, 2010. – 328 с.

¹⁰ Ҳакимов, Н. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ / Н.Ҳакимов.- Душанбе: Ирфон, 2008.- 492 с.

¹¹ Давлатбеков, Н. Таърихи афкори ҷамъияти-сиёсии халқи тоҷик. Китоби дарсӣ / Н.Давлатбеков. Душанбе, 2011. – 367 с.

¹² Шокиров, Б. Пайдоиши ҳизбу созмонҳои нав дар Тоҷикистон ва фаъолияти онҳо (солҳои 1989-1992) / Б.Шокиров, А.Маҳмадкаримов. -Душанбе, 1994. – 50 с.

¹³ Шабдолов, Ш.Д. Материалы по истории Компартии Таджикистана (1991-1996 гг.) / Ш.Д.Шабдолов, Диноршоев М., Каландаров И., Каримов Б. и др. - Душанбе, 1996.

¹⁴ Достиев, А. Мавқеъ / А.Достиев. - Душанбе: Шарқи озод, 1999. – 294 с.

¹⁵ Хайдаров, Г.Х. История таджикского народа: XX век /Г.Х. Хайдаров.- Худжанд,

Каландаров,² инчунин асарҳои бунёдии «История таджикского народа»³, «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол»⁴ ва «Бунёди давлатдорӣ навин»⁵ хеле амиқ инъикос гардидааст».⁶ Тибқи маълумоти ин манбаъҳои зикршуда нахустин ҳизбе, ки дар солҳои 90-уми асри XX созмон ёфт, Ҳизби демократии Тоҷикистон буд. Муҳаққиқони номбурда санаи таъсисёбии ҳизби демократиро 10 августи соли 1990 арзёбӣ кардаанд. Раиси Ҳизби демократии Тоҷикистон ходими илмӣ шубҳаи фалсафаи АИ ҶТ Шодмон Юсуф интиҳоб шуд. Ҳизби демократии Тоҷикистонро Вазорати адлияи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон 21 июни соли 1991 ба қайд гирифт. Вале, мутаассифона, ҳизби мазкур дар ҳаводиси сиёсии ибтидоӣ солҳои 90-уми асри XX ширкати ғайри дошта, боиси бесуботӣ ва номуътадили вазъи сиёсии ҷумҳури гардид. Аз ин рӯ, бо қарори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21-июни соли 1993 ғайриқарорӣ Ҳизби демократии Тоҷикистон қатъ гардид.

Бояд таъкид дод, ки аксари муҳаққиқон ғайриқарорӣ ҳизби демократии Тоҷикистонро манфи арзёбӣ намуда, дар бархӯрди сиёсии ибтидоӣ солҳои 90-уми асри XX даст доштани онро собит намудаанд. Донишманди тоҷик Ҳ. Пирӯмшоев, ҳатто дар ҳақиқат демократ будани демократҳои қадими Тоҷикистонро зерини шубҳа мегузорад. Ба назари ӯ, демократҳои қадими Тоҷикистон, ки «оддитарин принсипи демократия –

2003. - 508 с.

¹ Султонов, Ш.М. Демонтаж СССР: Великая катастрофа XX-го столетия. Таджикистан на пороге гражданской войны (1990 – 1991 гг.) / Ш.М.Султонов. - Худжанд: Хуросон, 2014. - С.189-230; Султонов, Ш. Ёддоштҳои зиёии шӯравӣ / Ш.Султонов. - Хучанд: Хуросон, 2015. – С. 536-569.

² Каландаров, И. Шоди Шабдолов - лидер коммунистов Таджикистана / И.Каландаров. - Душанбе, 2003.

³ История таджикского народа / под общей редакции Масова Р.М. – Душанбе, 2011. – Т.6. – С.438-488.

⁴ Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол / зерини таҳрири З.Акрамӣ. – Душанбе: Дониш, 2016. – 463 с.

⁵ Бунёди давлатдорӣ навин. – М., 2002. – 416 с.

⁶ Мирзоев, Ҷ. Таърихнигорӣ таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол: дисс. номзади илмҳои таърих: 07.00.09 / Ҷ. Мирзоев. – Душанбе, 2020. – С.28.

итоати аққалият ба аксариятро тамоман ба инобат гирифтани нестанд»¹ ҳақ надоранд худро демократ номанд.

Умуман, ҳизби ба ном «демократӣ»-и Тоҷикистон, ки дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX вучуд дошт, ягон принципи демократияро боре ҳам риоя накардааст ва гузашта аз ин, дар муташанниҷ гардидани вазъи сиёсии ҷомеа ва сар задани ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) нақши муассир дорад.

Ҳамин тавр, фароҳам омадани фазои озоди суҳан ва матбуот, инкишофи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва дар заминаи онҳо ба вучуд омадани ҳизбу созмонҳо – нерӯҳои расмӣ ва ғайрирасмии Тоҷикистон: «Растохез», «Наҳзати ислом», «Ҳизби демократии Тоҷикистон» ба вазъи сиёсии Тоҷикистон бетаъсир намонданд. Ҳизбу созмонҳо вазъи бӯҳронии оммавино дар ҷумҳурии аз ноухдабароии ҲК ва роҳбарони Ҳукумат доништа, бо ҳар баҳона ба хоҷири ба даст овардани ҳокимият ба фишороварии ҲК ва роҳбарияти ҷумҳурии даст заданд, ки барои ба вучуд омадани қувваҳои муҳолифи худ дар оянда замина гузоштанд.

1.2. Инъикоси ҷанги шаҳрвандӣ (1992 – 1997)

дар таърихнигории ватанӣ

Бо ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ ва соҳибистиқлол гардидани Тоҷикистон дар соли 1991 дар ҷумҳурии марҳалаи нави таърихии рушд оғоз мегардад. Маҳз дар ҳамин давра равандҳои демократикунории ҷомеа, ислоҳоти иқтисодӣ, таҳаввули арзишҳои идеологӣ ва фарҳангӣ амалӣ гардиданд. Давраи соҳибистиқлолӣ бо муқовимати сиёсӣ оғоз ёфт, ки ин раванд тадриҷан ба муқовимати мусаллаҳона мубаддал гардид. Баъзе нерӯҳо ва ғуруҳҳои алоҳида ба амалигардонии нақшаҳои тарҳрезикардаи худ ҷиҳати ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ дар

¹ Пирумшоев Ҳ. Бозсозӣ: сохтем ё бохтем? // Ҳ.Пирумшоев. – Душанбе: Шарқи озод, 2008. – С. 58.

мамлакат шуруъ карданд. Ин нерӯҳо манфиатҳои маҳдуди маҳаллии хешро аз ғояҳои миллӣ болотар мегузоштанд. Вазъияти сиёсӣ ба ҳадде печида ва сарбаста гардид, ки ҳатто ҳукумати ба истилоҳ мусолиҳаи миллӣ натавонист роҳбарии давлат ва ҷомеаро таъмин намояд. Ҷумҳурӣ, ки акнун ба истиқлол расида буд, ба ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуд, ки бар асари он бетартибӣ, беқонунӣ ва бенизомии сиёсӣ ҳукмфармо гардид. Вазъияти ба амалномада аз он ҷиҳат хавфнок буд, ки нерӯҳои барои ҳокимияти сиёсӣ талошварзанда бо шиорҳои демократӣ баромад мекарданд, гарчанде ки нияти воқеии онҳо чандон сулҳҷӯёна набуда, ғайри конституционӣ маҳсуб меёфт.

Ҳамин тавр, Тоҷикистон ба вартаи ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуд, ки сабабҳои он дар мушкилоти деринаи дорои хусусияти сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, зиддиятҳои байни гурӯҳҳои алоҳидаи этникӣ, мазҳабӣ ва элитаи маҳаллӣ, ки аз хориҷа дастгирӣ меёфтанд ва барои расидан ба ҳадафҳои шахсӣ ва сиёсии хеш аз истифода бурдани воситаҳои зӯрвари мусаллаҳона худдорӣ намекарданд, ниҳон буд.

Омӯзиши ин ҳодисаҳо дар таърихи муосири ватанӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Мутаассифона, оид ба масоили марбут ба таърихи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон, бо вучуди сипарӣ шудани зиёда аз ду юним даҳсола пас аз анҷом ёфтани он, ҳеҷ кори ба назар намоёни бунёдии илмӣ ба вучуд наомада, нақшаи мукаммалу муназзами инъикоси ин давраи ғоҷабори таърихи халқи тоҷик то ҳанӯз таҳия нагардидааст. Сабаби асосӣ, пеш аз ҳама дар он аст, ки дар ин муддат на ҳамаи ҳуҷҷатҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ, инчунин маълумоти шохидони ҳодиса дастрас ва мавриди таҳқиқи мутахассисон қарор гирифтаанд.

Аз ин нуқтаи назар, адабиёти мавҷудаи илмӣ, осори иштирокчиёни бевоситаи ҳодисаҳо, дар маҷмӯъ бо дигар сарчашмаҳо метавонанд ба ҷузъиёти муҳимме, ки ба таърихи ҳодисаҳои ғоҷабори солҳои 90-уми Тоҷикистон марбутанд, равшанӣ андозанд.

Роҷеъ ба инъикоси воқеоти сиёсӣ ва ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии

солҳои 90-уми асри XX, аз чониби муаррихон, сиёсатмадорон, журналистон, ҳуқуқшиносон ва умуман аҳли илми Ҷумҳурии Тоҷикистон таълифоти зиёде ба табъ расидааст, ки фарогири ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёти ҷомеа мебошанд. Дар байни онҳо, махсусан асарҳое, ки ба инъикоси саҳифаҳои мудҳиши таърихи Тоҷикистони соҳибистиқлол – ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) бахшида шудаанд, маҷмӯи муҳим доранд.

Лозим ба зикр аст, ки таҳаввулотҳои сиёсии ибтидоӣ солҳои 90-ум, ҷанги шаҳрвандӣ, марҳилаҳо ва паёмдҳои ғоҷабори он дар осори муҳаққиқони зиёд ва донишмандони соҳа инъикос ёфтаанд. Вале, ба андешаи муҳаққиқ Қ. Мирзоев “солҳои аввали даврони истиқлол, ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997), сабабҳо, рафт ва оқибатҳои он, пеш аз ҳама, дар гузоришу баромадҳо ва паёмҳои ҳамасолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон¹ амиқу возеҳ инъикос гардидаанд,”² ки мо низ бо муҳаққиқ ҳамфикрем. Роҳбари давлат ҳанӯз 31 декабри соли 1992 вазъи вазнини сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар Тоҷикистон ба амаломадаро ба тариқи зайл ибраз дошта буданд: «Нерӯҳои иғвогар зери шиорҳои зоҳиран демократӣ, вале амалан мочароҷӯёна қоре карданд, ки Ватани хурдакаки моро ба вартаи нобудӣ расонданд. Хавфи пора-пора шудан, решакан гардондани халқи мо аз имкон берун набуд. На танҳо вилоятҳои тоҷик, балки ноҳияҳову қишлоқҳо ҳам аз якдигар роҳи ҷудоиро меҷустанд. Созмонҳои гуногуни маҳаллӣ бо номи «Лаъли Бадахшон», «Ҳамдilon», «Меҳри Хатлон», «Ҳисори Шодмон», «Истаравшан», «Зарафшон» ва ғайра арзи вучуд карданд, ки сарфи назар аз ниятҳои неки худ ба якпорчагии Ватани азизамон мусоидат намекарданд»³.

Ҳанӯз дар солҳои 90-уми асри XX як зумра муҳаққиқон, аз ҷумла

¹ Раҳмон, Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ: Иборат аз се ҷилд /мураттиб С.Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2001. – Ҷилди 1. (1992, ноябр – 1996, август). – 512 с.; Раҳмон, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллӣ. Иборат аз ҳафт ҷилд. – Душанбе: Шарқи озод, 2002-2008; Раҳмон, Э. Ответы на вопросы великобританского издания «Мировой государственный деятель», 1996г., январь // Тысяча лет в одну жизнь (сборник выступлений, речей, интервью и статей). – Душанбе, 2003. – 374 с.

² Мирзоев, Қ. Таърихнигории таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол: дисс. номзади илмҳои таърих: 07.00.09 / Қ. Мирзоев. – Душанбе, 2020. – С.48.

³ Раҳмонов Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди аввал. – Душанбе: Ирфон, 2001. – С. 18-19.

В.П. Бушков ва Д.В. Микульский¹, Н.К. Қаюмов², А. Мамадазимов³, Р.М. Масов⁴ вазъияти сиёсии Тоҷикистонро мавриди таҳқиқ қарор дода, бархӯрди сиёсии солҳои 1991-1997-ро дар таҳқиқоти хеш возеҳу равшан инъикос намудаанд. Муаллифони мазкур як қатор масоили умдаи сиёсии солҳои 90-ум, аз қабилӣ ҳаракатҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ, созмон ёфтани нахустин маҳфилҳои сиёсӣ, заминаҳои ба даст омадани истиқлолияти давлатӣ, сабабҳо ва рафти ҷанги шаҳрвандӣ, марҳилаҳои асосии сулҳи тоҷикон, нақши Россия ва дигар давлатҳои ҳамсоии минтақа дар раванди баҳамии тоҷикон, инчунин нақши ташкилоту созмонҳои байналхалқӣ дар истикрори сулҳ ва ваҳдати миллии тоҷиконро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор доданд.

Тибқи маълумоти муаллифони мазкур баҳори соли 1992 нерӯҳои муҳолифини дохилӣ ба муқобили ҳокимияти конституционӣ намоишҳои эътирозии дарозмуддат ташкил намуданд. Роҳбарияти ҳукумати Тоҷикистон бошад дар посух ягон ҷораи қатъӣ наандешид. Гузашта аз ин, роҳбарияти сиёсии мамлакат ба вазъияти баамаломата баҳои объективӣ дода натавониста, ба ҳулосаи ботил, ки гӯё мавҷи ҳаракатҳои эътирозӣ дар оғози кишту кори баҳорӣ қатъ мегарданд, расида буданд.

Ҳукумати ҷумҳурӣ танҳо баъд аз шиддат гирифтани норозигии ҷонибҳо маҷбур гардид, ки ба ин раванд ҳамроҳ шавад. 1 апрели соли 1992 Кумитаи ҷамъиятӣ оид ба ҳимояи соҳти конституционӣ дар майдони Озодӣ ба муқобили муҳолифин гирдиҳамии ҷавобӣ ташкил намуд. Рӯз то рӯз шиддати ҷонибҳо афзун мегардид ва ба сафи тазоҳургарон одамони зиёд пайваст мегардиданд. Дар пайи зиёд шудани

¹ Бушков В.П. Анатомия гражданской войны в Таджикистане. Монография / В.П. Бушков, Д.В. Микульский – М., 1996. – 160 с.

² Қаюмов Н.К. «Локомотивы» преодоления системного кризиса в Таджикистане / Н.К. Қаюмов // Проблемы выживания и устойчивого развития Таджикистана: материалы семинара. – Душанбе, 1996.

³ Мамадазимов А. Новый Таджикистан: вопросы становления суверенитета. Монография / А. Мамадазимов. – Душанбе, 1996. – 180 с.

⁴ Масов Р.М. Россия и Таджикистан / Р.М. Масов // Россия в исторических судьбах таджикского народа. – Душанбе, 1998. – 156 с.

шумораи тазохургарон талаби ҷонибҳо низ ҷиддитар мегардиданд. Дар чунин шароит ҳукумати мамлакат аз уҳдаи танзими вазъият барои натавонист ва ба пайравони худ низ ҳеҷ кӯмаке ҳам нарасонид. Дар натиҷа фишори муҳолифин зиёд гардид. Шаби 21 апрели соли 1992 муҳолифин ба сифати кафили иҷроиши талаботи худ 17 нафар вакили Шурои Олӣ ва муовинони раиси ҳукумат – Ҳ. Саидмуродов ва С. Хайруллоевро ба гаравгон гирифтанд.¹ Бо миёнаравии муовини раиси ҳукумат – Ҳ. Саидмуродов роҳбарони ҳизбу ҳаракатҳои муҳолифин бо Р. Набиев, С. Кенчаев ва Н. Дӯстов дар хусуси ба истёфода рафтани С. Кенчаев гуфтушунид гузарониданд. Дар натиҷа «Раиси Шурои Олии ҷумҳурӣ С. Кенчаев ба истёфода рафт. Ҷонишини ӯ А. Искандаров иҷрокунандаи муваққатии вазифа таъин гардид».²

Баъд аз истёфои С. Кенчаев, бо нишони эътироз ба қарорҳои Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва амалҳои ғайриқонунии муҳолифин, аз ҷумла гаравгон гирифтани намоёндагони халқ, барои написание қозии мусулмонони ҷумҳурӣ Х.А. Тураҷонзода дар иҷлосия ва ғ. шомии 24 апрел тақрибан 2 ҳазор нафар тазохуротчиён аз вилояти Кӯлоб ба назди бинои Шурои Олӣ омаданд. Ҳамин тавр, гирдиҳамоии тарафдорони ҳукумати конститусионӣ дар майдони «Озодӣ»-и пойтахт оғоз гардид.³

Дар ин давра нерӯҳои ҷониби сеюм пайдо мегарданд, ки раванди муқобилиятҳои сиёсии мамлакатро хеле шиддатнок мегардонанд. 29 апрели соли 1992 ба гирдиҳамоии майдонҳои Шаҳидон ва Озодӣ, инчунин дар майдони Садриддин Айни гирдиҳамоии дигар ташкил мегардад.⁴ Гирдиҳамоии мазкур аз ҷониби ҷавонони шаҳри Душанбе

¹ Назриев Д. Республика Таджикистан: история независимости / Д.Назриев, И.Сатторов. – Душанбе, 2002.-Т.2.- С.131.

² Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол / зерн таҳрири З.Акрамӣ. – Душанбе: Дониш, 2016. – С.14.

³ Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол / зерн таҳрири З.Акрамӣ. – Душанбе: Дониш, 2016. – С.14.

⁴ Назриев Д. Республика Таджикистан: история независимости / Д.Назриев, И.Сатторов. – Душанбе, 2002.-Т.2.- С.140.

ташкил карда мешавад, ки ба ҳайати он роҳзанон ва ғоратгарон шомил гардида буданд. Аз ин давра сар карда гурӯҳҳои ҷиноӣ низ ба равандаҳои сиёсии мамлакат ворид гардиданд.

1 майи соли 1992 Шурои Олии Тоҷикистон дар бораи ташкили Комиссияи якҷоя, ки ба ҳайати он намоёндагони ҳукумат ва мухолифин бояд шомил мегардиданд, қарор қабул менамоянд. Аммо чунин кӯшишҳо ҳарчанд барои ба эътидол овардани вазъият анҷом дода шуда бошанд ҳам, ҳукумат дигар вазъияти бамаломадаро ба танзим дароварда натавонист. Худи ҳамон рӯз бо мақсади мустаҳкам намудани пояҳои ҳокимияти давлатӣ Р.Набиев дар бораи ба муддати ду ҳафта ташкил намудани баталёни махсус аз ҳисоби нерӯҳои таъиноти махсус фармон содир менамояд ва инчунин фармон медиҳад, ки ба иштирокчиёни гирдиҳамоии ҷонибдорони ҳукумат зиёда аз 2 ҳазор яроқи оташфишони навъи автомат тақсим намоянд. 5 май вазъияти ғавқулода эълон мегардад ва ғайриқонунии ҳамаи ҳизбҳои сиёсӣ ва баргузориҳои гирдиҳамоӣ манъ карда мешавад ва дар пайи ин дар шаҳри Душанбе соати коммендантӣ ҷорӣ мегардад. Дар посух ба ин амали ҳукумат дастаҳои ҷиноӣ мухолифин як қатор объектҳои давлатиро ба таҳти тасаруфи худ дароварданд. Аз ҷумла, бинои телевизиони давлатӣ, фурудгоҳ ва роҳҳои даромадгоҳ ба шаҳри Душанбе дар зерин назорати онҳо қарор мегирад. Ҳамчунин намоёндагони милитсияи шаҳрӣ, дастаҳои таъиноти махсуси давлатӣ, мушовири президент оид ба масъалаҳои ҳарбӣ генерал-майор Б.Раҳмонов ба ҳайати мухолифин мепайванданд. Ҳамин тавр, 5 майи соли 1992 бо ҳодисаҳои дар қаламрави Оли Совети ноҳияи Ленин (Рӯдакӣ) ба амаломеда, ки дар натиҷаи он 3 кас кушта ва якчанд каси дигар ярадор гардиданд ва дар бинои Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби шахсони номаълум намоёндаи халқии Тоҷикистон, сардабири рӯзномаи «Садои мардум» Муродулло Шералиев ва иштирокчиҳои гирдиҳамоӣ дар майдони «Озодӣ» Холиқ Ҷурабоев кушта шуданд, ҷанги шаҳрвандӣ оғоз

гардид.¹

Ҳаводиси сиёсии зикргардида, ки барои оғози ҷанги шаҳрвандӣ боис гардиданд, ва умуман масоили марбут ба ҷанги шаҳрвандӣ дар ҷилди шашуми асари бунёдии «История таджикского народа»² ва «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол» инъикос гардидаанд. Вале бояд зикр кард, ки мисли дигар асарҳои маҷмӯӣ, бо мӯҷиби маҳз ба ин масоил ихтисос наёфтани таҳқиқоти мазкур дар онҳо ҳаводиси солҳои аввали истиқлолият, таъсисёбии давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон ва ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) хеле фишурда ва ноқис инъикос ёфта, амиқ мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Бо вучуди ин, асарҳои мазкур сарчашмаҳои муҳим ҷиҳати омӯзиши даврони истиқлоли кишвар, аз ҷумла рӯйдоди сиёсии солҳои 90-уми асри XX маҳсуб меёбанд. Дар онҳо ба баъзе масъалаҳои баҳсноки таърихи ҷанги шаҳрвандӣ, аз қабили оғози ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 дар Тоҷикистон, ки аз ҷониби муҳаққиқон гуногун арзёбӣ мегардид, хотима гузошта шудааст. Муаллифони асарҳои мазкур, барҳақ воқеотеро, ки санаи 5 майи соли 1992 дар қаламрави Оли Совети ноҳияи Ленин ва дар назди бинои Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амаломадаро оғози ҷанги шаҳрвандӣ медонанд³.

Таҳқиқоти дигаре, ки ба андешаи мо ҷиҳати омӯзиши рӯйдодҳои сиёсии солҳои аввали даврони истиқлол ниҳоят муҳим ва арзишманд маҳсуб меёбад, китоби Давлат Назриев ва Игор Саттаров «Республика Таджикистан: история независимости» («Ҷумҳурии Тоҷикистон: таърихи истиқлолият») ба ҳисоб меравад. Бояд зикр кард, ки асари мазкур лоиҳаи ҳафтҷилдаи солномаи ҳаводиси ҳафт соли аввали замони истиқлол аст, ки то имрӯз се ҷилди он ба нашр расидааст. Лоиҳаи

¹ Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол / таҳти назари Акрамӣ З.И. – Душанбе, 2016. – С. 16.

² История таджикского народа / под общей редакции Масова Р.М. – Душанбе, 2011. – Т. 6. – С. 438-488.

³ История таджикского народа / под общей редакции Масова Р.М. – Душанбе, 2011. – Т. 6. – С. 444.

мазкур инъикоси солномаи ҳаводиси ба вукуъомадаи ҳафт соли аввали истиқлолият, шуруъ аз воқеаҳои августи соли 1991 то ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, яъне 27 юни соли 1997-ро дар назар дорад. Се чилди аввал рӯйдодҳои сиёсии солҳои 1991, 1992, 1993-ро инъикос намуда, ҷиҳати омӯзиши таҳаввулоти сиёсии солҳои 90-уми асри XX, заминаҳо, сабабҳо ва рафти ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 манбаъи муҳим ва арзишманд маҳсуб меёбад.

Мавриди зикр аст, ки воқеаҳои солҳои аввали даврони истиқлол, таъсисёбии ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, тазоҳуроти сиёсӣ, ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистони соҳибистиклол дар асарҳои шохидони воқеаҳо низ инъикос ёфтаанд. Ҳадафи таълифи ингуна асарҳо танҳо инъикоси воқеаҳои дида ва шунида буда, муаллифон заминаҳо, омилҳо, сабабу натиҷаҳо ва аҳамияти воқеаҳоро пурра мавриди таҳқиқ қарор намодаанд. Сарфи назар аз камбудию костагиҳо ин таълифот аз аҳамияти илмӣ бархӯрдор буда, дар инъикоси таърихи сиёсии солҳои аввали Тоҷикистони соҳибистиклол манбаъи муҳим маҳсуб меёбанд. Ба ин гуруҳ мавод ёддоштҳои А. Соҳибназаров¹, С. Кенчаев², Н. Дӯстов³, Б. Каримов⁴, Х. Насриддинов⁵, М. Амиршо⁶, С.А. Нури⁷, О. Панфилов⁸, Х. Тураҷонзода⁹ ва ғайраҳо дохил мешаванд.

¹ Соҳибназаров А. Субҳи ситоракуш. К.1 / А. Соҳибназаров. – Душанбе: Дониш, 1997. – 330 с.; Соҳибназаров А. Субҳи ситоракуш. К. 2 / А. Соҳибназаров. – Душанбе: Маҳмадҷон, 2000. – 310 с.

² Кенчаев С.К. Табаддулоти Тоҷикистон. К.1 / С.К. Кенчаев. – Душанбе: Фонди Кенчаев, 1993. – 496 с.; Кенджаев С.К. Переворот в Таджикистане. Кн. 2 / С.К. Кенджаев. – Тошканд: Узбекистон, 1994. – 496 с.; Кенджаев С.К. Переворот в Таджикистане. Кн. 3 / С.К. Кенджаев. – Тошканд: Узбекистон, 1995. – 512 с.

³ Дӯстов Н. Заҳм бар ҷисми Ватан: Хотира ва андешаҳо / Н. Дӯстов. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 336 с.

⁴ Каримов Б.Б. Дар гирдоби зиндагӣ. Ёддошт, мақолаҳо, мусоҳибаҳо / Б.Б. Каримов. – М.: ТОО «Можайск – Терра», 1995. – 192 с.; Каримов Б.Б. Фарёди солҳо / Б.Б. Каримов. – М.: Трансдорнаука, 1997. – 1104 с.

⁵ Насриддинов Х. Таркиш / Х. Насриддинов. – Душанбе: Афсона, 1995. – 304 с.

⁶ Амиршо М. Раненные страницы / М. Амиршо. – М., 2001. – 304 с.

⁷ Нурӣ С.А. Оштинома / С.А. Нурӣ. – Душанбе: Нодир, 2001. – 360 с.

⁸ Панфилов О. Горячие точки Таджикистана: журналисты на гражданской войне (1992 – 1997 гг.). Монография / О. Панфилов. – М: Права человека, 2003. – 564 с.

⁹ Тураҷонзода Ҳ. А. Миёни обу оташ тарҳи сулҳ андохтем / Ҳ. А. Тураҷонзода. –

Ба чуз аз асарҳои ёддошти зикршуда китобу монография ва мақолаҳои воқеан ҷанбаи илмидошта рӯи қор омаданд, ки дар онҳо заминаҳо, сабабҳо, рафти ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон ба таври амиқу возеҳ инъикос гардидаанд. Масалан, дар монографияи Г. Ҳайдаров ва М. Иномов таҳти унвони "Таджикистан: трагедия и боль народа"¹ вазъияти ҷумҳурии ҷавону мустақили Тоҷикистон, ки халқаш ғайри хоҳиши худ гирифтори ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ гардида буд, инъикос шудааст. Муаллифон кӯшиш намудаанд, ки ҳодисаҳоро сари вақт таҳлил карда, ҳақиқати ин ғоҷа, заминаҳои он, нерӯҳои ҳаракатдиҳанда ва гунаҳкорони асосиро ошкор созанд. Дар монография гунаҳкорони асосии ғоҷаи тоҷикон тасвир гардида, бо санадҳои амиқ омӯхташуда ҳақиқати аслии онҳо нишон дода шудааст.

Мақолаҳои Р.Абулҳаев² низ дар асоси методологияи илмӣ таҳия гардида, муаллиф дар онҳо ҷанги шаҳрвандӣ ва давраҳои гуфтушуниди миёни тоҷиконро инъикос намудааст. Мавсуф сабабҳои дохилӣ ва берунии ҷанги шаҳрвандиро таҳқиқ намуда, яке аз сабабҳои дохилии сар задани онро дар мансабталошӣ ва кӯшиши табдил додани низоми давлатдорӣ дунявӣ ба динӣ мебинад³.

Бояд қайд кард, ки аксари қули муҳаққиқони таърихи навини тоҷикон, аз ҷумла Г.Х. Ҳайдаров⁴, И. Усмонов¹, Р. Абулҳаев², Ғ.

Техрон, 1998. – 65 с.

¹ Ҳайдаров Г.Х. Таджикистан: трагедия и боль народа. Монография / Г.Х. Ҳайдаров, М. Иномов. – Санкт-Петербург, 1993. – 122 с.

² Абулҳаев Р. Сабабҳои дохилӣ ва берунии ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон / Р. Абулҳаев // Вопросы новейшей истории Таджикского народа. (Сборник избранных статей и публикаций). Часть 2.- Душанбе, 2016. - С. 38-46; Абулҳаев Р. Давраҳои гуфтушуниди байни тоҷикон оид ба ошти миллӣ / Р. Абулҳаев // Вопросы новейшей истории Таджикского народа. (Сборник избранных статей и публикаций). Часть 2. – Душанбе, 2016. – С. 47-110.

³ Абулҳаев Р. Сабабҳои дохилӣ ва берунии ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон / Р. Абулҳаев // Вопросы новейшей истории Таджикского народа. (Сборник избранных статей и публикаций). Часть 2.- Душанбе, 2016. - С. 39.

⁴ Ҳайдаров Г.Х. Таджикистан: трагедия и боль народа. Монография / Г.Х. Ҳайдаров, М. Иномов. – Санкт-Петербург, 1993. – 122 с.; Ҳайдаров Г.Х. История таджикского народа: XX век. Учебник / Г.Х. Ҳайдаров. – Худжанд, 2001. – 508 с.; Ҳайдаров Г.Х. Начальная поступь суверенного Таджикистана. Монография / Г.Х. Ҳайдаров. – Худжанд: Нури маърифат, 2006. – 348 с.

Ғоибов³, А Ғафуров⁴ ва дигарон дар мавриди муайян намудани сабабҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) дар Тоҷикистон ду омилро ҷудо кардаанд: омили берунӣ ва дохилӣ. Ба ақидаи онҳо омили дохилии сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997) тезутунд шудани масоили иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демографӣ, қабл аз ҳама афзоиши аҳоли дар шароити норасоии замин, афзалият доштани кишти пахта, рушди нобаробари минтақаҳо, роҳандозии сиёсати ғалати кадрӣ, ки манфиати намояндагони баъзе минтақаҳоро нодида мегирифт ва боиси вусъат пайдо кардани падидаи номатлуби маҳалгароӣ гардида буд, махсуб меёбад. Муҳаққиқони мазкур қазияи Афғонистонро яке аз омилҳои асосии берунии сар задани ҷанги шаҳрвандӣ медонанд⁵.

Сабабҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997) дар китоби дарсии «Таърихи халқи тоҷик»⁶, ки барои донишҷӯёни макотиби олии ҷумҳурӣ таҳия гардидааст, муфасссал таҳлилу баррасӣ гардидааст. Дар он муаллифон панҷ сабаби асосии сар задани ҷанги шаҳрвандиро, аmsоли сабабҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, мансабталошӣ, маҳалгароӣ ва инчунин муносибати ғалати Ҳукумати Шуравӣ нисбат ба дин муайян кардаанд.⁷

Бояд тазаққур дод, ки муҳаққиқон Д. Назриев ва И.Сатторов ҷиҳати омӯзиши амиқи таърихи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон

¹ Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони сохибистиклол. Монография / И. Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 178 с.

² Абулҳаев Р. Сабабҳои дохилӣ ва берунии ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон / Р. Абулҳаев // Вопросы новейшей истории Таджикского народа. (Сборник избранных статей и публикаций). Часть 2.- Душанбе, 2016. - С. 39.

³ Ғоибов Ғ.Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. Монография / Ғ. Ғоибов. – Душанбе: Дониш, 2006. – 906 с.

⁴ Гафуров А.М. Гражданская война в Таджикистане: причины и последствия / А.М. Гафуров [Электронный ресурс]. URL: <http://ia-centr.ru/expert/1920/> (дата обращения: 01.02.2019).

⁵Ғоибов Ғ.Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. Монография / Ғ. Ғоибов. – Душанбе: Дониш, 2006. – С.714.

⁶ Ҳотамов Н. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ / Н. Ҳотамов, Д. Довудӣ, С. Муллоҷонов, М. Исоматов. – Душанбе, 2011. – 582 с.

⁷ Ҳотамов Н. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ / Н. Ҳотамов, Д. Довудӣ, С. Муллоҷонов, М. Исоматов. – Душанбе, 2011. – С. 460.

нақши бориз доранд. Таҳқиқоти онҳо, ки аз се чилд таркиб ёфтааст, «Республика Таджикистан: история независимости»¹ («Ҷумҳурии Тоҷикистон: таърихи истиқлолият») унвон дошта, манбаъи арзишманд ҷиҳати омӯзишу таҳқиқи солҳои аввали даврони истиқлол маҳсуб меёбад. Зеро муаллифони таълифоти мазкур воқеоти муҳимми дар тӯли солҳои 1991, 1992, 1993 дар ҷумҳурӣ ба вуқӯъ пайвастаро бо дарназардошти камтарин ҷузъиёт ва тартиботи солномавӣ муфасссал инъикос намудаанд.

Дигар масъалаи муҳимме, ки дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ ба вуқӯъ пайваста, дар рафти он дигаргунии амиқ ворид намуд иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз рӯйдодҳои муҳимми сиёсии солҳои 90-уми асри XX маҳсуб ёфта, дар таърихи 16 ноябр то 2 декабри соли 1992 дар Қасри Арбоби шаҳри Хучанди бостонӣ сурат гирифт ва самтҳои асосии рушди ҷомеаро дар оянда муайян карда, ба таърихи давлатдорӣ навини тоҷикон ибтидо гузошт. Ин иҷлосияи тақдирсоз аҳаммияти бузурги таърихӣ дорад. Қариб тамоми сохторҳои давлати навини тоҷикон маҳз аз ин иҷлосия сарчашма мегиранд. Мавриди зикр аст, ки дар омӯзишу баррасӣ, ташвиқу тарғиби аҳаммияти таърихӣ ва рисолати сарнавиштсози иҷлосияи мазкур асару мақолаҳо, гузоришу баромадҳо ва паёмҳои ҷамъасолаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар манбаъи хеле арзишманд маҳсуб меёбанд². Сарвари давлат аҳаммияти бузурги

¹ Назриев Д. Республика Таджикистан: история независимости. Монография / Д. Назриев, И. Сатторов. – Душанбе, 2002.-Т.1.-337 с.; Назриев Д. Республика Таджикистан: история независимости. Монография / Д. Назриев, И. Сатторов. – Душанбе, 2005.-Т.2. - 737 с.; Назриев Д. Республика Таджикистан: история независимости. Монография / Д. Назриев, И. Сатторов. –Душанбе, 2002.-Т.3.-904 с.

² Раҳмон Э. Таджикистан: десять лет независимости и национального единства. В 4-х томах / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озод, 2001; Раҳмон Э. Независимость Республики Таджикистан и возрождение нации. В 7 томах / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озод, 2002-2009; Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллӣ. Иборат аз ҳафт чилд / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озод, 2002-2008; Раҳмонов Э.

таърихӣ доштани иҷлосияи мазкурро дар яке аз паёмҳои хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин ифода кардаанд: «Роҳи мо ба сӯи чунин низом аз баргузории иҷлосияи таърихӣ шонздаҳуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки оғози наҷоти миллати мо аз вартаи парокандагӣ ва гузоштани аввалин хишти бинои сулҳ дар сарзамини куҳанбунёди тоҷикон буд, ибтидо мегирад»¹.

Аҳаммияти таърихӣ ва рисолати сарнавиштсози иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба инобат гирифта, теъдоди зиёди муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ ба ин масъала таваҷҷуҳи беандоза зоҳир намудаанд. Роҷеъ ба иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аҳаммияти таърихӣ он шумораи зиёди китобҳо ва мақолаҳо ба табъ расидаанд. Муаллифони аксари онҳо иштирокчиёни бевоситаи иҷлосия буда, лаҳзаҳои мушаххаси воқеаҳои иҷлосияро баррасӣ намудаанд.

Лозим ба зикр аст, ки ҷиҳати инъикоси иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аҳаммияти таърихӣ ва рисолати сарнавиштсозу паёмадҳои он асарҳои И.Усмонов², Г.Ҳайдаров³, К.Абдулов⁴, инчунин асарҳои бунёдии «Бунёди давлатдорӣ навин»⁵, «История таджикского народа»⁶ ва «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол»⁷,

Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди аввал / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2001. – 512 с.

¹ Раҳмон Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 20.04.2006 / Э. Раҳмон // Садои мардум. – 2006. – 22 апрел.

² Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол. Монография / И. Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 178 с.

³ Ҳайдаров Г.Х. Таджикистан: трагедия и боль народа. Монография / Г.Х. Ҳайдаров, М. Иномов. – Санкт-Петербург, 1993. – 122 с.; Ҳайдаров Г.Х. История таджикского народа: XX век. Учебник / Г.Х. Ҳайдаров. – Худжанд, 2001. – 508 с.; Ҳайдаров Г.Х. Начальная поступь суверенного Таджикистана. Монография / Г.Х. Ҳайдаров. – Худжанд: Нури маърифат, 2006. – 348 с.

⁴ Абдулов К. Дар ин дунё. Иҷлосияи сарнавиштсоз. Ҷ.6. Монография / К. Абдулов. – Хучанд: Ношир, 2002. – 438 с.

⁵ Бунёди давлатдорӣ навин. Монография – М., 2002. – 416 с.

⁶ История таджикского народа / под общей редакции Масова Р.М. – Душанбе, 2011. – Т.6. – С.438-488.

⁷ Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол / зери таҳрири Акрамӣ З.И. – Душанбе: Дониш, 2016. – С.7-47.

Д.Назриев ва И.Сатторов¹, З.Акрамӣ² нақши бориз доранд. Муаллифони мазкур иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро рӯйдоди муҳим ва сарнавиштсоз номида, аҳамияти таърихӣ ва паёмадҳои он, аз ҷумла ба тариқи раёспурсӣ қабул шудани Конститутсияи Тоҷикистон дар соли 1994, интихоби Раиси Ҷумҳур ва билохира ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллиро дар санаи 27 июни соли 1997 таҳлил ва баррасӣ намудаанд.

Муҳаққиқ О.Раҳмон аҳамияти таърихӣ иҷлосияро таъкид намуда, қайд кардааст, ки "...Иҷлосияи XVI-ум нуқтаи сарҳисобест, ки дар худшиносии воқеии милли таҳаввулоти кулӣ ба миён овард"³. Мавсуф андешарониҳои хешро перомунӣ иҷлосия идома дода, таъкид кардааст, ки "Муҳимтар аз ҳама дар иҷлосия шахсияти бузурги милли рӯйи қор омад, ки бо ҷасорати инсонӣ ва хиради сиёсӣ миллату кишварро аз вартаи парокандагӣ ва нобудӣ берун кашад"⁴ ва ҳақ ба ҷониби ӯст.

Ба ақидаи муҳаққиқи таърихӣ сиёсии даврони истиқлолият И.Усмонов аҳамияти таърихӣ иҷлосия қабл аз ҳама аз он иборат аст, ки ин иҷлосия "тавонист роҳбариятеро интихоб намояд, ки давлат ва сарзаминро аз парокандашавӣ ва миллатро аз худкушӣ наҷот диҳад"⁵.

Доктори илмҳои таърих З.Акрамӣ дар рисолаи хеш заминаҳои ташаккулёбии давлатдорӣ муносири тоҷикон ва паҳлӯҳои гуногуни иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо диди нав

¹ Назриев Д. Республика Таджикистан: история независимости. Монография / Д. Назриев, И. Сатторов. – Душанбе, 2002.-Т.1.-337 с.

² Акрамӣ З. Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: мантиқи таърих / З. Акрамӣ. – Душанбе, 2017. – 80 с.

³ Раҳмон О.Э. Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон – марҳилаи нави рушди давлатдорӣ тоҷикон / О.Э.Раҳмон // Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: ибтидои сулҳу субот (бахшида ба 25-умин солгард). Маҷмӯаи мақолаҳо / зери таҳрири Ф.Раҳимӣ ва дигарон. – Душанбе, 2017. – С.14.

⁴ Раҳмон О.Э. Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон – марҳилаи нави рушди давлатдорӣ тоҷикон / О.Э.Раҳмон // Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: ибтидои сулҳу субот (бахшида ба 25-умин солгард). Маҷмӯаи мақолаҳо / зери таҳрири Ф.Раҳимӣ ва дигарон. – Душанбе, 2017. – С.9.

⁵Усмонов И. Таърихӣ сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол. Монография / И. Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – С.87.

мавриди пажӯҳиш қарор додааст. Мавсуф дар рисола, махсусан аз назари мантиқи таърихӣ ҷойгоҳ ва ё мақоми иҷлосияи мазкурро хеле возеҳу рӯшан нишон дода, дар ин маврид чунин навиштааст: “Маҳз қарорҳои таърихии иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбарони нави мамлакатро имкон доданд, ки масоили муҳими ҳаётро ҷиҳати манъи ҷанги бародаркуш, бозгашти гурезагон ба ватан, дарёфти роҳҳои гуфтушунидҳо ба Иттиҳоди муҳолифини тоҷик, бунёди давлатдорӣ наваз ва низоми ҳуқуқии Тоҷикистони соҳибистиклол ҳал намоянд”¹.

Бояд таъкид кард, ки ҷиҳати батанзимдории сиёсии муноқишаи байни тоҷикон иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши тақдирсоз дорад. Ба ақидаи доктори илмҳои таърих Ф. Абдурашитов маҳз дар ин иҷлосия масъалаи муроҷиат намудан ба давлатҳои ИДМ ҷиҳати ворид кардани неруҳои сулҳхоҳ ба минтақаи даргир ҳалу ҷавоб гардида, масоили муборам, амсоли таъсиси артиши миллӣ, ба расмият даровардани ҳизбҳои сиёсӣ, пароканда намудани ғуруҳҳои ғайриқонунии яроқнок, тақвият додани ҳифзи марзҳои давлатӣ баррасӣ гардиданд.²

Бояд таъкид кард, ки яке аз масъалаҳои асосии иҷлосия авфи тарафҳои муқобил маҳсуб меёфт, ки бинобар сабаби иштирок надоштани қумандонҳои ҷабҳаи ҳалқӣ ва муҳолифини кишвар ин масъала мавқуф гузошта шуда буд. Бо даъвати Раиси Шӯрои Олии Эмомалӣ Раҳмонов санаи 26-уми ноябр Сангак Сафаров, Ёқуб Салимов ва 11 нафар аз қумандонҳои Горди ҳалқӣ аз қисми ҳарбии дар шаҳри Қургонтеппа будаи дивизияи 201-уми Россия тариқи ҷарҳбол ба шаҳри Хучанд парвоз карданд. Дар Хучанд 4 нафар қумандонҳои Ҳисору Регар

¹ Акрамӣ З. Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: мантиқи таърих / З. Акрамӣ. – Душанбе, 2017. – С.18.

² Абдурашитов Ф.М. Миссия Коллективных миротворческих сил СНГ в период гражданской войны в Таджикистане / Ф.М.Абдурашитов // Диалог. Международный научно-аналитический журнал Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ. – 2018. - №4 (11). – С. 26.

бо онҳо ҳамроҳ шуданд¹. Сипас, дар толори хурди қасри Арбоб паси дарҳои баста музокироти байни қувваҳои муқобил сурат гирифт. Дар он 18 нафар намояндагони Фронти халқӣ ва 33 нафар кумандонҳои муҳолифин ширкат доштанд. Ҳамчунин, дар ин музокирот Раиси навтаъйини Шӯрои Олӣ Эмомалӣ Раҳмонов низ ҳузур дошт². Дар он Сангак Сафаров масъалаи оштиро ба миён гузошт, ки аз тарафи кумандонҳои ҳар ду ҷониб пазируфта шуд.

Сардори Фронти халқӣ Сангак Сафаров дар ин иҷлосия ба суҳан баромада, зикр намуд, ки мо ба Хучанд бо як мақсад – барҳам задани ҷанги бародаркушӣ дар сарзамини Тоҷикистон омадаем³.

Бояд тазаққур дод, ки яке аз масъалаҳои муҳим таъсиси артиши миллӣ ва қувваҳои сарҳадӣ буд, ки аз ин иҷлосия ибтидо мегирад. Гузариш ба иқтисоди бозорӣ, ки дар ин иҷлосия мавриди муҳокима қарор гирифт, аз ҷумлаи чораҳои буд, ки ба рушди иқтисодии кишвар оғоз бахшид⁴.

Гузашта аз ин, санади ҳамчун субъекти муносибатҳои байналхалқӣ эътироф шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз дар ин иҷлосия тасдиқ гардид. Ба андешаи А.Раҳмонзода “Иҷлосияи XVI дар мавриди сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарорҳои муайяне қабул кард, ки барои дақиқ кардани шарикони стратегии кишвар ва барпо кардани ҳусни ҳамҷаворӣ ба кишварҳои ҳамсоя, аз ҷумла Федератсияи Россия, Ёзбекистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Туркменистон ва ғайраҳо муҳим мебошанд⁵.

¹ Сомонаи интернетии «Миллат». Ғулом Бобоев: Аз 25 нафар қасе ҷуръат накард Раиси Шӯрои Олӣ шавад. Санаи шиносӣ 17.01.2019 <http://millat.tj/>.

² Сомонаи интернетии «Миллат». Ғулом Бобоев: Аз 25 нафар қасе ҷуръат накард Раиси Шӯрои Олӣ шавад. Санаи шиносӣ 17.01.2019 <http://millat.tj/>.

³ Садои мардум. - 1992. - 1 декабр.

⁴ Раҳмон О.Э. Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон – марҳилаи нави рушди давлатдорӣ тоҷикон / О.Э.Раҳмон // Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: ибтидои сулҳу субот (бахшида ба 25-умин солгард). Маҷмӯаи мақолаҳо / зери таҳрири Ф.Раҳимӣ ва дигарон. – Душанбе, 2017. – С.17.

⁵ Раҳмонзода А. Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: аҳамият ва арзиши он / А.Раҳмонзода // Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон:

Дар ин иҷлосия санаи 2 декабри соли 1992 Қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсис додани вилояти Хатлон дар ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба имзо расид.

Умуман, дар иҷлосияи таърихӣ XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар маҷмуъ 74 санади ҳуқуқӣ, аз ҷумла 15 қонун, 52 қарор, 6 фармон ва як изҳорот қабул шуд, ки ҳамагӣ барои ба эътидол овардани вазъи сиёсии кишвар дар он солҳои душвор, ҳамчунин таҳкими низоми давлатдорӣ навини миллии тоҷикон дар марҳилаи гузариш хидмати таърихӣ кардаанд.

Ҳамин тавр, иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тамоми ниҳодҳои имрӯзаи давлатдорӣ тоҷикон маҳз аз он ибтидо мегиранд, дорои аҳаммияти бузурги таърихӣ буда, давлату миллати тоҷикро аз парокандагӣ эмин дошт ва санади ба даст омадани Истиқлолияти Давлатиро дар амал тасдиқ намуд.

Яке аз масъалаҳои хеле муҳим дар таърихнигорӣ ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 даврабандии ин ҳодисаи сиёсӣ маҳсуб меёбад. Вале, мутаассифона, муҳаққиқоне, ки таърихи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997)-ро баррасӣ намудаанд, ин рӯйдоди сиёсиро умуман даврабандӣ накардаанд. Масалан, дар таҳқиқоти диссертатсионии М.Г. Ганҷакова¹, ки боби аввали он бевосита ба инъикоси ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 марбут аст ва ба амсоли ин мақолаҳои зиёде, ки аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ таълиф гардидаанд, ҷанги шаҳрвандӣ умуман даврабандӣ нашудааст.

Мавриди қайд аст, ки муаллифони асари дастаҷамъии “История таджикского народа”² таърихи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997)-ро ба ду давра ҷудо кардаанд. Давраи аввал аз санаи 5-уми майи

ибтидои сулҳу субот (бахшида ба 25-умин солгард). Маҷмӯаи мақолаҳо / зери таҳрири Ф.Раҳимӣ ва дигарон. – Душанбе, 2017. – С.27.

¹ Ганҷакова М.Г. Политическая история Таджикистана 90-х годов XX века: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / М.Г. Ганҷакова. – Душанбе, 2015. – 213 с.

² История таджикского народа / под общей редакции Масова Р.М. – Душанбе, 2011. – Т.6. – С.438-488.

соли 1992, ки аксари кули муҳаққиқон ба он ишора кардаанд, оғоз шуда, то моҳи декабри ҳамон сол, яъне то ба анҷом расидани иҷлосияи таърихӣ XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар рафти ҷанги шаҳрвандӣ низ таҳавулоти ворид кард, давом кардааст. Давраи мазкур марҳилаи аз ҳама шиддатноки ҷанги шаҳрвандӣ буда, дар ин муддат қариб 50 ҳазор нафар тоҷикистониён қурбон гардиданд. Тибқи маълумоти Комиссариати олии СММ оид ба масоили фирориён, 600 ҳазор, яъне даҳяки аҳолии мамлакат маҷбур шуданд, ки ҷои истиқомати доимии худро дигар кунанд. 80 ҳазор нафар дар марзи Афғонистон паноҳ бурданд¹. Хисороти иқтисодие, ки ба ҷумҳуриё расонида шуд, тахминан 300 млрд. рублро ташкил меод. 80% нерӯи саноатии мамлакат аз кор бозмонд, ҳаҷми даромади миллий дар соли 1992 дар муқоиса ба соли 1991 31 % кам гардид². Дар охири соли 1992 иқтисодиёти мамлакат як ҳолати ногуворро дошт. Эҳтимолияти аз ҷумҳуриё ҷудо шудани вилояти Ленинобод ба миён омад. Роҳбарияти вилояти Бадахшони Кӯҳӣ масъалаи табдили вилоятро ба ҷумҳурии мухтор пешниҳод кард. Хатари ҳамчун давлат аз байн рафтан Тоҷикистонро таҳдид мекард.

Давраи дуюм аз моҳи январи соли 1993, яъне баъд аз анҷоми иҷлосияи таърихӣ XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар шаҳри Душанбе ба кор шурӯъ намудани роҳбарияти тозаинтиҳоби давлат оғоз ёфта, то 27 июни соли 1997 – ба имзо расидани “Созишномаи умумии истикрори сулҳ ва ризоияти миллий дар Тоҷикистон” давом кардааст. Давраи дуюмро муҳаққиқи тоҷик Мирзоев Ҷ.А. ба ду марҳила ҷудо намудааст. Марҳилаи аввал аз моҳи январи соли 1993 то моҳи апрели соли 1994, оғози даври аввали гуфтушуниди байни тоҷикон (5-19 апрели соли 1994)-ро, ки дар дили

¹ История таджикского народа/ под общей редакции Масова Р.М.-Душанбе,2011-.6-С.438-488.

² Кузьмин А. И. Проблемы «Ближнего зарубежья». Уроки Таджикистана / А.И. Кузьмин [Электронный ресурс]. URL: [http: / militaryarticle.ru/obozrevatel/1993-obozrevatel/12799/](http://militaryarticle.ru/obozrevatel/1993-obozrevatel/12799/) (дата обращения: 01.02.2019).

мардуми тоҷик шӯълаи оштии миллӣ ва сулҳу амониро афрӯхт, фаро мегирад. Марҳилаи дуум аз моҳи апрели соли 1994 то 27-уми июни соли 1997 давом карда, бо имзои “Созишномаи умумии истиқрои сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон” ба анҷом расидааст.¹

Бояд тазакур дод, ки мақолаҳои илмӣ дар нашрияҳои гуногун ва матбуоти даврӣ ба таърисида² низ лаҳзаҳои алоҳидаи ҷанги шаҳрвандиро инъикос намудаанд. Дар онҳо ва дигар маводи матбуоти даврӣ маълумоти ҷамъбасти оид ба заминаҳо ва сабабҳо, рафт, инчунин натиҷаҳо ва оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997) оварда шудааст. Бахусус мақолаҳои Н. Абдуллоев³, А. Ниязӣ⁴ ва Р. Шукуров⁵ дар инъикосу таҳқиқи давраи аввали ҷанги шаҳрвандӣ хеле ҷолибанд.

Таърихи сиёсии солҳои аввали Тоҷикистони соҳибистиклол, бахусус бархӯрди сиёсӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ дар рисолаҳои докторӣ ва номзодии муҳаққиқони ватанӣ низ, аз қабili И.Р.Абдуллоев⁶, А.Абдуқодиров¹,

¹ Мирзоев Ҷ.А. Инъикоси ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон(1992-1997) дар таҳқиқоти муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.- 2019. - №1. -С.115.

² Абдуллаев Н.Гражданская война в Таджикистане / Н.Г. Абдуллаев // Мир и политика. – 1994. - № 1; Абдуллоджанов А. Мы не правительство реванша / А. Абдуллоджанов // Новое время. – 1993. – 10 марта. - № 10 (2488); Ниязи А. Таджикистан: конфликт регионов / А. Ниязи // Восток. – 1997. - №2; Шукуров Р. После Набиева. Смогут ли новые власти пережить военное противостояние с югом и разногласия в своих рядах? / Р. Шукуров // Новое время. – 1992. – 8 сентября. - №38 (2464); Шукуров Р. Медленный бунт на площади / Р. Шукуров // Новое время. – 1992. – 20 мая. - № 20 (2444); Миррахимов М. Тёмные мысли. Ответ на статью «Вопросы и сомнения» Аюбзода С. и «Принесут ли надежду «Колокола надежды»?» / М. Миррахимов // Коммунист Таджикистана. – 1990. – 26 июня. - №144. (18067); Мухаммадато С. Чӣ ҳол дорӣ гуреза? / С. Мухаммадато // Ҷумҳурият. – 1994. - 19 январ. - №15; Меморандуми Бишкек / МИТ Ховар // Ҷумҳурият. – 1997. - 24 май. - №58; Ёломияи Техрон // Ҷумҳурият. – 1997. - 25 июн. - №76.

³ Абдуллаев Н.Гражданская война в Таджикистане / Н.Г. Абдуллаев // Мир и политика. – 1994. - № 1.

⁴ Ниязи А. Таджикистан: конфликт регионов / А. Ниязи // Восток. – 1997. - №2.

⁵ Шукуров Р. После Набиева. Смогут ли новые власти пережить военное противостояние с югом и разногласия в своих рядах? / Р. Шукуров // Новое время. – 1992. – 8 сентября. - №38 (2464); Шукуров Р. Медленный бунт на площади / Р. Шукуров // Новое время. – 1992. – 20 мая. - № 20 (2444).

⁶ Абдуллоев И.Р. Возникновение и развитие общественно-политических движений Республики Таджикистан в конце 80-х - начале 90-х годов: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / И.Р. Абдуллоев. – Худжанд, 2000. – 179 с.

Р.Бобочонова², А.А.Муродов³, М.Ганчакова⁴, Д.Урунова⁵, Ғ.Р. Мирзоев⁶, М. Равшанзод⁷, У.А. Бобочонова⁸, Р.Х. Мирзоев⁹, Ҷ.А. Мирзоев¹⁰ ва дигарон мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор гирифтааст. Масалан, дар рисолаи номзодии М.Ганчакова¹¹ масоили вазъи сиёсии Тоҷикистон дар солҳои 90-уми асри XX, муборизаҳои сиёсӣ, ҳаракатҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ, таъсиси созмону маҳфилҳо ва ҳизбҳои ҷамъиятӣ, ҷанги шаҳрвандӣ ва истиқрори сулҳу ваҳдати милли таҳқиқу баррасӣ гардидааст. Муаллиф ба масъалаи бархӯрди сиёсӣ дар Тоҷикистон, ки тайи солҳои 1991 – 1997 идома дошт, диққати ҷиддӣ дода, заминаҳо ва сабабҳои ҷанги шаҳрвандӣ, ҳадафу мароми ҷонибҳои даргир, инчунин марҳилаҳои ба сулҳ расидани тоҷиконро бодикқатона таҳлил кардааст. Муҳаққиқ бахусус таҷрибаи сулҳофарии тоҷиконро хуб арзёбӣ намуда, аҳаммияту зарурияти истифодабарии ин таҷрибаро дар муноқишаҳои

¹ Абдукадыров А. Освещение общественно-политической жизни Таджикистана на страницах русскоязычной прессы (1990-1995гг.) : автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / А. Абдукадыров. – Душанбе, 1997. – 24 с.

² Бободжанова Р. Освещение политической жизни Таджикистана на страницах периодической печати России (1990-1995 гг): автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / Р.М. Бободжанова. – Худжанд, 1998. – 22 с.

³ Муродов А.А. Освещение политической ситуации Таджикистана 1989-1997 гг. в периодической печати Республики: автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / А.А. Муродов. – Душанбе, 2004. – 24 с.

⁴ Ганджакова М.Г. Политическая история Таджикистана 90-х годов XX века: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / М.Г. Ганджакова. – Душанбе, 2015. – 213 с.

⁵ Урунова Д.А. Становление новой политической структуры в Республике Таджикистан, 1991-1997гг.: автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / Д.А. Урунова. – Душанбе, 1998. – 26 с.

⁶ Мирзоев Ғ.Р. Преодоление конфликтной ситуации в Республике Таджикистан. Россия и восстановление мира (90-е годы XX века): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Ғ.Р. Мирзоев. – М., 2004. – 192 с.

⁷ Равшанзод М. Гражданское противостояние и миротворческий процесс в Республике Таджикистан в 90-е годы XX века.: автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / М. Равшанзод. – Душанбе, 2019. – 26 с.

⁸ Бабаджанова У.А. Российско-таджикские отношения в 90-е годы XX века: автореф. дисс. ...на соиск. уч. степ. канд. ист. наук: 07.00.15 / У.А.Бабаджанова. - М., 2006. – 26 с.

⁹ Мирзоев Р.Х. Специфика и закономерности таджикско-российских миграционных процессов: дисс. ...на соиск. уч. степ. канд. полит, наук / Р.Х.Мирзоев. - Душанбе, 2006. – 192 с.

¹⁰ Мирзоев Ҷ.А. Таърихнигории таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол: дисс... номзоди илмҳои таърих: 07.00.09 / Ҷ.А. Мирзоев. Душанбе, 2020. – 212 с.

¹¹ Ганджакова М.Г. Политическая история Таджикистана 90-х годов XX века: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / М.Г. Ганджакова. – Душанбе, 2015. – 213 с.

сиёсии дигар давлатҳо таъкид мекунад. Бояд қайд кард, ки бо дарназардошти нахустин тадқиқоти маҷмӯӣ дар инъикоси вазъияти сиёсии солҳои аввали даврони истиқлол махсуб ёфтани рисолаи М. Ганчакова, арзиши илмӣ онро меафзояд.

Д.Урунова¹ низ рисолаи номзодии хешро таҳти унвони «Становление новой политической структуры в Республике Таджикистан, 1991-1997гг.» ба таҳқиқи вазъи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол ихтисос дода, зимни таълифи он масоили барқароршавии низоми нави сиёсии Тоҷикистонро баъд аз ғурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба даст омадани истиқлолият таҳқиқу баррасӣ намудааст.

Таҳқиқоти номзодии муҳаққиқи дигари тоҷик Ғ.Р. Мирзоев² ба масоили заминаҳо, омилҳо ва сабабҳои дар Тоҷикистон сар задани ҷанги шаҳрвандӣ, марҳилаҳои асосии он баҳшида шудааст. Мавсуф зимни таълифи он бештар ба масоили ба даст омадани сулҳу суббот таваҷҷуҳ зоҳир карда, нақши кишварҳои қафилӣ минтақа, бахусус Россия ва созмонҳои бонуфузи ҷаҳонро дар ин самт мусбат арзёбӣ намудааст. Вале ба ақидаи баъзе аз муҳаққиқон, Ғ.Р. Мирзоев, ки худ иштирокчии фаъоли даргириҳои низомии Тоҷикистон дар солҳои 90-уми асри XX, яке аз қумандонҳои бонуфузи Ҷабҳаи ҳалқӣ махсуб меёфт, табиист, ки таҳқиқоти ӯ воқеъбинона набуда, бештар бо назардошти манфиати як ҷониб ба анҷом расидааст.

Рисолаи номзодии Равшанзод Маликфаридун³ низ ба таҳқиқи заминаҳо, сабабҳо, рафти ҷанг, давраҳои асосӣ, марҳилаҳои шиддатноки ҷанги шаҳрвандӣ ва раванди сулҳофарии тоҷикон дар

¹ Урунова Д.А. Становление новой политической структуры в Республике Таджикистан, 1991-1997гг.: автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / Д.А. Урунова. – Душанбе, 1998. – 26 с.

² Мирзоев Г.Р. Преодоление конфликтной ситуации в Республике Таджикистан. Россия и восстановление мира (90-е годы XX века): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Г.Р. Мирзоев. – М., 2004. – 192 с.

³ Равшанзод М. Гражданское противостояние и миротворческий процесс в Республике Таджикистан в 90-е годы XX века.: автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / М. Равшанзод. – Душанбе, 2019. – 26 с.

солҳои 90-уми асри XX баҳшида шуда, паҳлӯҳои гуногуни ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷиконро инъикос намудааст. Бояд зикр кард, ки мақолаи муҳаққиқ таҳти унвони «Таърихнигории масъалаи ҷанги шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон»¹ нахустин таҳқиқот дар мавриди таърихнигории ҷанги шаҳрвандӣ маҳсуб меёбад. Вале, мутаассифона, мавсуф зимни таълифи мақолаи мазкур масоили асосии марбут ба ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997)-ро ба таври шоиста таҳқиқу баррасӣ накардааст.

Муҳаққиқ Ҷ. Мирзоев дар рисолаи номзодии худ осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷиро, ки таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклолро инъикос кардаанд, ба таври маҷмӯӣ таҳлили таърихнигорӣ намуда, зимни он ба масоили гуногуни ҷанги шаҳрвандӣ, аз қабилӣ заминаҳо ва сабабҳои дохилию берунӣ сар задани ҷанги шаҳрвандӣ, даврабандӣ ва оқибатҳои ин воқеаи мудҳиш, инчунин раванди музокироти миёни тоҷикон, истиқрори сулҳ ва фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ дахл кардааст². Вале бо мӯҷиби он, ки таҳқиқоти ӯ маҳз ба ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон ихтисос дода нашуда, балки таърихнигории таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклолро ба таври маҷмӯӣ баррасӣ менамояд, баъзе масоили марбут ба ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон, аз ҷумла тадқиқи масоили ба бунбасти иқтисодӣ мувоҷеҳ гардидани вилояти Кӯлоб, баррасии инъикоси ҷанги шаҳрвандӣ ва истиқрори сулҳу ваҳдат аз ҷониби муҳаққиқони хориҷӣ, тадқиқи инъикоси нақши созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ дар хотимаёбии ҷанг ва ғайра аз мадди назари муҳаққиқ дар канор мондааст.

Ҳамин тавр, баъд аз таҳлилу баррасии адабиёти мавҷуда ба хулосае расидан мумкин аст, ки роҷеъ ба паҳлӯҳои гуногуни ҷанги шаҳрвандӣ

¹ Равшанзод М. Таърихнигории масъалаи ҷанги шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон / М. Равшанзод // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2016. - №3/1 (194). – С. 65-68.

² Мирзоев Ҷ.А. Таърихнигории таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол: дисс... номзоди илмҳои таърих: 07.00.09 / Ҷ.А. Мирзоев. Душанбе, 2020. – 212 с.

дар Тоҷикистон (1992-1997) дар таърихнигории ватанӣ таҳқиқоти фаровон рӯйи кор омадааст. Бо вучуди ин, ҳанӯз ҳам паҳлуҳои гуногуни ин ҳодисаи сиёсӣ-низоми амиқ омӯхта нашудааст.

1.3. Ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон (1992-1997) дар таҳқиқоти муҳаққиқони хориҷӣ

Бояд тазакурр дод, ки дар инъикоси таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол дар радифи муҳаққиқони ватанӣ муҳаққиқон ва коршиносони хориҷӣ, ки дар осори онҳо паҳлуҳои мухталифи таърихи ҷанги шаҳрвандӣ ва сулҳи тоҷикон инъикос гардидааст, саҳми борриздоранд. Ин осорро, ба назари мо, метавон ба ду қисм – тадқиқоти муҳаққиқони кишварҳои узви ИДМ ва тадқиқоти муҳаққиқон ва таҳлилгарони хориҷи дур ҷудо намуд.

Мавриди зикр аст, ки равандҳои сиёсии баъд аз ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ дар Осиёи Марказӣ ба вуқӯъ пайваستا дер боз тавачҷуҳи коршиносон ва муҳаққиқони соҳа, қабл аз ҳама муҳаққиқони кишварҳои узви ИДМ-ро ба худ ҷалб кардааст. Бо кӯшиши мутаххасисони муносибатҳои байналмилалӣ ватанӣ ва хориҷӣ, муаррихон, сиёсатшиносон, минтақашиносон перомони равандҳои сиёсии Осиёи Марказӣ шумораи зиёди адабиёти илмӣ таълиф гардид. Қабл аз ҳама, таълифоте, ки дар онҳо муносибатҳои байналхалқӣ дар минтақа тавсиф гардидаанд, диққат ҷалбкунандаанд. Ин таҳқиқот аз силсилаи очеркҳои, ки ба сиёсати хориҷии давлатҳои Осиёи Марказӣ ва сиёсати минтақавии субъектҳои асосии сиёсати хориҷӣ бахшида шудаанд, иборатанд. Агар дар таълифоти ватанӣ ва хориҷии нимаи аввали солҳои 90-уми асри XX минтақаи канорӣ будани Осиёи Марказӣ таъкид шуда бошад, пас аз миёнаҳои солҳои 90-ум сар карда, тезиси ба саҳнаи рақобати стратегӣ ва иқтисодии кишварҳои абарқудрат табдил

ёфтани минтақаи Осиёи Марказӣ дар адабиёти илмӣ васеъ паҳн мегардад, ки «бозии бузурги ҷадид» ном гирифтааст. Дар ин росто аз ҷониби муҳаққиқони рус ва коршиносон аз кишварҳои Осиёи Марказӣ асару мақолаҳои зиёде рӯйи кор омаданд, ки дар онҳо перомуни низоми сиёсӣ ва рушди иқтисодии кишварҳои Осиёи Марказӣ назарияҳои гуногун пешниҳод гардиданд. Муҳаққиқоне, ки фарогири омӯзиши равандҳои сиёсии Осиёи Марказианд, сарчашмаҳои гуногунро мавриди баҳрабардорӣ қарор додаанд, ки онҳоро ба якчанд ғуруҳҳо ҷудо кардан мумкин аст. Яке аз чунин сарчашмаҳо ёддоштҳо ва нашрияҳои даврагианд. Ёддоштҳои ходимони давлатӣ, сиёсӣ ва ҷамъиятӣ қобили таваҷҷуҳ мебошанд. Дар миёни онҳо китоби бо забони русӣ эҷод шудаи Президенти Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмонро таҳти унвони «Дар бораи замон ва худам» махсус қайд кардан зарур аст.¹ Асарҳои собиқ Президенти Қазоқистон Н. Назарбоев таҳти унвони «Дар маҷрои таърих», «Дар останаи асри XXI», «Даҳсолаи бӯхронӣ»² хеле мароқоваранд, ки дар онҳо муаллиф роҷеъ ба вазъи иҷтимоӣ-сиёсии Қазоқистон дар рӯзҳои пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ, пайомадҳои заволи Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Сотсиалистӣ барои кишвараш, фароянди мураккаби шаклгирии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва ташаккули сиёсати хориҷии давлат ибрази андеша кардааст. Чунин ғуруҳи сарчашмаҳо, амсоли нашрияҳои даврагӣ, иттилоотан хеле ғанӣ буда, барои омӯзиши нуқтаи назари сиёсатмадорони кишварҳои минтақа, Россия, коршиносону донишмандони соҳибихтиёр ва таҳлилгарони ҳолис оид ба мавзӯи пажӯҳишшаванда имкониятҳои васеъро фароҳам месозанд.

Адабиёти сиёсатшиносӣ ва сотсиологӣ, ки дар онҳо ба масоили умдаи минтақаи Осиёи Марказӣ, аз ҷумла ба масоили амниятӣ таваҷҷуҳ

¹ Раҳмон, Э.О. Времени и о себе: Записки Президента / Э. Раҳмон. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 232 с.

² Назарбаев, Н. А. В потоке истории / Н.А.Назарбаев. – Алматы: Атамұра, 1999. – 296 с.; Назарбаев, Н.А. Критическое десятилетие / Н.А. Назарбаев. – Алматы: Атамұра, 1999. –240 с.

карда мешавад, хеле густурда аст. Ба ин кабил адабиёт монографияи дастаҷамъонаи «Многомерные границы Центральной Азии»¹ ва «Современные этнополитические процессы и миграционная ситуация в Центральной Азии»², инчунин таҳқиқоти Е.М. Кузьмин³, китоби дарсии В.П. Зиновьев ва Е.Ф. Троицкий⁴, монографияи Е.Ф.Троицкий⁵, монографияи С.М. Юн⁶, асарҳои М. Олкотт⁷, С. М. Акимбеков⁸, мақолаҳои Д. Линч, Р. Зайдельман ва Э. Гизаро дохил кардан мумкин аст. Адабиёти мазкур рушди пасошуравии Осиёи Марказиро дар маҷмӯъ ва ҳар як ҷумҳуриро дар алоҳидагӣ муфасссал тавсиф менамоянд. Аммо, мутаассифона, дар ин гуна адабиёт ба Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба дигар ҷумҳуриҳо таваҷҷуҳ камтар зоҳир шудааст.

Бояд тазаққур дод, ки дар инъикоси таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол муҳаққиқони ИДМ, аз ҷумла муаррихони Россия саҳми бориз доранд. Масалан, дар таҳқиқоти В. И. Бушков ва Д.В. Микульский⁹, А. Гушер¹, М. Хрусталева², Н. В. Солоник³, Р.Бобохонов⁴,

¹ Многомерные границы Центральной Азии. - М. Гендальф, 2000. - 97 с.

² Современные этнополитические процессы и миграционная ситуация в Центральной Азии. / Под ред. Г.Витковской; Моск. Центр Карнеги. -М., 1998. - 229 с.

³ Кузьмина, Е.М. Геополитика Центральной Азии. Ин-т экономики РАН / Е.М. Кузьмина. - М.: Наука, 2007. -151 с.

⁴ Зиновьев, В.П., Троицкий, Е.Ф. Страны СНГ и Балтии: учеб. пособие. - Томск: Изд-во Том. Ун-та, 2009. - 334 с.

⁵ Троицкий Е.Ф. Политика США в Центральной Азии (1992 - 2004 гг.). - Томск: Изд-во Том. Ун-та, 2005. - 184 с.

⁶ Юн СМ. Политика Европейского Союза в Центральной Азии : от открытия региона к стратегии нового партнерства (1992-2008) гг. -Томск: изд-во ТГУ, 2009. - 432 с.

⁷ Олкотт М. Б. Второй шанс Центральной Азии. Моск. Центр Карнеги; Фонд Карнеги за Междунар. Мир. -Москва; Вашингтон, 2005. - 487 с.

⁸ Акимбеков СМ. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии. - Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, 1998. - 280 с.

⁹ Бушков В.И. О некоторых аспектах межнациональных отношений в Таджикской СССР / В.И. Бушков. – М., 1990; Бушков В.И. Таджикское общество на рубеже тысячелетий / В.И. Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1992; Бушков В.И. Таджикистан: что происходит в республике / В.И. Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1993; Бушков В.И. Общественно-политическая ситуация в Таджикистане: январь 1992 г. / В.И. Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1992; Бушков В.И. Анатомия гражданской войны в Таджикистане (Этносоциальные процессы и политическая борьба, 1992-1995). Монография / В.И. Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1996. – 160 с.; Бушков В.И. «Таджикская революция» и гражданская война (1989-1994 гг.). Монография / В.И.

В.В.Дронов⁵ ва В.Носов⁶ таърихи сиёсии солҳои аввали Тоҷикистони соҳибистиклол, заминаҳо ва сабабҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ, рафти ҷанг ва оқибатҳои мудҳиши он, инчунин зухур ва ташаккули низоми сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол инъикос гардидаанд. Аз ин рӯ, бояд маводи ғирдовардаи онҳо бо истифодаи усули муқоисавӣ бо маълумотҳои муҳаққиқони ватанӣ мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор дода шаванд.

Бояд қайд кард, ки дар монографияҳои муаррихони рус В.И. Бушков ва Д.В. Микульский «Анатомия гражданской войны в Таджикистане» ва «Таджикская революция и гражданская война (1989-1994 гг.)»⁷ бештар ба ҷанбаҳои этникӣ ва иҷтимоии воқеоти сиёсии Тоҷикистони ибтидои солҳои 90-уми асри XX таваҷҷуҳ зоҳир шудааст. Бар асоси ҷанги шаҳрвандӣ онҳо муборизаи манфиатҳои табақаи-минтақавиро, ки шаклҳои гуногунро касб карда буд, қарор додаанд. Бо назардошти ин нукта, муҳаққиқи воқеоти сиёсии ибтидои солҳои 90-уми асри XX - И.Р.Абдуллоев ба хулосае омадааст, ки аксар олимони россиягӣ ба ҷанбаҳои бархӯрди сиёсӣ бештар аз нигоҳи зиддияти қавмӣ ва муборизаи минтақаҳо баҳогузорӣ карда, ба муборизаи назарҳои наву

Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1994. – 310 с.

¹ Гушер А. Война и мир в современном Таджикистане /А.Гушер // Азия и Африка сегодня. – 1998. - №3. – С. 6-13.

² Хрусталёв М. Гражданская война в Таджикистане: истоки и перспективы / М. Хрусталёв. – М., 1997. – 74 с.

³ Солоник Н.В. Страницы эпохи распада СССР: гражданская война в Таджикистане / Н.В. Солоник // Вестник Пермского государственного технического университета. – Пермь, социально-экономические науки. – 2011. - №11. – С. 25-41.

⁴ Бобохонов Р.С. Гражданская война в Таджикистане (1992-1997). Причины, ход, последствия и уроки / Р.С. Бобохонов // Общественные науки и современность. – 2011. - №3; Бобохонов Р.С. Некоторые вопросы историографии Таджикистана нового и новейшего времени / Р.С. Бобохонов. – М., 2012. – 82 с.

⁵ Дронов В.В. Международное содействие становлению политической системы независимого Таджикистана: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / В.В. Дронов.- М. – 2011. – 26 с.

⁶ Носов В. Гражданская война в Таджикистане / В. Носов. - М. – 2012. – 76 с.

⁷ Бушков В.И. Анатомия гражданской войны в Таджикистане (Этносоциальные процессы и политическая борьба, 1992-1995). Монография / В.И. Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1996. – 160 с.; Бушков В.И. «Таджикская революция» и гражданская война (1989-1994 гг.). Монография / В.И. Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1994. – 310 с.

пешоҳанг бо ақоиди кӯҳна кам таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд.¹

Корманди Академияи улуми Федератсияи Россия Р. С. Бобохонов мақолаи худро таҳти унвони «Гражданская война в Таджикистане (1992-1997). Причины, ход, последствия и уроки»² (Ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997). Сабабҳо, рафт, оқибатҳо ва сабақҳо) маҳз ба ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон бахшида, дар он сабабҳо, рафт ва оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997) –ро ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Вале, мутаассифона, бо мӯҷиби он, ки муаллиф дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ дар шаҳри Москва зиндагӣ ва фаъолият карда, аз манбаъҳои дохилӣ камтар оғай дошт ва ё гарчанде ки «маводи зиёд, аз ҷумла нақли шохидон, сӯҳбат бо қумандонҳои саҳроӣ ва арбобони динӣ»³-ро истифода карда бошад ҳам, гумон меравад, ки бештари ин мавод аз ҷониби муҳолифин пешниҳод шудааст, назари ӯ дар инъикоси ҳодисаю воқеаҳо воқеъбинона нест. Бо дарназардошти ин далел хулоса кардан мумкин аст, ки мақолаи мазкур на бо санадҳои воқеӣ, балки бештар бо нақли шохидони як ҷониб, ҷониби муҳолифин асоснок гардидааст.

Муаллифи мақола дар мавриди сабабҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ ба мисли дигар муҳаққиқон ду омилро ҷудо намудааст: дохилӣ ва берунӣ. Вале, мутаассифона, аз ҷониби президент Набиев дар майдони «Озодӣ» тақсим гардидани яроқро сабаби асосии дохилии оғози ҷанги шаҳрвандӣ номидааст⁴, ки ба ақидаи ӯ розӣ шудан душвор аст. Зеро ҷонибдорони муҳолифин ҳанӯз дар давраи гирдиҳамоии 50-

¹ Абдуллоев И.Р. Возникновение и развитие общественно-политических движений Республики Таджикистан в конце 80-х - начале 90-х годов: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / И.Р. Абдуллоев. – Худжанд, 2000. – С. 5.

² Бобохонов Р.С. Гражданская война в Таджикистане (1992-1997). Причины, ход, последствия и уроки / Р.С. Бобохонов // Общественные науки и современность. – 2011. - №3. - С.55-57.

³ Бобохонов Р.С. Гражданская война в Таджикистане (1992-1997). Причины, ход, последствия и уроки / Р.С. Бобохонов // Общественные науки и современность. – 2011. - №3. - С.55.

⁴ Бобохонов Р.С. Гражданская война в Таджикистане (1992-1997). Причины, ход, последствия и уроки / Р.С. Бобохонов // Общественные науки и современность. – 2011. - №3. - С.56.

рӯза, дар ибтидои моҳи апрели соли 1992, яъне қабл аз таъсисёбии «гвардияи миллии президентӣ» гуруҳҳои силоҳбадаст созмон дода буданд ва шабонгоҳҳо ба машқи ҳарбӣ машғул мешуданд, ки дар ин хусус мабаъҳои зиёд гувоҳӣ медиҳанд¹.

Дар мавриди омилҳои берунӣ муноқишаи тоҷикон муҳаққиқ барқароршавии тартиботи толибонро дар Афғонистони ҳамсоя, рақобати байни Амрико ва Эронро ҷиҳати ба таҳти нуфузи ҳеш даровардани Тоҷикистон, кӯмаки миллиявии «вахҳобиён»-ро аз ҷониби давлатҳои исломӣ, поин рафтани нақши Россия ҳамчун танзигари асосии муносибатҳои байнидавлатӣ дар фазои пасошӯравиро ҷудо кардааст, ки ҳақ ба ҷониби ӯст.

Ҳамин тавр, мақолаи Р.С.Бобохонов бо вучуди он, ки баъзе паҳлӯҳои ҷанги шаҳрвандиро инъикос намояд ҳам, ба назари мо бештар аз санадҳои ғайривоқеӣ таркиб ёфта, назари муаллиф ба аксар масоили умдаи муноқишаи байни тоҷикон воқеъбинона нест.

Дар омӯзиши равандҳои сиёсии Осиёи Марказӣ таҳқиқоти муаллифони рус ва умуман кишварҳои узви ИДМ, ки кӯшидаанд мақом ва ҷойгоҳи минтақаро бо назардошти вазъи геополитики он инъикос намоянд, низ мабаъи хеле арзишманд маҳсуб меёбанд. Ба ин гуруҳ асарҳои К.С. Гаджиев, Е.М. Кузьмин, В. Пармонов, Ю. Тыссовский дохил мешаванд.

Асарҳои муаллифоне, ки ба назари онҳо муносибатҳои байналмилалӣ муосир дар минтақа, пеш аз ҳама, дар натиҷаи рақобат ва низоъи манофеи абаркудратҳои ҷаҳонӣ, амсоли ШМА, Чин, Россия ва ЕС роҳандозӣ мегарданд, гуруҳи дигари манбаъҳоро дар самти омӯзиши равандҳои сиёсии Осиёи Марказӣ таркиб додаанд. Муаллифони ин гунна асарҳо манофеи ҷонибҳои рақобаткунандаро ба манфиатҳои ҳарбӣ-стратегӣ ва манфиатҳои иқтисодӣ ҷудо карда, Осиёи Марказиро минтақаи бархӯрди ин рақобатҳо муайян кардаанд. Ин

¹ Кузьмин А. И. Таджикистан. Причины и уроки гражданской войны / А.И. Кузьмин // Постсоветская Центральная Азия. Потери и обретения. – М., 1998. – 232 с.

нуқтаи назар бештар дар таҳқиқоти А.Д. Воскресенский, Е.М. Примаков, А.И. Гушер, С. Караганов, Е.Г. Пономарева ва ғайраҳо баръало инъикос ёфтааст. Ҳамзамон аксари таълифоти муаллифони мазкур ё ба мафиатҳои як ҷониб ва ё ба доираи як манфиатҳо – ё ҳарбӣ-стратегӣ ва ё иқтисодӣ бахшида шудаанд.

Таҳқиқоти муаллифоне, ки минтақаи Осиёи Марказиро ҳамчун мавзеи низоъҳои этносиёсӣ ва минтақаи бархӯрди арзишҳои тамаддунҳои бузурги ҷаҳонӣ, амсоли насрония, конфутсиячигӣ ва ислом муайян кардаанд, гуруҳи навбатии манбаъҳоро дар боби омӯзиши равандҳои сиёсӣ ташкил медиҳанд. Ба ин гуруҳ асарҳои Г.Г. Кадымов, В.И. Коваленко, А.В. Манойло, А.И. Петренко, А.В. Федякин ва ғайраҳо шомиланд.

Дар самти таҳқиқи ҳамкориҳои самараноки ниҳодҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ҷиҳати таъмини суббот дар минтақа асарҳои С.В. Жуков, О.Б. Резникова, Б.А. Шмелев, А.Г. Задохин, В.В. Штоль, ки дар онҳо нақши созмонҳои байналхалқӣ, амсоли СММ, САҲА дар танзими муноқишаҳои минтақавӣ инъикос гардидаанд, манбаъи хеле арзишманд маҳсуб меёбанд.

Бояд тазаққур дод, ки дар пажӯҳиши равандҳои сиёсии Осиёи Марказӣ, аз ҷумла ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон дар солҳои 1992-1997 муҳаққиқон ва сиёсатшиносони дигари ИДМ, назири Е.П.Бажанов,¹ В.Белокреницкий,² А.Д.Вешняков,³ А.Джекшенкулов,⁴ М.Дмитриев,⁵ И.Д.Звягельская,⁶ А.А.Казанцев,¹ Д.Б.Малышева,²

¹Бажанов Е.П. Международные отношения в XXI веке / Е.П. Бажанов, Н.Е. Бажанова. - М., 2011. – 145 с.

² Белокреницкий В. Геополитическая вертикаль сердце Азии / В. Белокреницкий. – М., 1997. - 176 с.

³ Вешняков А.Д. Основы противодействия терроризму / А.Д. Вишняков. – М.: Академия, 2006. – 148 с.

⁴ Джекшенкулов А. Новые независимые государства Центральной Азии в мировом сообществе / А. Джекшенкулов. - М., 2000. – 120 с.

⁵ Дмитриев М.Тонкий намек на весьма кровавый конец / М. Дмитриев. – М., 2008. – 236 с.

⁶ Звягельская И.Д. Становление государств Центральной Азии / И.Д. Звягельская. - М., 2009. – 178 с.

В.И.Папов³ ва чанде дигарон низ сахм гузоштаанд, ки мутаассифона, таҳлилу баррасии онҳо дар чорчӯбаи як рисола аз имкон берун аст.

Дар таҳқиқоти сиёсатшиносони қазоқистонӣ У.Т. Касенов, С.К. Кушқумбаев, дипломати қирғиз А.Д. Ҷекшенқулов арзишҳои миллӣ ва ғайриқонунии дипломатии кишварҳои минтақа дар маркази таваҷҷуҳ қарор гирифтааст. Аммо аз ҷониби ин муаллифони, ки бештар ба назарияҳои расмӣ таъкиқ кардаанд, нақши омилҳои берунӣ ва дохилӣ, ки чорчӯбаи мустақилияти сиёсии роҳбарияти давлатҳои Осиёи Марказиро муайян мекунанд, коста, ғайри воқеӣ инъикос гардидаанд.

Дар қатори таҳқиқоти муҳаққиқони кишварҳои узви ИДМ, ки муносибатҳои муосири байналхалқиро дар Осиёи Марказӣ тавсиф кардаанд, асарҳои Е.М. Кузьмин ва А.А. Казанцев хеле арзишманданд.

Ҳамин тариқ, шарҳи сарчашмаҳои ба мавзӯ марбутбуда, имкон медиҳанд ба хулосае бием, ки нисбат ба масъалаи равандҳои сиёсии Осиёи Марказӣ, аз ҷумла ҷанги шаҳрвандӣ аз ҷониби муҳаққиқон ва коршиносони кишварҳои минтақа ва кишварҳои узви ИДМ таваҷҷуҳи зиёд зоҳир гаштааст ва гумон меравад, ки онҳо дар оянда низ ин масъаларо пайгирӣ намуда, равандҳои сиёсии Осиёи Марказиро ҳамаҷониба таҳлил менамоянд ва дурнамои ин равандҳоро баррасӣ хоҳанд кард.

Бояд таъкид кард, ки воқеоти сиёсии солҳои 90-уми асри XX мавриди пажӯҳиш ва баррасии муҳаққиқон ва таҳлилгарони хориҷи дур низ қарор гирифта, масоили гуногуни таърихи сиёсӣ, аз ҷумла ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 дар Тоҷикистон дар мақолоту таълифоти онҳо ба таври густурда инъикос гардидааст. Таълифоти муҳаққиқони хориҷиро олими тоҷик Н.Т. Раҳимов дар брошюраи таҳти унвони

¹ Казанцев А.А. «Большая игра» с неизвестными правилами: Мировая политика и Центральная Азия / А.А. Казанцев. - М., 2008. - 340 с.

² Малышева Д.Б. Центральноазиатский узел мировой политики. – М.: ИМЭМО, 2012. – 256 с.

³ Папов В.И. Современная дипломатия. Теория и практика / В.И. Папов. - М. 2006. – 340 с.

«Материалы к историографии гражданской войны в Таджикистане (1992-1997 гг.): Обзор зарубежной литературы»¹ (Маводҳо ба таърихнигории ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997): Тавсифи адабиёти хориҷӣ) ба таври умумӣ тавсиф кардааст. Дар он маводҳои таълифоти сиёсатмадорон ва таҳлилгарони хориҷӣ, ки масоили умдаи ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон, ба амсоли сабабҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии муноқишаи байни тоҷикон, рафти ҷанги шаҳрвандӣ, вазъи кишвар дар солҳои аввали истиқлолият, тавсифи ҷонибҳои даргир ва раванди баҳамонии тоҷиконро мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор додаанд, инъикос гардидааст. Ба ақидаи ӯ дар донишгоҳҳо ва марказҳои илмии ИМА муҳаққиқони зиёд, назари Даря Фейн, Ричард Фрай, Чон Шоберлейн-Энгел, Борис Румер, Марта Б. Олкотт, Иден Неби ва дигарон дар масоили таърих, фарҳанг, сиёсат ва иқтисодиёти кишварҳои Осиёи Марказӣ, хоса Тоҷикистон таҳқиқот гузаронидаанд. Таълифоти инъикоскунандаи ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 низ хеле зиёд аст.² Ин гуна таълифот аз ҷиҳати ҳаҷм, доираи таҳқиқот, аҳамият ва дигар меъёрҳо аз ҳамдигар тафовут доранд, вале дар таърихнигории Тоҷикистон, бешак, мавқеи муҳимро касб кардаанд. Мавсуф маҷмӯаи мақолаҳоро таҳти унвони «Центральная Азия. Конфликт, решение, изменение»³ (Осиёи Марказӣ. Муноқиша, роҳи ҳал, тағйирот), ки таҳқиқоти бузурги дастаҷамонаи олимони ва сиёсатшиносони амрикоӣ ва рус ҷиҳати таҳлили равандҳои этносиёсӣ дар Осиёи Миёна маҳсуб меёбад, аз ҷумлаи чунин таълифот медонад. Бояд зикр кард, ки маҳаки таҳқиқоти муаллифони маҷмӯаро заминаҳо, сабабҳо ва оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997) ташкил медиҳад. Аксари муаллифони мақолаҳои ин маҷмӯа ба масоили вазъи сиёсии Тоҷикистон каму беш дахл кардаанд, вале чор мақола, аз ҷумла мақолаҳои С.

¹ Рахимов Н. Т. Материалы к историографии гражданской войны в Таджикистане (1992-1997 гг.): Обзор зарубежной литературы / Н.Т.Рахимов. – Худжанд, 2002. – 60 с.

² Рахимов Н. Т. Материалы к историографии гражданской войны в Таджикистане (1992-1997 гг.): Обзор зарубежной литературы / Н.Т.Рахимов. – Худжанд, 2002. – С. 5.

³ Центральная Азия. Конфликт, решение, изменение. – Мэриленд, 1995.

Гретский,¹ Д. Худойназаров,² А. Тураҷонзода³ ва О. Руа,⁴ ба ақидаи Н. Т. Раҳимов, бевосита ба воқеаҳои сиёсии Тоҷикистони солҳои 90-уми асри XX бахшида шудаанд.

Н. Т. Раҳимов тавсифи адабиёти хориҷиро дар мавриди ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон (1992-1997) идома дода, қайд менамояд, ки дар нашриёти «Чэлизд пабликэйшн» аз соли 1994 ба таъъ расонидани силсилаи нашрияҳои маълумотдиҳанда оғоз ёфт, ки ба давлатҳои мустақили Осиёи Миёна ва Моварои Кавказ бахшида шудаанд. Ин силсиларо китоби И.Нэби «Таджикистан»⁵ хусни оғоз бахшидааст. Тибқи маълумоти Н. Т. Раҳимов муаллиф дар ин китоб Тоҷикистони давраи ҷанги шаҳрвандиро ба таври умумӣ тасвир намуда, дар фасли «Таърих» тасалсули муфассали ҳодисаҳоро аз моҳи январи соли 1992 то моҳи январи соли 1994 (саҳ. 43-69) замима намудааст.⁶ Аммо, ба ақидаи Н. Т. Раҳимов ба таҳқиқи воқеаҳои ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997) бочиддият Шаҳрбону Тоҷибахш машғул буда, дар ин маврид яқчанд мақолаҳо ба таъъ расонидааст. Яке аз мақолаҳои ӯ таҳти унвони «Таджикистан: забытая гражданская война»⁷ дар ҳаммуаллифӣ бо Насим Ҷавод таълиф гардида, дар он муаллифон дар радифи таҳлили сабабҳои авҷгирии ҷанги шаҳрвандӣ, тавсияҳои хешро дар масоили баргардонидани фирориён, ҳимояи ҳуқуқи шаҳрвандӣ ва ғайраҳо

¹ Грецкий С. Гражданская война в Таджикистане: причины, развитие и перспективы мира / С. Грецкий // Центральная Азия. Конфликт, решение, изменение. – Мэриленд, 1995.

² Худойназаров Д. Конфликт в Таджикистане: вопросы регионализма / Д. Худойназаров // Центральная Азия. Конфликт, решение, изменение. – Мэриленд, 1995.

³ Тураджонзода А. Религия – опора общества / А. Тураджонзода // Центральная Азия. Конфликт, решение, изменение. – Мэриленд, 1995.

⁴ Руа О. Роль ОБСЕ в мирном процессе в Таджикистане / О. Руа // Центральная Азия. Конфликт, решение, изменение. – Мэриленд, 1995.

⁵ Нэби И. Таджикистан / И. Нэби. – Бенсон, Вермонт, 1994. – 148 с.

⁶ Рахимов Н. Т. Материалы к историографии гражданской войны в Таджикистане (1992-1997 гг.): Обзор зарубежной литературы / Н.Т.Рахимов. – Худжанд, 2002. – С. 6.

⁷ Таджикибахш Ш. Таджикистан: забытая гражданская война / Ш. Таджикибахш, Н. Джавад [Электронный ресурс]. URL: <http://ia-centr.ru/expert/1920/> (дата обращения: 01.03.2019).

пешниход кардаанд.¹

Мавриди зикр аст, ки Н. Т. Раҳимов дар фарҷоми китоби хеш феҳристи адабиёти иловагиро оид ба ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (1992-1997), ки то ибтидои соли 1997 бо забони англисӣ ба таъъ расидаанд, пешниход менамояд, ки ба назари мо хеле ҷолиб буда, ҷиҳати таҳқиқи бунёдии ҷанги шаҳрвандӣ мароқангез ва муфид маҳсуб меёбад.

Дар ин радиф бояд шумораи даҳуми маҷаллаи «Аккорд»-ро ёдрас шуд, ки соли 2001-ум ба таъъ расидааст. Шумораи мазкури маҷалла аз маҷмӯи мақолаҳои муҳаққиқон ва мутахассисони хориҷӣ ва ватанӣ, аз ҷумла Кэтрин Барнс, Ширин Акинер, Оливе Руа, Камолуддин Абдуллоев, Саодат Олимова, Музаффар Олимов, Абдунабӣ Сатторзодаро, ки паҳлӯҳои гуногуни ҷанги шаҳрвандиро инъикос кадаанд, таркиб ёфтааст. Ба ақидаи муаллифони мақолаи муқаддимавии маҷалла Кэтрин Барнс ва Камолуддин Абдуллоев² шумораи мазкури Аккорд ҳаводиси сиёсии солҳои 90-уми Тоҷикистонро дар заминаи санадҳои мавҷуда таҳқиқ намуда, мавқеи ҷонибҳои асосии низоъро муайян менамояд.

Бояд зикр кард, ки чор мақолаи шумора, аз ҷумла мақолаҳои И. Асадуллоев³, С. Олимова ва М. Олимов⁴, А. Сатторзода⁵, Ш. Акбарзада⁶ нерӯҳои асосии сиёсиро, ки дар ҳаёти ҷамъиятии солҳои 90-уми Тоҷикистон мавқеи ҳукмронро соҳиб буданд, таҳқиқ ва баррасӣ намудаанд.

¹ Раҳимов, Н. Т. Материалы к историографии гражданской войны в Таджикистане (1992-1997 гг.): Обзор зарубежной литературы / Н.Т.Рахимов. – Худжанд, 2002. – С. 7.

² Барнс, К. От войны к политике / К. Барнс, К. Абдуллаев // Аккорд. – Лондон, 2001. – С. 8-16.

³ Асадуллаев, И. Взгляды на войну и мирный процесс Правительство Таджикистана / И. Асадуллаев // Аккорд. – Лондон, 2001. – С. 28-30.

⁴ Олимова, С. Партия исламского возрождения / С. Олимова, М. Олимов // Аккорд. – Лондон, 2001. – С. 31- 33.

⁵ Сатторзода, А. Демократическая партия / А. Сатторзода // Аккорд. – Лондон, 2001. – С. 34-36.

⁶ Акбарзаде, Ш. Абдулладжанов и «третья сила» // Аккорд. – Лондон, 2001. – С. 37-39.

Устои мактаби шарқшиносӣ ва африкашиносии университети Лондон, мутахассиси оид ба Осиёи Марказӣ Ширин Акинер дар мақолаи худ сабабҳо ва рафти ҷанги шаҳрвандиро таҳлил намуда, қайд менамояд, ки дар соли аввали ҷанг аз бист то шаст ҳазор нафар қурбон гардиданд, ки 50 ҳазор нафари онҳо ба давраи шидатноки ҷанг – аз моҳи май то декабри соли 1992 мувофиқ меояд. Мавсуф дар таъя ба ҳуҷҷатҳои расмии СММ таҳлилҳои хешро идома дода, шумораи гурезагонро дар соли аввали ҷанг 600 ҳазор нафар ҳисобидоаст, ки аз ин миқдор тахминан 80 ҳазор нафар дар қаламрави Афғонистон паноҳ бурдаанд¹.

Дар иртибот ба равандҳои сиёсии дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба амал омада таваҷҷуҳи қоршиносон, муҳаққиқон ва сиёсатшиносони кишварҳои хориҷи дур, амсоли Аврупо ва Амрико низ баҳри омӯзиш, таҳлил ва баррасии равандҳои сиёсии минтақа меафзояд. Дар байни асарҳои маҷмӯӣ монографияҳои муҳаққиқи амрикоӣ М. Олкоттро, ки солҳои 1997 ва 2005 таълиф гардидаанд, махсус қайд кардан зарур аст. Монографияҳои Олкотт аз маводи санадӣ бой буда, дар онҳо муаллиф ҳамаи равандҳои сиёсии дар Осиёи Марказӣ ба амал омадаро бо назардошти арзишҳо ва меъёрҳои ҷамъияти муосири ғарбӣ инъикос намудааст. Ба масоили марбут ба равандҳои сиёсии минтақаи Осиёи Марказӣ асарҳои муҳаққиқони хориҷӣ, назари З. Бжезинский, С. Хантингтон, Г. Киссинджер, А. Тойнби ва ғайраҳо бахшида шудаанд. Муҳаққиқони хориҷӣ ба рушди кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ҳамкориҳои байналхалқӣ дар минтақа аҳамияти зиёд медиҳанд. Ин гуна таҳқиқотро метавон ба якҷанд гуруҳ ҷудо кард. Дар онҳо таҳлили муносибатҳои сиёсӣ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ ва таъсири мутақобилаи онҳо бо абарқудратони ҷаҳонӣ ва минтақавӣ инъикос гардидааст. Ҳамзамон манзараи умумии бархӯрди манфиатҳои ИМА, Россия ва Чин дар Осиёи Марказӣ дар ин асарҳо пешниҳод намегардад.

Ба гуруҳи аввали манбаъҳои хориҷӣ ҳуҷҷатҳои расмӣ ва

¹ Акинер, Ш. Гражданская война в Таджикистане: причины и динамика / Ш. Акинер, К. Барнс // Аккорд. – Лондон, 2001. – С. 18-27.

баромадҳои роҳбарон, дипломатҳо ва арбобони сиёсии давлатҳои ШМА, Иттиҳоди Аврупо, Чин ва дигар давлатҳои хориҷи дур, ҳуҷҷатҳои расмӣи ВКХ, сафоратхонаҳо, инчунин ҳуҷҷатҳои созмонҳои байналхалқӣ (СММ, ИДМ, СААД, СҲШ, ИА ва ғ.) шомиланд. Манбаъи муҳими таҳқиқи стратегияи ғарбӣ ҳуҷҷатҳои расмӣи Департаменти давлатӣи ШМА ва Шурои Иттиҳоди Аврупо маҳсуб меёбанд.

Ба гуруҳи дуҷуми манбаъҳои хориҷӣ таҳқиқоте мнсубанд, ки аз ҷониби сиёсатмадорон, дипломатҳо ва таҳлилгарони ҳарбӣ перомунӣ масоили умдаи сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ таълиф гардидаанд. Ба ин гуруҳ асарҳои: Р. Вайд, К. Луи, З. Баран, Р. Визерспун, П. Гоббл, А. Карлтон, У. Мерри, Б. Олкотт, Б. Рубин, Д. Смит, В. Сокор, Ф. Старр, С. Фредерик, И. Хан ва ғ. дохил мешаванд.

Бояд зикр кард, ки дар омӯзиш, таҳлил ва баррасии равандҳои сиёсии дар кишварҳои Осиёи Марказӣ сурат гирифта, воситаҳои ахбори умумӣ хориҷаи дур саҳми назаррас доранд. Маводҳои пешниҳоднамудаи онҳо дар бораи минтақаи Осиёи Марказӣ хеле арзишманданд. Воситаҳои ахбори умумӣ Ғарб ба лоиҳаи ҳамгироии Авруосиё ва равандҳои сиёсии Осиёи Марказӣ баҳои гуногунранг медиҳанд, таҳлилгарон имконоти муттаҳидшавиро арзёбӣ менамоянд, ба хотири ҷонибдорӣ ва хилофият далелу бурҳон ироа мекунанд. Сарчашмаи асосии иттилоот маводи нашрияҳои зерин мебошанд: интернет-портالي “InoСМИ»,¹ Радиои «Озодӣ»,² нашрияҳои даврагии Британияи Кабир.

Айни ҳол, Осиёи Марказӣ дар саҳнаи геополитикии ҷаҳони муосир мақом ва нақши муҳим дошта, дар бораи паёмад ва дурнамои он дар доираҳои илмӣи ҷаҳон баҳсҳои зиёде мавҷуданд. Бояд қайд кард, ки ин масъала баъд аз пошхӯрии Иттиҳодияи Шуравӣ ба миён наомадааст,

¹ Ино СМИ, ru 2000-2016 URL. <http://WWW.Inosmi.ru/>

² Радиои «Озодӣ», 2016.

зеро бархӯрди Британияи Кабир ва Русия барои нуфузи сиёсӣ дар минтақа ҳанӯз қабл аз таъсиси Иттиҳоди Шуравӣ сар шуда буд ва то ҳол масъалаи актуалӣ ба шумор меравад. Осиёи Марказӣ минтақаи муҳимми ҳамкориҳои бисёрсамта ба ҳисоб меравад. Мавқеи ҷуғрофии мусоид, сарватҳои табиӣ, нафти хом, газ ва дигар захираҳои табиӣ минтақа диққати қудратҳои ҷаҳониро ба худ ҷалб намудааст. Осиёи Марказӣ аз нигоҳи ҷойгиршавии ҷуғрофӣ минтақаи бузург ба шумор рафта, ба ду қисм тақсим мегардад – аз шимол (Қазоқистон ва Қирғизистон), аз ҷануб (Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон).¹

Таърихи сиёсии солҳои аввали Тоҷикистони соҳибистиклол, баҳусус бархӯрди сиёсӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ дар рисолаҳои докторӣ ва номзодии муҳаққиқони хориҷӣ низ, аз қабيلي В.В. Дронов², О. Х. Шарафиева³, И.Х. Афандихонов⁴, А.В. Архангельский⁵, В.В. Егозарян⁶ мавриди таҳқику омӯзиш қарор гирифта, дар онҳо масоили гуногуни марбут ба таърихи ҷанги шаҳрвандӣ, раванди гуфтушунидҳо ва истиқрори сулҳу субот таҷассум ёфтаанд.

Масалан, муҳаққиқи рус О. Х. Шарафиева⁷ таҳқиқоти хешро бевосита ба омӯзиши ҷанги шаҳрвандӣ бахшида, дар он сабабҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) дар Тоҷикистон ва марҳилаҳои асосии гуфтушунидҳои ҷонибҳои даргирро мавриди таҳқику таҳлил

¹ Джекшенкулов А. Новые независимые государства Центральной Азии в мировом сообществе / А. Джекшенкулов. - М., 2000. - С. 10.

² Дронов В.В. Международное содействие становлению политической системы независимого Таджикистана: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / В.В. Дронов.- М. – 2011. – 26 с.

³ Шарафиева О.Х. Гражданская война в Таджикистане (1990-1997гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / О. Х. Шарафиева. – Томск, 2010. – 242 с.

⁴ Афандихонов И. Х. Правовые основы военного сотрудничества между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией: автореф. дисс. ... на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук / И.Х.Афандихонов. - М., 2006. – 26 с.

⁵ Архангельский А.В. Международно-правовые основы обеспечения коллективной безопасности государств-участников СНГ: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / А.В.Архангельский. –М., 2003. -25 с.

⁶ Егозарян В.В. Военно-политическое сотрудничество России со странами СНГ как фактор интеграции: дис. ...на соиск. уч. степ. канд. полит, наук / В.В.Егозарян. - М., 2001. – 189 с.

⁷ Шарафиева О.Х. Гражданская война в Таджикистане (1990-1997гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / О. Х. Шарафиева. – Томск, 2010. – 242 с.

қарор додааст. Вале бо мӯчиби ба муҳаққиқ дастрас набудани таҳқиқоти олимони тоҷик, ки аксаран шоҳиди ҳол буданд, ӯ натавонистааст, ки сабабҳо ва рафти ҷанги шаҳрвандиро воқеъбинона ва ботафсил инъикос намояд. Мавсуф ҳатто иштибоҳан оғози ҷанги шаҳрвандиро ба соли 1990 нисбат медиҳад ва ин дар ҳолест, ки аксари муҳаққиқон санаи 5-майи 1992-ро оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон эътироф кардаанд.

Умуман, бо вучуди он, ки роҷеъ ба ҷанги шаҳрвандӣ ва истиқрори сулҳу субот дар Тоҷикистон ҳам дар кишварҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил ва ҳам дар кишварҳои хориҷи дур таълифоти зиёд рӯи кор омада бошад ҳам, муаллифони онҳо воқеаҳои мазкурро аз нигоҳи худ арзёбӣ намуда, ба назари мо бо сабаби оғаҳӣ надоштан аз манбаъҳои дохилӣ имкон надоштанд, ки тамоми паҳлӯҳои ин ҳаводиси сиёсиро воқеъбинона инъикос намоянд.

БОБИ 2. ТАҶАССУМИ МАСОИЛИ ИСТИҚРОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТ ВА ФАЪОЛИЯТИ КОМИССИЯИ ОШТИИ МИЛЛӢ ДАР ТАҲҚИҚОТИ МУҲАҚҚИҚОНИ ВАТАНӢ ВА ХОРИЧӢ

2.1. Инъикоси масоили истиқрори сулҳу ваҳдати тоҷикон дар таърихнигории ватанӣ ва хориҷӣ

Яке аз масъалаҳои муҳим, ки дар солҳои 90-уми асри XX диққати муаррихон ва умуман аҳли ҷамоаи ҷаҳониро ба худ ҷалб карда буд, раванди гуфтушуниди миёни тоҷикон дар солҳои 1994 – 1997 ба ҳисоб меравад. Ин раванд, пеш аз ҳама аз он ҷиҳат ҷолиб аст, ки нахустин таҷрибаест дар таърихи ҷаҳонӣ, ки бо миёнаравии созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ ва ширкати давлатҳои кафили минтақа бомуваффақиятона анҷом пазируфтааст.

Мубрамияти илмӣ омӯзиши сулҳ дар Тоҷикистон бо зарурияти таҳқиқи қонунмандии пошхӯрии давлатҳои бузурги сермиллат, сабаб ва оқибатҳои чунин воқеаҳои таърихӣ алоқаманд аст. Яке аз паёмадҳои суқути давлатҳои бисёрмиллат зухури кишварҳои тозаистиклол буда, ин равандро пуршиддат гардидани низоъҳои иҷтимоиву сиёсӣ ва қавмӣ ҳамроҳӣ мекарданд. Зухури кишварҳои тозаистиклол дар Осиёи Марказӣ, ва аз он ҷумла Тоҷикистон метавон гуфт, вазъияти геополитикӣ ва геостратегиро дар минтақа ба кулӣ тағйир дод. Бояд гуфт, ки агар пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ нисбатан оромтар (дар муқоиса бо Югославия) гузашта бошад ҳам, аммо дар канораҳо, бахусус Қафқоз, Тоҷикистон ва Молдова ихтилофҳои сарзада на танҳо бо роҳи мусолимотомез ҳал нашуданд, балки баръакс, ба низоъҳои мусаллаҳона оварда расонданд. Ва низоъи аз ҳама хунинтар дар ин маҳдудайи собиқ шуравӣ ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар кишвари мо буд. Хушбахтона, нерӯҳои солими ҷомеа тавонистанд, ки дар чунин вазъияти ҳассос муттаҳид гарданд ва мушкилоти пешомадаро бо роҳи гуфтушунид ҳал намоянд, ки натиҷаи он ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ маҳсуб меёбад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит менамояд, ки ягона роҳи ҳалли ҳама гуна бархӯрдҳои сиёсӣ, ҷангҳо ва муқовиматҳои мусаллаҳона гуфтушунӣ, музокироти миёни ҷонибҳои муқобили ҳам сангаргирифта ба ҳисоб меравад. Бояд таъкид кард, ки зарурати баргузор гардидани музокирот дар муқовимати мусаллаҳонаи миёни тоҷикон низ ҳанӯз дар оғози ҷанги шаҳрвандӣ ба миён омада буд. Вале, мутаассифона чунин имконият барои тоҷикон танҳо дар соли сеюми ҷанг даст дод. Даври аввали гуфтушунӣ байни тоҷикон бо миёнаравии намояндаи махсуси Дабири Кулли СММ Рамиро Пирис Баллон ва вазирӣ қорҳои хориҷии Федератсияи Россия А.Козирев аз санаи 5-ум то 19-уми моҳи апрели соли 1994 дар шаҳри Москва сурат гирифт. Даври аввали гуфтушунӣ миёни тоҷикон, ки дар шароити ниҳоят вазнин сурат гирифта буд, барои баргузор гардидани даврҳои баъдӣ заминаи мусоид фароҳам овард. Дар маҷмӯъ, 8 даври гуфтушунӣ миёни тоҷикон ва якҷанд вохӯрӣ дар сатҳи олӣ – миёни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Эмомалӣ Раҳмонов ва роҳбари иттиҳоди муҳолифин С.А.Нурӣ баргузор шуданд. Бояд таъкид кард, ки музокироти байни тоҷикон, ки дар тӯли солҳои 1994 – 1997 сурат гирифта буданд, асосан бо ташаббуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бахусус бо ҷиду ҷаҳд ва талошҳои пайвастаи Сарвари давлати тоҷикон ва бо миёнаравии созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ, аз ҷумла СММ ва давлатҳои қафили минтақа – Россия, Қазоқистон, Ёзбекистон, Қирғизистон, Туркменистон, Эрон, Афғонистон ва Покистон амалӣ гардидаанд.

Бояд зикр кард, ки даври аввали гуфтушунӣҳои байни тоҷикон оид ба оштии миллӣ дар зерӣ ҳимояти СММ рӯзҳои 5-19 апрели соли 1994 дар шаҳри Маскав баргузор гардида буд. Намояндагони Ҳукумати Тоҷикистонро вазирӣ онвақтаи меҳнат ва шуғли аҳоли Ш.Зухуров роҳбарӣ менамуд. Раиси Кумитаи координатсияи нерӯҳои демократии Тоҷикистон дар давлатҳои ИДМ О. Латифӣ ба сифати иҷрокунандаи вазифаи роҳбари намояндагони муҳолифин баромад менамуд. Баъди

анчоми даври аввали гуфтушунидҳо як катор ҳуҷчатҳо ба имзо расиданд, ки дар миёни онҳо «Протокол дар бораи таъсиси Комиссияи муштарак оид ба масъалаи гурезагон ва муҳоҷирони маҷбурӣ аз Тоҷикистон» низ дохил мегардид. Ин ҳуҷчате ба шумор мерафт, ки барои таъсиси аввалин комиссияи ҳалли масъалаҳои ҷанги шаҳрвандӣ ба имзо расида буд. Дар асоси ҳуҷчати мазкур 19 апрели соли 1994 Комиссияи муштарак оид ба масъалаи гурезагон ва муҳоҷирони маҷбурӣ аз Тоҷикистон таъсис дода мешавад, ки ҳайати он ба таври баробар аз намояндагони Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муҳолифин таркиб ёфта буд.¹ Таъсиси комиссияи мазкур дар самти ҳалли масъалаҳои мушаххаси сиёсӣ муваффақият ба даст оварда натавонист, аммо бо ин роҳ механизми муҳимми ҳамкориҳои ҷонибҳои низоъ бори аввал дар амал татбиқ гардид, ки дар оянда метавонист мавқеъҳои муқобилро бо ҳам наздик созад.

Бояд гуфт, ки марҳилаи навбатии даври дуҷониби вохӯриҳои ҷонибҳои даргир рӯзҳои 12-17 сентябри соли 1994 дар шаҳри Техрон баргузор гардида буд. Ин навбат намояндагони Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро муовини аввали Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон А.Достиев роҳбарӣ менамуд. Роҳбарии намояндагони муҳолифини тоҷикро муовини аввали Раиси Ҳаракати наҳзати исломии Тоҷикистон А.Тураҷонзода ба уҳда дошт. Дар чараёни вохӯрӣ мақсади пештар гузошташуда амалӣ мегардад ва дар охири вохӯрӣ «Созишнома дар бораи муваққатан эълон намудани оташбас ва қатъи амалҳои дигари хусуматомез дар сарҳади Тоҷикистону Афғонистон» ба имзо расонида мешавад. Дар созишномаи мазкур зарурати ташкил намудани Комиссияи муштарак, ки бо миёнаравии СММ бояд иҷроиши шарту шароитҳои созишномаи оташбасро назорат менамуд, таъкид

¹ Протокол о создании Совместной комиссии по проблемам беженцев и вынужденных переселенцев из Таджикистана от 19 апреля 1994 г. // Доклад Генерального секретаря ООН. 5 мая 1994 г.

мегардад.¹ Бояд гуфт, ки комиссияи мазкур дар самти танзими бархӯрдҳои мусаллаҳона саҳми калон гузоштааст ва минбаъд барои дар таркиби Комиссияи оштии миллӣ ташаккул додани зеркомиссияи масъалаҳои ҳарбӣ заминаи хуб фароҳам овардааст.

Аз 21 октябр то 1 ноябри соли 1994 дар шаҳри Исломобод даври сеюми гуфтушунидҳои ҷонибҳои даргир баргузор мегардад. Дар охири гуфтушунидҳо ҳуҷҷати махсус таҳти унвони «Протокол дар бораи Комиссияи муштарак оид ба амалисозии Созишнома дар бораи муваққатан эълон намудани оташбас ва дигар амалҳои душманона дар сарҳади Тоҷикистону Афғонистон ва дар дохили мамлакат» ба имзо расонида мешавад. Дар протоколи мазкур тартиби фаъолияти Комиссияи муштарак нишон дода шуда буд, ки дар атрофи таъсиси он 17 сентябри соли 1994 дар шаҳри Техрон дар воҳӯрии машваратӣ ҷонибҳо ба мувофиқа расида буданд. Мувофиқи талаботҳои ҳуҷҷати мазкур Комиссияи муштарак мақомоти асосие ба шумор мерафт, ки он раванди иҷроиши бандҳои алоҳидаи «Созишнома дар бораи муваққатан эълон намудани оташбас ва дигар амалҳои душманона дар сарҳади Тоҷикистону Афғонистон ва дар дохили мамлакат»-ро бояд назорат менамуд. Комиссияи мазкур ба таври баробар дар ҳайати 10 нафар – 5 нафар аз як ҷониб ва 5 нафар аз ҷониби дигар ташкил шуда буд. Инчунин аз ҳарду ҷониб аз ҳайати панҷнафарӣ як нафар роҳбар интихоб гардида буданд². Таҳқиқу тафтиши ҳолатҳои риоя нагардидани талаботҳои Созишномаи оташбас ба салоҳияти Комиссияи мазкур дохил мегардид, ки дар ҳолатҳои рух додани қоидавайронкунӣ комиссия метавонист аз роҳбарияти ҷонибҳои бо ҳам муқобил дар бораи воқеаи

¹ Протокол о создании Совместной комиссии по проблемам беженцев и вынужденных переселенцев из Таджикистана от 19 апреля 1994 г. // Доклад Генерального секретаря ООН. 5 мая 1994 г.

² Состав Совместной комиссии // Протокол о Совместной комиссии по осуществлению Соглашения о временном прекращении огня и других враждебных действий на таджикско-афганской границе и внутри страны. [Манбаъи электронӣ]. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/ UNDOC/ GEN/N94/433/ 70/pdf/ N9443370.pdf?OpenElement> (санаи истифодабарӣ: 12.10.2022).

мазкур иттилооти заруриро талаб намоянд.

Дар банди 4-уми «Протокол дар бораи Комиссияи муштарак...» вазифаҳои комиссияи мазкур ба таври зерин муайян гардида буданд:

- назорати аз тарафи ҷонибҳои бо ҳам муқобил иҷро гардидани талаботҳои Созишномаи муваққатан эълон намудани оташбас ва дигар амалҳои душманона дар сарҳади Тоҷикистону Афғонистон ва дар дохили мамлакат;

- дар асоси иттилооти воқеӣ таҳқиқи ҳолатҳои риоя нагардидани талаботи Созишномаи мазкур;

- ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муҳолифини тоҷик, ба СММ ва намояндагони нозирони гуфтушунидҳои байниҷиҳон пешниҳод намудани роҳҳои бартараф намудани қоидавайронкунӣ ва оқибатҳои риоя накардани талаботи Созишнома.¹

Намояндагони Комиссияи муштарак дар раванди иҷроиши вазифаҳои худ бояд бо созмонҳои байналхалқӣ ҳамкорӣ менамуданд. Пеш аз ҳама, Комиссия бо чунин созмонҳои байналхалқӣ, ба монанди Намояндагии СММ дар Тоҷикистон, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо ва Кумитаи байналхалқии салиби сурх бояд ҳамкорӣ менамуданд. Ҳамзамон амният ва дахлнопазирии аъзоёни Комиссия аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муҳолифини тоҷик кафолат дода мешуд. Базаи моддӣ-техникӣ барои фаъолияти Комиссия аз ҳар ду ҷониб таъмин мегардид. Барои таъмини чунин шароит Ҳукумати Тоҷикистон дар ҳудуди мамлакат ва муҳолифин дар ҳудуди Афғонистон чунин масъулиятро бар дӯш гирифтанд. Созмонҳои байналхалқӣ низ ба Комиссияи мазкур ёрии молиявӣ менамуданд. Аз ҷумла Нерӯҳои дастачамбонаи сулҳофари ИДМ, ки он замон дар ҳудуди Тоҷикистон қарор доштанд, фонди ҳадафноки молиявӣ ташкил намуданд. Бинои

¹ Функции Совместной комиссии // Протокол о Совместной комиссии по осуществлению Соглашения о временном прекращении огня и других враждебных действий на таджикско-афганской границе и внутри страны. [Манбаъи электронӣ]. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/ UNDOC/ GEN/N94/433/ 70/pdf/ N9443370.pdf?OpenElement> (санаи истифодабарӣ: 12.10.2022).

маъмурии Комиссияи муштарак дар шаҳри Душанбе ҷойгир карда шуда буд. Бояд гуфт, ки Комиссияи муштарак барои риоя намудани талаботҳои «Созишнома дар бораи муваққатан эълон намудани оташбас ва дигар амалҳои душманона дар сарҳади Тоҷикистону Афғонистон ва дар дохили мамлакат дар давраи баргузории гуфтушунидҳо» таъсис дода шуда буд.¹

Аммо дар самти тақвият пайдо намудани фаъолияти комиссияҳои ҷаврии оштии миллӣ воҳурии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо раиси Иттиҳоди муҳолифини тоҷик С.А.Нурӣ, ки 10-11 декабри соли 1996 баргузор гардида буд, заминаи хуб фароҳам меоварад.

Бояд таъakkур дод, ки гуфтушунидҳои миёни тоҷикон, ки бо ибтикори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо миёнаравии созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ ва давлатҳои кафили минтақа дар тӯли солҳои 1994 – 1997 сурат гирифта будаанд, натиҷаи дилхоҳ ба бор оварданд. 27 – июни соли 1997 дар шаҳри Москва созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ба имзо расид. Ҷанги хонумонсӯзи шаҳрвандӣ, ки ҷони дахҳо ҳазор одамонро ба гирдоби фано кашида буд, хотима ёфт.

Мавриди зикр аст, ки муҳаққиқоне, ки ба омӯзиши мавзӯи гуфтушуниди байни тоҷикон, истиқрори сулҳ ва ваҳдати миллӣ даст задаанд, теъдоди зиёди манбаъҳои расмиву ғайрирасмиро мавриди истифода қарор медиҳанд, ки онҳоро шартан метавон ба тариқи зайл тасниф кард: а) Асарҳо, баромадҳо, суханронҳои Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон²; б)

¹ Место пребывания и срок полномочий Совместной комиссии // Протокол о Совместной комиссии по осуществлению Соглашения о временном прекращении огня и других враждебных действий на таджикско-афганской границе и внутри страны. [Манбаъи электронӣ]. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/ UNDOC/ GEN/N94/433/ 70/pdf/ N9443370. pdf?OpenElement> (санай истифодабарӣ: 12.10.2022).

² Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкуорӣ: Иборат аз се ҷилд /мураттиб С.Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2001. – Ҷилди 1. (1992, ноябр – 1996, август). – 512 с.; Раҳмон, Э. Независимость Республики Таджикистан и

хуҷҷатҳои ҳуқуқӣ - меъёрии давлатӣ ва байналхалқӣ; в) санадҳои мутааллиқи сохторҳои муассисаҳои гуногун аз идораҳои давлатӣ то созмонҳои минтақавӣ байналхалқӣ; г) адабиёти ёддоштӣ; д) матбуоти даврӣ, захираи шабакаҳои иттилоотии интернетӣ.

Ба ғуруҳи аввали сарчашмаҳо осори мутааллиқ ба Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба он хотир ворид карда шуданд, ки Президенти мамлакат аз рӯзҳои аввал ба раванди сулҳ бевосита иштирок ва роҳбарӣ карданд ва бо мавқеи конструктивӣ, прагматикӣ ва инсондӯстонаи ҳеш раванди мазкурро то ба анҷоми мантиқӣ бурда расонданд. Умуман, раванди ноил гардидан ба истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон, таҳкими истиқлолияти давлатӣ, хотима бахшидан ба ҷанги шаҳрвандӣ ва бунёди шароитҳои мусоид баҳри муътадил гардонидани авзои сиёсии ҷомеа, аз ҷумлаи мавзӯоте буданд, ки таваҷҷӯҳи олимони ҷабҳаҳои гуногуни илмҳои ҷомеашиносӣ ва соири муаллифонеро, ки дар таҳқиқи масоили ризоияти миллӣ ва сулҳ - ҳамчун падидаи демократикунонии ҷомеа сахм гирифтаанд, ба худ ҷалб кард. Мавзӯоти мухталифи масоили мазкур дар асарҳои маҷмӯӣ ва баромадҳои Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон¹ ва раиси Комиссияи оштии миллӣ С.А. Нурӣ² таҷассум ёфтаанд. Маҳз Президенти кишвар ба ҳайси ташаббускори асосии роҳандозии Консепсияи ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон баромад карда, тамоми нерӯю заковат ва сабру суботи ҳешро баҳри истиқрори сулҳи комил

возрождение нации. В 7 томах. - Душанбе: Шарқи озод, 2002-2009; Раҳмон, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллӣ. Иборат аз ҳафт ҷилд. - Душанбе: Шарқи озод, 2002-2008; Раҳмон, Э. Ответы на вопросы великобританского издания «Мировой государственный деятель», 1996г., январь // Тысяча лет в одну жизнь (сборник выступлений, речей, интервью и статей). – Душанбе, 2003. – 374 с.

¹ Раҳмонов Э. Ш. Юбилей независимости и второй форум таджиков / Э. Ш. Раҳмонов – Душанбе, 1993; Раҳмонов Э. Ш. Таджикистан на пороге будущего / Э. Ш. Раҳмонов // Сборник выступлений Президента РТ в СМИ России. – М., 1997; Раҳмонов Э. Ш. Независимость Таджикистана и возрождение нации (в 8 т.) / Э. Ш. Раҳмонов. – Душанбе, 1998; Раҳмонов Э. Ш. Наша цель – национальное единство / Э. Ш. Раҳмонов. – Душанбе, 1997; Раҳмон Э. Ш. Таджики в зеркале истории / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2006.

² Нурӣ С.А. Оштинома / С.А. Нурӣ. – Душанбе, 2001. – 360 с.

равона сохт.

Ба гуруҳи дуҷуми манбаъҳо санадҳои ҳуқуқии кишвар - Конститутсия, қонунҳо, асноди қонунгузорӣ дохил мешаванд. Ба муҳимтарин манообеъ қонунҳое марбутанд, ки дар охири солҳои 80 -ум ва ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта қабул карда шудаанд. Қисмате аз онҳо дар шакли маҷмуаи ҳуҷҷатҳо ва маводҳо, санадҳои оинномавии аҳзобу ҳаракатҳои сиёсии дар ҷумҳурии ташкилёфта ба таъб расидаанд, ки барои дарк кардани вижагиҳои шароити иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсии мамлакат, мавқеъ, пойгоҳ ва моҳияти сиёсиву иҷтимоии ҳаракату ҳизбҳои сиёсӣ ва ҷамъиятӣ кӯмак мерасонанд.

Бояд таъakkур дод, ки чиҳати таҳлилу баррасии воқеии раванди ба даст омадани сулҳи тоҷикон ҳуҷҷатҳои созмонҳои байналхалқӣ, ки дар ҷараёни танзими муноқиша дар Тоҷикистон ширкати ғаъол доштанд, манбаъи арзишманд ва беназир махсуб меёбанд. Дар ин раванд, алалхусус, намояндаи махсуси Котиби генералии СММ, ки вазъиятро дар Тоҷикистон амиқ пайгирӣ намуда, бо усули «дипломатияи мусолиҳатомез» дар байни ҷонибҳои даргир, инчунин кишварҳои ҳамҷавор амал мекард ва дар бораи вазъи сиёсии Тоҷикистон пайваста маъруза пешниҳод менамуд, нақши бориз дошт¹.

Бояд зикр кард, ки дар танзими муноқишаи байни тоҷикон кишварҳои узви ИДМ, бахусус Россия нақши муҳим доштанд. Аз ин

¹ Доклад Генерального Секретаря ООН о положении в Таджикистане, 16 августа 1993 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/453/73 /IMG/ N 9345373> (дата обращения: 09.10.2021); Доклад Генерального Секретаря ООН о положении в Таджикистане, ноября 1993 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/633/81/PDF/N9363381> (дата обращения: 09.10.2021); Решение о сроке пребывания, составе и задачах Коллективных миротворческих сил в Республике Таджикистан [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/ GEN/N94/194/82/PDF/N9419482> (дата обращения: 10.10.2021); Учредительный договор о создании Фонда помощи Республике Таджикистан, Москва, 15 апреля 1994 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/ N94/194/82/PDF /N9419482> (дата обращения: 10.10.2021); Совместное коммюнике по итогам третьего раунда межтаджикских переговоров по национальному примирению 31 октября 1994 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/ GEN/N94/433/70/PDF/N 9443370> (дата обращения: 10.10.2021).

лихоз, хуччатҳое, ки ба вазъияти Тоҷикистон рабт дошта, зимни вохӯриҳои сарони давлатҳои ИДМ ба тасвиб расидаанд, низ манбаъи нодир махсуб меёбанд.

Хуччатҳои мувофиқавӣ, ки дар рафти гуфтушуниди байни тоҷикон ба имзо расидаанд, барои муҳаққиқон аҳамияти бузург доранд. Гуфтушунидҳо дар марҳилаи аввал бо душворӣ сурат мегирифтанд, бо вучуди ин баъд аз ҷамъбасти ҳар давр Коммюникеи муштаракӣ гуфтушуниди байни тоҷикон оид ба оштии миллӣ ба таъби мерасид, ки дар онҳо масоили муҳокимашуда ва дар ҳолати муваффақ шудан, шартномаҳои ба имзо расида сабт мегардиданд¹.

Санадҳои муҳимтарини гуфтушуниди байни тоҷикон, ки дар маҷмӯаи мукамал таҳти унвони «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон» ҷамъбаст гардидаанд, дар ҳоли имрӯз низ омӯзиши амиқ ва ҳамаҷонибаро интизоранд. Ва ниҳоят ҳар муҳаққиқе, ки ба омӯзиши мавзӯи мазкур даст мезанад, бояд дар хотир дошта бошад, ки сулҳи тоҷикон падидаи нодир дар таърихи имрӯзаи башарӣ буда, таҷриба ва намунаи он ба хотири истифода ҳамчун тарҳи раванди пешбурди гуфтушунидҳо ва дастбӣ ба сулҳ ва таъмини он дар ҷаҳон омӯхта мешавад.

Лозим ба зикр аст, ки асару мақолот ва рисолаҳои илмӣ дар ин мавзӯ таълифгардида дар давраҳои гуногун ба анҷом расидаанд. Аз ин рӯ, бо назардошти равиши таърихӣ-муқоисавӣ тамоми адабиёти ба мавзӯи сулҳ бахшидашударо ба марҳилаҳои алоҳида тақсим кардан мумкин аст: осори дар даврони низоъ офаридашуда (солҳои 1992-1997); осори дар даврони устуворшавии сулҳ ва марҳилаи баъди низоъ офаридашуда (1997-2000) ва осори дар давраи ҳозира (аз соли 2000 ба

¹ Протокол об основных принципах установления мира и национального согласия в Таджикистане, августа 1995 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/245/72/PDF/N9524572> (дата обращения: 12.10.2021); Протокол по политическим вопросам, Бишкек, 18 мая 1997 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/132/49/PDF/N9713249> (дата обращения: 12.10.2021).

баъд) офаридашуда.

Умуман, таҳлили раванди гуфтушуниди байни тоҷикон – таҷрибаи нодири пешбурди музокирот байни ҷонибҳои даргир, ки бо қабул ва имзои Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий хотима ёфт ва заминаҳои мусолиҳаи ҷонибҳо ва механизми ҳамкориҳои минбаъдаи онҳо гардид, имконият медиҳад, ки дар бораи муфид будани таҷрибаи мазкур ҳангоми зуҳури воқеаҳои шабеҳ хулоса барорем. Метавон гуфт, ки то ба имрӯз теъдоди зиёди асару мақолаҳо ва рисолаҳои илмӣ дар кишвари мо ва берун аз он ба нашр расидаанд, ки мо метавонем аз шаклгирии мактаби хоси таърихнигории гуногуннавъ, гуногунмиқёс, гуногунсамт дар ин боб ҳукм ронем. Теъдоди бузурги адабиёти мавҷударо муҳаққиқи муносибатҳои байналхалқӣ Х. Самиев¹ ба чунин гурӯҳҳои алоҳида тасниф кардаст, ки мо низ ақидаи ӯро ҷонибдорем: а) осоре, ки ба таҳлили назариявии низоъи байни тоҷикон дар доираи маҷмӯи низоъҳои қавмиву байналхалқӣ бахшида шудаанд²; б) осори муаррихон ва сиёсатшиносон, ки мавзӯи мазкурро дар ҷаҳонҷубаи равандҳои дар минтақа ва фазои пасошуравӣ суратгирифта таҳқиқ кардаанд³. Ба ҳамин гурӯҳ метавон таҳқиқоти анҷомёфтaro доир ба масоили кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳам шомил кард⁴.

Таҳқиқотҳои мазкур тавсифи муфасссали рушди Осиёи Марказиро дар даври баъдишуравӣ дар маҷмӯъ ва ҳар кишвари минтақаро дар алоҳидагӣ пешниҳод менамоянд. в) осори муҳаққиқон, ки бевосита ба ҷанги шаҳрвандӣ ва махсусияту марҳилаҳои давомёбии он бахшида шудаанд, ки тавсифи онҳо дар бахшҳои қаблии рисола сурат гирифта буд.

¹ Самиев, Х. Историографияи мавзӯи сулҳ дар Тоҷикистон: равишҳои суннатӣ ва навоҷарона дар омӯзиши мавзӯ / Х.Самиев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2022. - №3. – С.344-348.

² Эмомалӣ Раҳмон – поягузори сулҳ ва ваҳдати миллий. Китоби дуум // Муҳаррири масъул академик Т.Н.Назаров. – Душанбе, 2011. – С.272.

³ Эмомалӣ Раҳмон – поягузори сулҳ ва ваҳдати миллий. Китоби дуум // Муҳаррири масъул академик Т.Н.Назаров. – Душанбе, 2011. – С.32-45.

⁴ Эмомалӣ Раҳмон – поягузори сулҳ ва ваҳдати миллий. Китоби дуум // Муҳаррири масъул академик Т.Н.Назаров. – Душанбе, 2011. – С.229.

Гурӯҳи охиринро вобаста ба фарогирии ҷанбаҳои омӯзиш ва услубу равишҳои арзёбӣ метавон боз ба бахшҳои гуногун тақсимбандӣ кард: таҳқиқи омили сабабҳои саршавии ҷанги шаҳрвандӣ ва марҳилаҳои он; таҳлили раванду марҳилаҳои танзими низоъ; гуфтушуниди байни тоҷикон ва марҳилаҳои он¹; вижагиҳои дастёбӣ ба сулҳ ва сабаку аҳаммияти байналхалқии он. Дар ин доира метавон осореро низ ба гурӯҳи алоҳида мансуб донист, ки бевосита ба нақши сулҳофаринии Пешвои миллат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида шудаанд.

Бояд тазаққур дод, ки масоили марбут ба гуфтушуниди миёни тоҷикон, Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ва фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ, пеш аз ҳама дар асари бунёдии «История таджикского народа»² ва асарҳои дастаҷамъии «Бунёди давлатдорӣ навин»³, «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол»⁴ хеле дақиқназарона таҳқику баррасӣ гардидаанд.

Асарҳои характери илмӣ ва публисистидошта, ки ба раванди гуфтушуниди миёни тоҷикон баҳри истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар ҷумҳурий рабт доранд, низ хеле муҳим ва ҷолибанд. Дар байни онҳо бахусус асарҳои В.Бушков ва Д. Микулский⁵, Р.Масов⁶, Е.Белов⁷, С.Махонина⁸, Р. Абулхаев¹ А.Достиев², И.Усмонов³, К.Абдулов⁴,

¹ Эмомалӣ Раҳмон – поягузори сулҳ ва ваҳдати миллӣ. Китоби дуюм // Мухаррири масъул академик Т.Н.Назаров. – Душанбе, 2011. – С.224.

² История таджикского народа / под общей редакции Масова Р.М. – Душанбе, 2011. – Т.6. - С. 457-487.

³ Бунёди давлатдорӣ навин. Монография / – М., 2002. – 416 с.

⁴ Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол / зеро таҳрири Акрамӣ З.И. – Душанбе: Дониш, 2016. – С. 48-126.

⁵ Бушков В. «Таджикская революция» и гражданская война (1989-1994гг.) / В.Бушков, Д. Микульский. – М., 1994. - 310 с.

⁶ Масов Р. Евразия – наш общий дом в СНГ / Р. Масов // Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа (Статьи и выступления). – Душанбе: Пайванд, 2005. – С. 244-250.

⁷ Белов Е.В. Исторический опыт переговорного процесса по урегулированию межтаджикского конфликта (1993 – 1997гг.) / Е.В.Белов. - Душанбе: Шарки озод, 1998. - 156 с.

⁸ Махонина С.В. Военно – политическое сотрудничество Таджикистана и России (1994-1997гг.) / С.В.Махонина. - Душанбе, 1998. – 168 с.

Ш.С.Саъдиев⁵ ва дигарон арзиши баланди илмӣ дошта, лаҳзаҳои муҳимми раванди гуфтушуниди миёни тоҷикон ва истиқрори сулҳи деринтизорро инъикос кардаанд.

Роҷеъ ба масоили истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий ҳам дар ҳудуди ҷумҳури ва ҳам берун аз он таълифоти зиёде рӯи кор омаданд. Махсусан, ба ин масъала муаррихон диққати ҷиддӣ зоҳир намудаанд. Боиси қайд аст, ки дар рисолаи номзадии собиқ сафири Федератсияи Россия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Е.В.Белов⁶, мақолаи Р. Абулҳаев⁷ масъалаҳои раванди гуфтушунидҳои байни тоҷикон, махсусиятҳои ин гуфтушунидҳо, ширкати давлатҳои кафил – Эрон, Афғонистон, Қирғизистон, Узбекистон, Қазоқистон ва Покистон дар ин раванд,

¹ Абулҳаев Р. Давраҳои гуфтушуниди байни тоҷикон оид ба оштии миллий / Р.Абулҳаев // Вопросы новейшей истории Таджикского народа (Сборник избранных статей и публикаций). Часть 2. – Душанбе, 2016. – С.47-110.

² Достиев А. Аз худ натвон гурехтан. Маҷмӯи мақолаҳо, сӯҳбатҳо, баромадҳо ва ёдномаҳо / А. Достиев. – Душанбе: Адиб, 2001. – 204 с.; Достиев А. Тоҷикистон – шикастанҳо ва бастанҳо / А. Достиев. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 224 с.; Достиев А. Ситораи ғолиб / А. Достиев. – Душанбе: Матбуот, 2006. - 159 с.

³ Усмонов И. Сулҳнома / И. Усмонов. – Душанбе: Матбуот, 2001. - 552 с.; Усмонов И. Соли Набиев / И. Усмонов. – Душанбе, 1995. – 114 с.; Усмонов И. Чор рӯз ва рӯзҳои дигар / И. Усмонов. – Душанбе: Адиб, 1995. – 336 с.; Усмонов И. Лаҳзаҳои сулҳи ботадбир / И. Усмонов. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 106 с.

⁴ Абдулов К. Роҳи беҳбуд / К. Абдулов. – Душанбе, 1995. – 175 с.; Абдулов К. Бахти таърихӣ. Эҳдо ба 10-солагии Истиқлолияти Тоҷикистон / К. Абдулов. – Душанбе, 2001. – 40 с.; Абдулов К. Дар ин дунё. Давлат ва давлатдорӣ / К. Абдулов. – Хучанд: Раҳим Ҷалил, 2000. - Ҷ. 5. – 425 с.; Абдулов К. Дар ин дунё. Иҷлосияи сарнавиштсоз / К.Абдулов.– Хучанд: Ношир, 2002. – Ҷ.6. – 438 с.

⁵ Саъдиев Ш.С. Таджикистан: путь к миру и согласию / Ш.С.Саъдиев. - Душанбе, 2002. – 28 с.; Саъдиев Ш.С. О некоторых особенностях «таджикской» модели урегулирования внутренних конфликтов. Таджикистан и современный мир / Ш.С.Саъдиев // Вестник Центра стратег. исслед. при Президенте РТ. - 2004. - № 1(4). – С.37-38.; Саъдиев Ш.С. Достижение мира и согласия в Республике Таджикистан – уникальный опыт для межкультурного диалога / Ш.С.Саъдиев // Материалы международной конференции «Межкультурное взаимодействие на евроазиатском пространстве: история, современные тенденции и перспективы» (г. Душанбе, 13 февраля 2015г. РТСУ). – Душанбе, 2015, –С. 236-241.; Саъдиев Ш.С. Аз таҷрибаи таърихии музокироти тоҷикон оид ба сулҳсозӣ дар Тоҷикистон / Ш.С.Саъдиев // Осор. Ҷилди 4. – Душанбе, 2017. – с. 419-475.

⁶ Белов Е.В. Исторический опыт переговорного процесса по урегулированию межтаджикского конфликта (1993 – 1997гг.) / Е.В.Белов. - Душанбе: Шарки озод, 1998. - 156 с.

⁷ Абулҳаев Р. Давраҳои гуфтушуниди байни тоҷикон оид ба оштии миллий / Р.Абулҳаев // Вопросы новейшей истории Таджикского народа (Сборник избранных статей и публикаций). Часть 2. – Душанбе, 2016. – С.47-110.

хадафу мароми онҳо ва махсусан нақши СММ ва Россия дар раванди баҳамоии тоҷикон хеле дақиқназарона таҳқиқ гардидаанд.

Раванди гуфтушуниди байни тоҷикон дар як қатор тадқиқот, аз ҷумла «Роҳи сулҳ (Ҳуччатҳои гуфтушуниди байни тоҷикон)»¹, асарҳои И.Усмонов², М.Тоштемиров ва З.Саидов³ ботафсил дарҷ гардидаанд. «Роҳи сулҳ» характери таърихнигорӣ ва манбаъшиносӣ дошта, дар он ҳуччатҳои муҳим оид ба раванди гуфтушунидҳои миёни тоҷикон гирд оварда шудааст. Таҳқиқоти И.Усмонов, М.Тоштемиров ва З. Саидов асосан ба муноқишаи байни тоҷикон, раванди гуфтушунидҳо, истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, инчунин нақши созмонҳои байналхалқӣ ва давлатҳои ИДМ дар ба даст омадани ин сулҳ бахшида шудаанд.

Бояд тазаққур дод, ки масъалаи дигаре, ки таваҷҷуҳи муҳаққиқон ва коршиносонро ба худ ҷалб кардааст, инъикоси сабақҳои таърихӣ ва аҳамияти байналмилалӣ сулҳи тоҷикон аст. Дар ин ҷода низ асару мақолоти зиёд рӯи кор омадаанд. Аз ҷумла мақолаи муштараки муҳаққиқи муносибатҳои байналхалқӣ Х.Самиев ва Ф.Мудатова фарогири ин масоил буда, ба омӯзиш ва таҳлили сабақҳои таърихӣ ва байналмилалӣ сулҳи тоҷикон бахшида шудааст. Муаллифон кӯшиш кардаанд, ки дар асоси истифодаи манобеи расмиву давлатӣ, хотираҳо, ёддоштҳои иштирокчиёни гуфтушуниди байни тоҷикон ва таҳлили протоколу созишномаҳои имзошуда сабабҳо ва омилҳои хотимаи оташбас ва муқовимати байни ғуруҳҳои даргир, оғози гуфтушунидҳоро ошкор ва таҳлил намоянд. Бахусус, дар мақола махсусият ва нишонаҳои фарқкунандаи раванди гуфтушунид, методика ва 120 механизми дастбӣ ба сулҳ ва ризоияти миллӣ, инчунин вижагиҳои тарҳи сулҳ дар

¹ Роҳи сулҳ (Ҳуччатҳои гуфтушуниди байни тоҷикон). – Душанбе, 1997. – 236 с.

² Усмонов И.К. Роль международных организации в развитии мирного процесса в Таджикистане / И. К. Усмонов // Материалы 3-ой международной научно-практической конференции «Интеграция Таджикистана в мировое сообщество». – Душанбе, 1997.

³ Тоштемиров М. Дорогой мира и согласия / М. Тоштемуров, З. Саидов. – Душанбе, 1997. – 152 с.

Тоҷикистон, ки метавон онро дар ҳалли низоъҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ истифода кард, инъикоси худро ёфтаанд. Ба ақидаи муҳаққиқон ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон аҳамияти бузурги байналхалқӣ дорад. Онҳо аҳамияти байналмилалӣ сулҳи тоҷиконро, пеш аз ҳама, дар нуктаҳои зайл мебинанд: «а) эътимоди қавии ҷомеаи ҷаҳонӣ ба Тоҷикистон чун ба давлате, ки бунёди ҷомеаи демократиро ихтиёр кардааст ва дар ин азм устувор аст, пазириши он ба анҷумани ҳеш ва ниҳодҳо ва созмонҳои бузурги сиёсӣ, молиявӣ ва иқтисодӣ; б) эътирофи Тоҷикистон ҳамчун кишвари воқеан ҳам тарафдори таҳким ва тавсеаи арзишҳо ва муқаррароти байналмилалӣ ва ғайраро дар ҳалли мушкилоти минтақавӣ ва глобалӣ; в) эътирофи Сарвари давлати Тоҷикистон ҳамчун шахсият ва сиёсатмадори сатҳи ҷаҳонӣ, ки андеша, рафтор ва равиши давлатдории ӯ метавонад чун намунаи давлатмардони замони нав хидмат намояд»¹.

Ҳамчунин сиёсатшиносони тоҷик ба масъалаи оштии миллии тоҷикон тавачҷӯх зоҳир намуда, дар доираи китобу рисолаҳои илмӣ паҳлуҳои гуногуни воқеаҳои солҳои 90-умро таҳқиқ намудаанд.

Аз ҷумла профессор А.Н.Маҳмадов дар китоби «Тоҷикистон дар масири истиқлолият» масъалаҳои умдатарини идеологияи раванди музокирот, вазъи нави геополитикӣ дар Осиёи Миёна ва Консепсияи амнияти миллиро ҳамчун ҳуҷҷати муттаҳидсози нерӯи миллат мавриди таҳлил қарор додаст. Ӯ қайд менамояд, ки «Дар натиҷаи кушишҳои зиёди Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ва гуфтушунидҳои сиёсӣ бо Иттиҳоди муҳолифини тоҷик Ҳукумати Тоҷикистон тавонист Созишномаи сулҳи асоснокро ба имзо расонад, ки он тағйироти сохтори конститутсионӣ, ҳалли масъалаҳои низомӣ, ҳуқуқӣ ва проблемаҳои гурезагонро пешбинӣ намуда буд. Баробари ба ғайрияти шуруъ намудани Комиссияи Оштии Миллӣ (КОМ), татбиқи созишномаҳои

¹ Самиев Х. Сабақҳои таърихӣ ва байналмилалӣ сулҳи тоҷикон / Х.Самиев, Ф.Мудатова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2017. - №3/6. С.116-120.

имзогардида ва ҳамкориҳои мунтазами он бо Ҳукумати ҷумҳурии боисӣ катъӣ амалиётҳои низомии доманадор ва ба эътидол омадани вазъӣ ҷамъиятиро сиёсӣ гардид.¹

Дар асари дастаҷамъии «Межтаджикский конфликт: путь к миру» («Муноқишаи байни тоҷикон: роҳ ба сӯи сулҳ»)², ки дар заминаи натиҷаҳои конфронси байналхалқӣ ба таъб расидааст, баромади муҳаққиқони тоҷик низ роҷеъ ба масоили алоҳидаи муноқишаи байни тоҷикон гирд оварда шудааст. Монографияи дастаҷамъии «Таджикистан: испытание независимостью» («Тоҷикистон: озмоиши истиқлолият») – ро, ки дар он ҷанбаҳои таърихӣ, сиёсӣ ва ҳарбии таърихи муосири Тоҷикистон таҷассум ёфтаанд, ҳамчун кӯшиши босамари таҳлили ҳамаҷонибаи муноқишаи байни тоҷикон унвон додан мумкин аст³. Дар таҳияи монография 11 нафар таҳлилгарони соҳаҳои гуногуни илм ширкат варзида, дар таҳқиқот пайдарҳамии мантиқии мавзӯ амик мушоҳида мегардад. Ҳар як қисмати китоб ба мавзӯоти алоҳида, ба амсоли масоили ҳудогоҳӣ ва худмуайянкунии миллӣ ва андозаҳои гуманитарии муноқиша бахшида шудааст. Ҳар як боби дохили фаслҳои монография яке аз ҷанбаҳои масоили тадқиқшавандаро рӯшан месозад.

Масоили марбут ба гуфтушуниди байни тоҷикон, истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар таҳқиқоти Н.Салимов⁴, М.Тоштемиров ва З.Саидов⁵, С.Фаттоев⁶ низ инъикос гардидаанд. Муҳаққиқони мазкур ҳаводиси сиёсии солҳои 90-уми асри XX Тоҷикистонро мавриди таҳлили амик қарор дода, саҳми созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ – СММ, САҲА ва

¹ Маҳмадов А.Н. Тоҷикистон дар масири истиқлолият (таҷрибаи таҳлили низоъ ва раванди иҷтимоӣ сиёсӣ) / А.Н.Маҳмадов. – Душанбе, 2009. – с. 4.

² Межтаджикский конфликт: путь к миру. – М., 1998. – 144 с.

³ Tajikistan: The Trials of Independence / Ed. By Mohammad-Reza Djalili et al. – Richmond: Curzon, 1998. – p.

⁴ Салимов Н. Фалсафаи давлати миллӣ / Н.Салимов. - Душанбе, 2000. – 135 с.

⁵ Тоштемиров М. Президент Раҳмонов: человек и политик / М.Тоштемиров, З.Саидов. - Алма-Аты, 1997. - 79 с.

⁶ Фаттоев С. Социально-политические конфликты в современном обществе (Опыт Таджикистана) / С.Фаттоев. - Душанбе, 2001. - 127 с.

давлатҳои кафили мнтақаро дар танзими муноқишаи байни тоҷикон нишон додаанд. Гузашта аз ин, дар таҳқиқоти муҳаққиқони мазкур нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов ва роҳбари ИМТ- раиси КОМ С.А.Нурӣ дар ба даст омадани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар мамлакат бараъло таҷассум ёфтааст.

Бояд тазаққур дод, ки оид ба масоили гуфтушуниди байни тоҷикон, истиқрори сулҳ ва фаъолияти Комиссияи Оштии Миллӣ ҳанӯз дар нимаи дуюми солҳои 90-уми асри XX рисолаҳои номзадӣ дифоъ гардиданд, ки дар онҳо паҳлуҳои гуногуни масоили мазкур таҷассум ёфтаанд. Дар таҳқиқоти диссертатсионии А.А.Абдуқодиров¹ ва Д.А.Урунова² масоили барқароршавии низоми сиёсии Тоҷикистон баъд аз ба даст омадани истиқлолият тадқиқ гардида, мутаносибан сабабҳои ҷанги шаҳрвандӣ, ҷанбаҳои мусбат ва манфии ҳизбҳои амалкунандаи муҳолифин, раванди баҳамоии Ҳукумат ва ИМТ нишон дода шудаанд.

Баъди солҳои 2000-ум олимону муҳаққиқони мамлакат паҳлуҳои гуногуни ҷанги шаҳрвандӣ ва заминаҳои асосии сулҳи тоҷиконро мавриди таҳқиқ қарор дода, дар доираи таҳқиқоти илмӣ рисолаҳои алоҳида омода намудаанд. Пеш аз ҳама, дар самти омӯзиши масъалаҳои мазкур нақши муаррихон ва сиёсатшиносон хеле калон аст. Аз ҷумла, муаррихи тоҷик Ганчакова М.Г.³ дар рисолаи илмӣ худ таърихи сиёсии солҳои 90-умро таҳқиқ намуда, дар доираи таҳқиқоти худ паҳлуҳои гуногуни ҷанги шаҳрвандӣ ва раванди баргузории гуфтушунидҳои ҷонибҳои даргирро баррасӣ кардааст. Муҳаққиқи дигар Саймуддинов Ш.⁴ дар рисолаи илмӣ худ раванди ба вуқӯъ омадани оштии миллӣ дар

¹ Абдукадыров А.А. Освещение общеполитической жизни Таджикистана на страницах русскоязычной прессы (1990-1995 гг.): автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / А.А.Абдукадыров. - Душанбе, 1997. – 24 с.

² Урунова Д.А. Становление новой политической структуры в Республике Таджикистан, 1991-1997гг.: автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / Д.А. Урунова. – Душанбе, 1998. – 26 с.

³ Ганджакова М.Г. Политическая история Таджикистана 90-х годов XX века: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / М.Г.Ганджакова. – Душанбе, 2015. – 213 с.

⁴ Саймуддинов Ш. Национальное примирение в Таджикистане и его современное значение: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Ш.Саймуддинов. –Душанбе, 2002.–152

Тоҷикистон ва аҳамияти онро таҳлил намуда, бештар ба омилҳои дохилии ҳалли низоъҳои сиёсии Тоҷикистон таваҷҷӯҳ зоҳир намудааст. Ғайр аз ин, ҷанбаҳои сиёсии оштии миллӣ ва ваҳдати миллӣ дар рисолаи илмӣ Восиев Ф.К.¹ таҳлил гардидааст. Дар рисолаи илмӣ мазкур ҳарчанд масъалаҳои оштии миллӣ ва раванди ҳалли низоъҳои сиёсии байни тоҷикон таҳқиқ гардида бошанд ҳам, онҳо дар доираи масъалагузории илмҳои сиёсӣ сурат гирифтаанд, ки барои соҳаи таърих норасогиҳои методологӣ ва хронологӣ дорад.

Ҳамин тавр, раванди ба даст овардани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ва марҳилаи хотимагии он - амалигардонии шартномаҳои ноилгардида, дар ҷаҳони муосир намунаи беназири баҳамоии ҷонибҳои даргир маҳсуб меёбад, ки назирашро таҷрибаи ҷаҳонӣ ёд надорад. Аз ин лиҳоз, ин раванд ба объекти таҳқиқоти муаррихон, сиёсатшиносон, ҳуқуқшиносон ва мутаххасисони ватанӣ ва хориҷӣ табдил ёфтааст.

2.2. Фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ ва тадқиқи он дар таърихнигории ватанӣ ва хориҷӣ

Раванди танзими низои сиёсии байни тоҷикон ва оштии миллии ҷонибҳои даргирро бе фаъолияти комиссияҳои ғаврии оштии миллӣ тасаввур намудан ғайриимкон аст. Зеро аз рӯзҳои аввали баргузории гуфтушунидҳо ҷонибҳои бо ҳам муқобил дар доираи фаъолияти комиссияҳои якҷоя ҳаллу ҷасл намудани мушкилоти дар мамлакат ҷойдоштаро дар маркази диққат қарор дода буданд. Ташкили комиссияҳои муштарак имкон меод, ки ҷонибҳои бо ҳам муқобил дар ҳайати онҳо ба таври баробар шомил гардида, масъалаҳои мавҷударо беғаразона ва бо дарназардошти манфиатҳои тарафӣ баррасӣ намоянд ва роҳҳои хубтару беҳтари ҳалли онҳоро пайдо созанд. Инчунин таъсиси

с.

¹ Восиев Ф.К. Национальное примирение и национальное единство: проблемы становления и развития (Опыт Таджикистана): дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Ф.К.Восиев. – Душанбе, 2010. – 165 с.

комиссияҳои муштарак барои ҳалли низои сиёсии байниҷонимкон имкон дода буд, ки дар миёни ҷонибҳои даргир фазои боварӣ ва иродаи сиёсӣ устувортар гардад.

Бояд зикр кард, ки дар самти тақвият пайдо намудани фаъолияти комиссияҳои ғаврии оштии миллӣ воҳӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо раиси Иттиҳоди муҳолифини тоҷик С.А.Нурӣ, ки 10-11 декабри соли 1996 дар Хосдеҳи Афғонистон баргузор гардида буд, заминаи хуб фароҳам овард. Дар ин воҳӯрӣ дар баробари ҳалли як қатор масъалаҳо, инчунин ҷонибҳои ба ҳам муҳолиф дар бораи таъсиси Комиссияи оштии миллӣ ба мувофиқа мерасанд. Чанде пас Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва роҳбари Иттиҳоди муҳолифини тоҷик С.А.Нурӣ рӯзи 23 декабри соли 1996 дар шаҳри Маскав воҳӯрӣ баргузор намуданд. Яке аз қарорҳои муҳимме, ки дар воҳӯрии 23 декабри соли 1996 қабул гардид, қарор дар бораи дар марҳилаи гузариш таъсис додани Комиссияи оштии миллӣ буд. Дар қарори мазкур гуфта мешуд, ки роҳбари Комиссияи мазкур бояд аз намояндагони муҳолифини тоҷик бошад. Аммо ҳайати Комиссия дар марҳилаи навбатии гуфтушунидҳо бояд муайян мегардид, ки қарор буд 5 январи соли 1997 дар шаҳри Техрон баргузор гардад. Он замон вазифаҳои асосии Комиссияи оштии миллӣ ба таври зайл муайян карда шуда буд: «расидан ба оштии миллӣ бо роҳи амалисозии созишномаҳои дар раванди гуфтушунидҳо баимзорасида, ташкили фазои боварӣ ва якдигарфаҳмӣ, бо мақсади барқарорсозӣ ва таҳкимбаҳшии ризоияти шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ба роҳ мондани гуфтугуи нерӯҳои мухталифи сиёсӣ».¹ Иҷроиши талаботи созишномаҳое, ки барои истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ ба имзо расонида шуда буданд, бояд аз ҷониби Комиссияи мазкур ва мақомотҳои дигаре, ки бо ин мақсад ташкил шуда буданд, назорат карда мешуд; барои бо роҳи осоишта ба ватан баргардонидани гурезаҳо бояд мусоидат менамуд; дар бораи

¹ Протокол об основных функциях и полномочиях Комиссии по национальному примирению. - Москва, 23 декабря 1996 г.

фаъолияти ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ ва воситаҳои ахбори омма нисбат ба қонунҳои дахлдор тағйиротҳо пешниҳод менамуд. Комиссияи оштии миллӣ яқчо бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои зеринро бояд ба иҷро мерасониданд, ки онҳоро ба ду гурӯҳи калон ҷудо намудан мумкин аст:

1. Ҳалли масъалаҳои сиёсӣ, ки бо ташкили мақомоти нави ҳокимият алоқаманданд (омода намудани пешниҳодҳо оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи амалкунандаи мамлакат; омода намудан ва барои тасдиқ ба Парлумон пешниҳод намудани лоиҳаи нави қонуни мамлакат оид ба интихоботи Парлумон ва мақомоти маҳаллии ҳокимият ва дар ҳолатҳои зарурӣ қабули қонуни мазкур тариқи баргузор намудани раётипурии умумихалқӣ; дар давраи гузариш ташкил намудани Комиссияи марказии интихоботӣ; ислоҳоти ҳукумат – шомил намудани намоёндагони муҳолифини тоҷик ба сохторҳои ҳокимияти иҷроия бо дарназардошти меъёрҳои минтақавӣ ва таносуби ҷонибҳо; ба баррасии Парлумон пешниҳод намудани рӯзи баргузории интихоботи парлумонӣ бо иштироки нозирони СММ, САҲА ва давлатҳои иштирокчии гуфтушунидҳои байниҷонӣ);

2. Ҳалли масъалаҳои ҳарбӣ (роҳбарӣ ва назорат намудан ба раванди бешилҳардонӣ, парокандасозӣ ва ба ҳаёти осоишта сафарбарнамоии гурӯҳҳои ҳарбии муҳолифин, гузаронидани корҳои ислоҳотӣ дар сохторҳои қудратӣ ва прокуратура; назорат аз болои мубодилаи асирони ҳарбӣ, маҳкумшудагон, ҳабсшудагон ва шахсоне, ки маҷбурӣ дар ҷойҳои махсус нигоҳдорӣ мешаванд; қабули санад дар бораи авфи яқдигар; коркарди Қонун дар бораи авфи умумӣ, ки бояд аз ҷониби Парлумон ва Комиссияи оштии миллӣ қабул мегардид; коркарди механизми табдилдиҳии ҳаракатҳои ҳарбии сиёсӣ ба ҳизбҳои сиёсӣ).¹

Мақомоти ҳокимияти давлатӣ ўҳдадор мегардиданд, ки қарорҳои Комиссияи оштии миллиро, ки бо иштироки Президент қабул

¹ Протокол об основных функциях и полномочиях Комиссии по национальному примирению. - Москва, 23 декабря 1996 г.

гардидаанд, иҷро намоянд. Анҷомёбии муҳлати фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ дар чаласаи аввалини Парлумони нав ва ба воситаи роҳбарияти мақомоти он муайян карда мешуд.¹

Ҳамин тариқ, Комиссияи оштии миллӣ бо салоҳияту ваколатҳои зиёди худ бояд ҷанги шаҳрвандиро ба сулҳи шаҳрвандӣ табдил меод, мақомоти нави ҳокимиятро ташкил менамуд, бо риояи меъёри намояндагии баробар, масъалаҳои мушаххаси сохтори баъдичангиро ҳал мекард ва аҳолии мамлакатро бояд ба ҳаёти ошошта раҳнамун месохт.

Дар Изҳороти муштараки ҷонибҳо, ки рӯзи 19 январи соли 1997 дар даври шашуми гуфтушунидҳо ба имзо расид, масъалаи фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ хеле хуб баррасӣ ва муайян гардида буд. Дар изҳороти мазкур сохтори Комиссияи оштии миллӣ, вазифаҳо ва салоҳиятҳои мушаххаси он ва ҳаёти шахсии он 26 нафар муайян карда шуд. Ҳамчунин масъалаи ҳиссаи намояндагӣ дар Комиссияи мазкур ва кафолати амнияти аъзоёни он низ таъкид мегардад.²

21 феввали соли 1997 дар шаҳри Машҳад (Эрон) вохӯрии роҳбарияти олии ҷонибҳои бо ҳам муҳолиф баргузор мешавад, ки дар он ҷонибҳо Низомномаи Комиссияи оштии миллиро қабул менамоянд. Баъди ба имзо расидани ҳуҷҷати мазкур ҷиддияти фаъолияти комиссияи мазкур боз ҳам зиёдтар мегардад. Дар ин вохӯрӣ ҷонибҳо дар бораи салоҳият ва вазифаҳои комиссияи мазкур ёддоварӣ намуда, нақши онро дар самти ба даст овардани оштии миллӣ хеле муҳим муаррифӣ намуданд. Дар ин вохӯрӣ низ масъалаи муҳлати фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ бори дигар баррасӣ гардид. Комиссияи оштии миллӣ фаъолияти худро баъди ба имзо расидани протоколҳо оид ба

¹ Протокол об основных функциях и полномочиях Комиссии по национальному примирению. - Москва, 23 декабря 1996 г.

² Совместное заявление делегации Правительства Таджикистана и делегации Объединенной таджикской оппозиции по итогам переговоров в Тегеране с 5 по 19 января 1997 г. // Доклад Генерального секретаря ООН о положении в Таджикистане. 21 января 1997 г.

масъалаҳои ҳарбию сиёсӣ оғоз намуда, дар ҷаласаи аввалини Парлумони нав ва ба воситаи роҳбарияти мақомоти он анҷоми фаъолияти комиссия муайян карда мешавад.¹

Ба ҳайати Комиссия ҳиссаи баробари ҷонибҳо шомил гардида буданд ва он аз 26 нафар иборат буд. Раиси Комиссия намояндаи мухолифин ва муовини раис намояндаи ҳукумат ба шумор мерафтанд. Роҳбарият ва аъзоёни Комиссия ба таври доимӣ фаъолият менамуданд ва ба истинои ҳолатҳое, ки дигар уҳдадорихои худро идома дода наметавонистанд, бояд бозхост намегардиданд.² Минбаъд чунин нафарон ба ҳайати Комиссияи оштии миллӣ шомил карда мешавад.

Рӯйхати аъзоёни Комиссияи оштии миллӣ аз ҷониби ҳукумат:

1. Алиев Зариф Малахович;
2. Абдуразоков Абдуманнон;
3. Додхудоева Басгул;
4. Достиев Абдумаджид;
5. Зухуров Шукурҷон;
6. Масов Раҳим;
7. Олимов Кароматулло;
8. Пулодов Ҳомид;
9. Раҳмонов Тағай;
10. Усмонов Иброҳим Кенҷаевич;
11. Ҳайдаров Хайрулло;
12. Ҳомидов Халифабобо;
13. Шоев Шермаҳмад Тешаевич.

Рӯйхати аъзоёни Комиссияи оштии миллӣ аз ҷониби Иттиҳоди

¹ I. Общие положения // Положения о Комиссии по национальному примирению. Мешхед, Исламская Республика Иран, 21 февраля 1997 г. [Манбаъи электронӣ]. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/052/28/pdf/N9705228.pdf?OpenElement> (санаи истифодабарӣ: 12.10.2021).

² II. Состав и процедурные вопросы Комиссии // Положения о Комиссии по национальному примирению. Мешхед, Исламская Республика Иран, 21 февраля 1997 г. [Манбаъи электронӣ]. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/052/28/pdf/N9705228.pdf?OpenElement> (санаи истифодабарӣ: 12.10.2021).

мухолифини тоҷик:

1. Сайид Абдулло Нурӣ;
2. Муҳаммадшариф Ҳимматзода;
3. Отаҳон Латифӣ;
4. Файзиддин Имомов;
5. Абдунабӣ Сатторов;
6. Муҳаммадалӣ Файзмуҳаммад;
7. Қиёмиддин Ғозиев;
8. Чума Ниёзов;
9. Мансур Чалилзода;
10. Атобек Амирбеков;
11. Каримов Абдурахим;
12. Сангинов Ҳабиб;
13. Мирзоходиев Мирзомуҳаммадӣ.¹

Аъзоёни Комиссияи оштии миллӣ мавқеи дахлнопазириро соҳиб буданд ва барои таъмини амнияти онҳо аз ҳисоби намояндагони ҳукумат ва мухолифин дар асоси ҳиссаи баробар дар ҳайати 80 нафар гурӯҳи махсуси ҳарбӣ ташкил карда шуда буд. Мавқеи ҷигиршавии Комиссия пойтахти мамлакат - шаҳри Душанбе муайян гардида буд.

Дар ҳайати Комиссия чаҳор зеркомиссия ташкил карда шуда буд:

- зеркомиссия оид ба масъалаҳои сиёсӣ;
- зеркомиссия оид ба масъалаҳои ҳарбӣ;
- зеркомиссия оид ба масъалаи гурезагон;
- зеркомиссия оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ.

Бояд гуфт, ки дар воҳӯрии 27 июни соли 1997, ки дар шаҳри Маскав баргузор гардида буд, Созишномаи умуми истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ба имзо расонида мешавад. Дар ин воҳӯрӣ роҳбарияти олии ҷонибҳои бо ҳам мухолиф масъалаҳои танзими мусолиҳатомези низоъ ва меъёрҳои мустаҳкам намудани боварии

¹ Комиссияи оштии миллӣ // Вазифаҳо ва салоҳиятҳои он. – Душанбе, 1998. – С.2.

тарафайнро баррасӣ намуда, Протокол дар бораи якдигарфаҳмии ҷонибҳоро ба имзо мерасонанд, ки дар он дар баробари масъалаҳои алоҳида, инчунин гуфта мешуд, ки Комиссияи оштии миллӣ то 7 июли соли 1997 ба шаҳри Маскав даъват карда шавад.¹

Ҳамин тариқ, 4 июли соли 1997 Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи ташкили Комиссияи оштии миллӣ» ба имзо расонида мешавад ва он тариқи васоити ахбори омма эълон мегардад. Рӯзҳои 7-11 июли соли 1997 Комиссияи оштии миллӣ фаъолияти худро аз шаҳри Маскав оғоз менамояд. Комиссияи оштии миллӣ дар аввалин вохӯрии худ ба масъалаҳои бахшидани якдигар ва авфи умумӣ диққати асосӣ медиҳанд ва ин аст, ки 14 июли соли 1997 бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳуҷҷати махсус дар бораи бахшидани тарафайн тасдиқ мегардад. Лоихаи қонуни авфи умумӣ бошад 1 августи соли 1997 дар ҷаласаи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷонибдории аксари аъзоёни парлумон қабул мегардад.

Мувофиқи созишномаҳои пештар қабулгардида, раиси Комиссияи оштии миллӣ ва ҳамзамон роҳбари Иттиҳоди муҳолифини тоҷик Сайид Абдуллоҳи Нурӣ рӯзи 9-уми сентябри соли 1997 бояд ба Душанбе меомад. Аммо баъди маслиҳатҳои иловагӣ 11 сентябри соли 1997 муовини раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамзамон муовини раиси Комиссияи оштии миллӣ Достиев А., аъзоёни Комиссия Шоев Ш. ва Усмонов И., намояндагони давлатҳои қафили сулҳи тоҷикон ва пайравони ҳуди С.А.Нурӣ ўро ба таври расмӣ пешвоз мегиранд.

Бори аввал 15 сентябри соли 1997 дар пойтахти мамлакат шаҳри Душанбе ҷонибҳои бо ҳам муҳолиф дар сари мизи корӣ нишаста, дар атрофи таъмини сулҳу субот гуфтугӯ анҷом медоданд. Дар нишасти

¹ Протокол о взаимопонимании между Президентом Республики Таджикистан Э.Ш. Рахмоновым и Руководителем Объединенной таджикской оппозиции С.А.Нури. - Москва, 27 июня 1997 г.

мазкур Комиссияи оштии миллӣ баррасии масъалаҳоеро, ки ба салоҳияти он ворид мегардиданд, оғоз намуд. Албатта, дар навбати аввал ҷонибҳо дар атрофи муайян намудани роҳу воситаҳои дар амал татбиқ намудани ҳуҷҷатҳои то ин дам баимзорасида гуфтугӯ намуда, қарорҳои дахлдор қабул намуданд.

Чи гунае, ки дар боло қайд гардид, КОМ ба ҷаҳор зеркомиссия тақсим гардида буд. Дар рӯзҳои аввали фаъолияти КОМ зеркомиссияҳо нақшаи кории худро тартиб дода, қариб ҳар рӯз ҷаласаҳои корӣ анҷом медоданд ва аз рафти кори худ натиҷагирӣ менамуданд. Аммо рӯзҳои душанбеи ҳар ҳафта ҳамаи аъзоёни КОМ ҷамъ омада дар назди раис ва муовини раиси КОМ аз натиҷаи фаъолияти зеркомиссияҳо ҳисобот медоданд.

Фаъолияти зеркомиссияи масъалаҳои ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, дар асоси риояи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи авфи умумӣ» ва созишнома дар боарои авфи ҷонибҳо амалӣ мегардид. Инчунин зеркомиссияи мазкур дар фаъолияти худ ба ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқии созмонҳои байналхалқӣ таъяс менамуданд. Танҳо дар тӯли ду ҳафтаи аввали фаъолияти КОМ зиёда аз 1236 шаҳрванди мамлакат барои кумак ва ёрӣ ба КОМ муроҷиат намуда буданд.¹ Бо мақсади расонидани кӯмаки ҳуқуқӣ ба ҷабрдидагони ҷанги шаҳрвандӣ, ки наздиконашонро аз даст дода буданд ва ё наздикони онҳо беному нишон гардида буданд, КОМ дар доираи фаъолияти зеркомиссияи масъалаҳои ҳуқуқӣ гурӯҳи махсус дар ҳайати 6 нафар ба таври баробар аз ҳисоби аъзоёни ҷонибҳо ташкил менамояд. Раиси комиссияи мазкур О.Латифӣ таъин мегардад. Комиссияи мазкур бояд делҳои ҷиноятии шахсонро дида мебаромаданд, ки онҳо мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи авфи умумӣ» бояд аз маҳбасхонаҳо озод мегардиданд. Комиссияи мазкур дар самти амалӣ намудани талаботи қонуни мазкур фаъолият

¹ Саъдуллоев И.И. Роль Комиссии по национальному примирению в установлении мира и национального согласия в Таджикистане (1997-2000 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / И.И.Саъдуллоев. – Душанбе, 2006. – 36.

намуда, то моҳи ноябри соли 1997 аз 700 делои ҷиноии ба рӯйхат вориднамуда, 500-тои онро дида баромаданд. Дар асоси пешниҳоди комиссияи мазкур ҳукумат барои озод намудани 161 нафар маҳбасшудагон розигӣ медиҳад ва то 20 октябр аллакай 78 нафари онҳо озод мегарданд (58 нафар намояндагони муҳолифин ва 20 нафар шахсони дигар)¹.

Зеркомиссияи КОМ оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ 8 октябри соли 1997 мизи мудаввар баргузор менамоянд. Дар раванди баргузори мизи мудаввар намояндагони ҳукумат, ҳуқуқшиносон ва коршиносон, намояндагони СММ, САҲА ва Кмитаи байналхалқии Салиби сурх ширкат меварзанд. Дар чаласаи мазкур ҷонибҳо масъалаҳои алоҳидаи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба конститутсияро баррасӣ менамоянд. Бояд гуфт, ки аъзоёни зеркомиссияи масъалаҳои ҳуқуқӣ дар тули фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ корҳои хеле зиёдеро анҷом додаанд. Махсусан, онҳо дар самти коркард ва баррасии лоиҳаи қонуни нави ҳизбҳои сиёсӣ, баррасии лоиҳаи конститутсияи нав ва дигар санадҳои меъёрий саҳгузорӣ намудаанд.

Фаъолияти зеркомиссияи масъалаҳои ҳарбӣ бо иҷроиши талаботи асосии «Проткол оид ба масъалаҳои ҳарбӣ», ки 8 марти соли 1997 дар шаҳри Маскав ба имзо расонида шуда буд, алоқамандӣ дошт. Аммо масъалаҳои реинтегратсия ва аттестатсияи неруҳои ҳарбии Иттиҳоди муҳолифни тоҷик дар протоколҳои 17 августи соли 1995, 23 декабри соли 1996 ва 21 феввали соли 1997 баррасӣ гардида буданд. Аз ин рӯ, зеркомиссияи масъалаҳои ҳарбӣ ҳангоми фаъолияти худ протоколҳои мазкурро низ бояд ба инобат мегирифтанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз моҳи ноябри соли 1992 то моҳи апрели соли 2000 панҷ маротиба фармон дар бораи ҷамъоварии яроқу аслиҳаи ғайриқонунӣ ва се маротиба дар бораи авфи иштирокчиёни ҷанги шаҳрвандӣ содир шуда

¹ Доклад Генерального секретаря ООН о положении в Таджикистане. 5 ноября 1997 г.

буд.¹ Аммо дар самти бесилоҳгардонӣ, ҷамъоварии неруҳои ҳарбии муҳолифин ва аз аз аттестатсияи давлатӣ гузаронидани онҳо зеркомиссияи ҳарбӣ нақши хеле калон бозидааст.

Дар самти реинтегратсия ва аттестатсияи неруҳои ҳарбии муҳолифин ҳамчунин нозирони ҳарбии СММ, ки бо даъвати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Тоҷикистон омада буданд, низ саҳми беандоза гузоштаанд.² Комиссияи оштии миллӣ барои зудтару беҳтар иҷро намудани протоколи масъалаҳои ҳарбӣ дар асоси супориши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва раиси КОМ Абдулоҳи Нурӣ зеркомиссияи масъалаҳои ҳарбӣ, Комиссияи муштаракӣ тиббӣ ва Комиссияи муштаракӣ аттестатсионӣ ташкил карда мешавад. Ҳамаи ин комиссияҳо ба таври муштарак амал менамуданд ва роҳбарии онҳоро раиси зеркомиссияи ҳарбӣ Ҳабиб Сангинов (намояндаи муҳолифин) бар уҳда дошт. Комиссияҳои мазкур раванди ташҳиси тиббии ҷангиён, реинтегратсияи неруҳои мусаллаҳи муҳолифин ва парокандасозии онҳоро назорат менамуданд.³

Дар тӯли се моҳи аввали фаъолияти КОМ дар самти ҳалли масъалаҳои ҳарбӣ як қатор муваффақиятҳо ба даст омаданд. Дар моҳи сентябри соли 1997 бақайдгирии ҷангиёни муҳолифин, ки дар ҳудуди Тоҷикистон ҷойгир буданд, оғоз мегардад ва танҳо дар ноҳияи Тавилдара ва Фарм зиёда аз 1000 ҷангиёни муҳолифин ба қайд гирифта мешаванд. Дар ин муддат инчунин масъалаи ба ватан баргардонидани ҷангиёни муҳолифин, ки дар ҳудуди Афғонистон қарор доштанд, низ то як андоза ҳалли ҳудро пайдо менамояд. Дар охири моҳи сентябр Иттиҳоди муҳолифини тоҷик ба ҳукумат муроҷиат намуда, барои ба ватан баргардонидани 260 ҷангиёни худ иҷозат мепурсад. Иттиҳоди

¹ Достиев А. Аз худ натвон гурехтан. – Душанбе, 2001. – С.173.

² Назаров Т.Н. Таджикистан: экономика, политика, международное сотрудничество. – Душанбе, 2001. – С.152.

³ Саъдуллоев И.И. Роль Комиссии по национальному примирению в установлении мира и национального согласия в Таджикистане (1997-2000 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / И.И.Саъдуллоев. – Душанбе, 2006. – С.79.

мухолифини тоҷик дар мурочиатномаи худ аз ҳукумат дархост менамоянд, ки барои ворид гардидани ҷангиёни мухолифин ба Қалъаихумб иҷозат диҳад. Ба ақидаи онҳо, вазъияти сиёсии Афғонистон имкон намедихад, ки онҳо сари вақт ба ҷойҳои муайяншуда омада расанд. Аммо бинобар сабаби муташанниҷ гардидани вазъияти Афғонистон ин амал анҷом намерасад ва ҷангиёни мухолифин то муҳлати муайяншуда ба Қалъаихумб низ омада намерасанд. Зеро 26 сентябр КОМ дар ҷаласаи васеи худ қайд намуда буд, ки гурӯҳҳои мусаллаҳ бояд то 16 ноябри соли 1997 муайян намоянд, ки намояндаи ҳукумат ҳастанд ва ё мухолифин. Дар ҳолати то 16 ноябри соли 1997 муайян нагардидани мавқеи гурӯҳҳои мусаллаҳ ғайриқонунӣ дониста шуда, ба таври маҷбурӣ беяроқ ва безарар гардонида мешаванд¹. Аммо ин раванд бо сабабҳои гуногун то анҷоми ғайриқонунӣ Комиссияи оштии миллӣ идома меёбад.

Дар ду марҳилаи аввали ғайриқонунӣ худ зеркомиссияи ҳарбӣ зиёда аз 6842 ҷангии нерӯҳои мусаллаҳи мухолифинро ба қайд мегирад, ки аз онҳо 6079 нафарашон аз таҳлили тиббӣ мегузаранд ва барои ворид гардидан ба сафи қувваҳои мусаллаҳи миллӣ омода мегарданд². То 28 августи соли 1998 зиёда аз 5200 ҷангии Иттиҳоди мухолифини тоҷик, ки аз таҳлили тиббӣ гузашта буданд, садоқати худро ба Ватан исбот намуда, қасам ёд мекунанд ва ба сафи артиши миллӣ ҳамроҳ карда мешаванд.³

Дар ин муддат 6764 нафари дигар барои гузаштан аз аттестатсияи давлатӣ пешниҳод мегарданд. Аз онҳо 4275 нафарашон аз таҳлили тиббӣ гузашта, барои хизмат дар мақомоти қудратӣ тавсия мегарданд. 2430 нафари боқимонда бошад бо хоҳиши худ ва тавсияи Комиссии муштараки аттестатсионӣ ба қорҳои шаҳрвандӣ ва мулкӣ мегузаранд.

Ҳамин тариқ, зеркомиссияи масъалаҳои ҳарбӣ дар самти иҷроии

¹ Доклад Генерального секретаря ООН о положении в Таджикистане. 5 ноября 1997 г.

² Серкова В.В. Власть силы, сила власти. – М., 1996. – С.81.

³ Ҳамад С. Оштии миллиро бояд ҳифз кард. Душанбе, 1998. –С.31.

талаботи протоколи ҳарбӣ хеле кӯшишҳои зиёд намуда, барои расидан ба сулҳи тоҷикон саҳмгузори намудааст. Дар ин раванд ҳам Ҳукумати Тоҷикистон ва Иттиҳоди муҳолифини тоҷик барои амалишавии Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти милли аз фаъолияти зеркомиссияи масъалаҳои ҳарбӣ ба таври васеъ истифода намуда, онро барои иҷроиши талаботҳои созишномаи мазкур сафарбар намуда буданд.

Зеркомиссияи КОМ оид ба масъалаҳои сиёсӣ бошад вазифаи хеле мураккабро бояд ба анҷом мерасонид. Яъне ба намояндагони Иттиҳоди муҳолифини тоҷик 30% ҳиссаи мансабҳои давлатиро бояд фароҳам меовард. Аммо муайян намудани ҷойҳо ва номзадҳо кори хеле мушкул ба шумор мерафт, ки ин масъала дар семоҳаи аввали фаъолияти КОМ баррасӣ мегардид. Аммо масъалаи дигаре, ки бар уҳдаи зеркомиссияи мазкур вогузор гардида буд, ин дар доираи ҳуҷҷати бахшидани ҷонибҳо рафти озод намудани асирони ҳарбиро бояд таъмин менамуданд. Бо ин мақсад, рӯзҳои 17-19 сентябри соли 1997 зеркомиссияи масъалаҳои сиёсӣ бо иштироки намояндагони СММ ва Неруҳои сулҳофари ИДМ дар ин сат фаъолият намуда, дар ноҳияи Тавилдара ду гурӯҳи асирони ҳарбиро, ки зиёда аз 119 нафарро ташкил менамуданд, аз маҳбасҳои сунъии муҳолифин озод намуданд.

Фаъолияти зеркомиссияи масъалаҳои сиёсӣ барои рияи талаботи «Протокол оид ба масъалаҳои сиёсӣ» равона карда шуда буд. Протоколи мазкур дар вохӯрии Эмомалӣ Раҳмон бо Абдуллоҳи Нурӣ, ки рӯзҳои 16-18 майи соли 1997 дар шаҳри Бишкек баргузор гардида буд, ба имзо расонида мешавад. Дар ҳуҷҷати мазкур меъёрҳои асосии сохтори сиёсии баъдичангии мамлакат нишон дода шуда буд. Протоколи мазкур аз ҷаҳор банд иборат буд, ки ҳар яке аз онҳо ба масъалаҳои алоҳидаи сиёсӣ бахшида шуда буданд. Аз ҷумла, масъалаҳои қабули Акт дар бораи авфи ҷонибҳо, қабули қонун дар бораи авф, ташкили Комиссияи марказии интиҳобот, ислоҳоти

мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ғ.

Фаъолияти зеркомиссияи масъалаҳои гурезагон барои иҷрои талаботи «Протокол оид ба масъалаи гурезагон», ки 13 январи соли 1997 дар шаҳри Техрон ба имзо расида буд, равона мегардид. Зеркомиссияи мазкур аз аввалин лаҳзаи фаъолияти худ натиҷаи хуб нишон дода, дар самти ба ватан баргардонидани гурезагон хеле зиёд кӯшиш менамояд. Аммо дар ин самт мушкилиҳои зиёде мавҷуд буданд, ки ҳалли онҳо баъзан аз иродаи аъзоёни зеркомиссияи мазкур вобаста намуд ва ҳатто дар ҳалли онҳо очизӣ мекашиданд. Аъзоёни зеркомиссияи мазкур диққати худро бештар ба ҳаёти гурезагоне ҷалб намуданд, ки дар қаламрави Афғонистон қарор доштанд. Онҳо бо дарназардошти вазъияти ноороми Афғонистон кӯшиш менамуданд, ки ҳар чи зудтар гурезагонро ба ватан баргардонанд. 18 октябри соли 1997 ба оғози амалиётҳои ҳарбии ҳаракати Толибон нигоҳ накарда, аз минтақаи Қундузи Афғонистон ҳамаи гурезагон пурра ба ватан баргардонида мешаванд. Аз оғози амалиёти баргардонидани гурезагон, ки ҳанӯз моҳи июл сар шуда буд, то 18 октябр зиёда аз 6700 нафар гурезагон ба ватан баргардонида мешаванд. 26 сентябри соли 1997 Комиссияи оштии миллӣ ба ҳамаи шаҳрвандони мамлакат, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва роҳбарони муассисаҳои давлатию хусусӣ муроҷиат намуда, аз онҳо даъват ба амал меоварад, ки ба гурезагони ба ватан баргардонидашуда ба таври зарурӣ кӯмак расонанд.

Дар охири сентябр ва аввали октябр масъалаи баргардонидани зиёда аз 6000 гурезагони бошишгоҳи Саҳӣ, ки дар наздикии Мазори Шариф ҷойгир буд, хеле ташвишовар гардида буд. Зеро дар атрофи маҳаллаи мазкур амалиётҳои ҳарбӣ миёни дастаҳои гуногуни афғон ҷараён мегирифтанд. Ҳатто дар як амалиёти ҳарбӣ 4 нафар гурезагон кушта ва 40 нафари дигар мачруҳ гардида буданд. Чандин маротиба ба дастаҳои ҳарбии афғон оид ба муваққатан қатъ намудани амалиётҳои ҳарбӣ ва фароҳам овардани имконияти берун овардани гурезагон даъват

фиристода мешавад, аммо ин даъватҳо инкор мегарданд. Танҳо баъди ба эътидол омадани вазъият 24 октябри соли 1997 имкони оғози намудани баргардонидани гурезагон пайдо мегардад ва то моҳи декабр ин раванд низ пурра анҷом дода мешавад.

Ҳамаи гурезагоне, ки солҳои 1992-1993 ё қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистонро тарк намудаанд, ё дар дохили мамлакат ҷойи зисти худро иваз намудаанд, ба се гурӯҳ чудо карда шудаанд: 1) гурезагони сиёсӣ; 2) гурезагони ҳарбӣ; 3) гурезагони маҳаллӣ. Ба гурезагони сиёсӣ, пеш аз ҳама роҳбарон ва аъзоёни фаъоли Ҳизби наҳзати исломӣ, ҳизби демократӣ, ҳаракати «Растохез» ва ҷамъияти «Лаъли Бадахшон» дохил мегардиданд, ки онҳо намояндагони Иттиҳоди муҳолифини тоҷик ба шумор мерафтанд. Ба гурезагони ҳарбӣ нафароне дохил мегардиданд, ки онҳо дар амалиётҳои ҳарбӣ ширкат варзида буданд. Ба гурезагони маҳаллӣ мардуми осоишта дохил мегарданд, ки як қисми онҳо тарки Ватан намуда ба ҷумҳуриҳо гуногун рафта буданд ва қисми зиёди онҳо бо мақсади пайдо намудани ҷойи боамн ҷойи зисти худро дар дохили мамлакат иваз намуда буданд¹.

Дар доираи дар амал татбиқ намудани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон СММ кишварҳоеро, ки барои кӯмак расонидан ба Тоҷикистон ва таҳкими сулҳу суботи тоҷикон омода буданд, барои иштирок ба конференсияи байналхалқӣ даъват менамояд. Конференсияи мазкур рӯзҳои 24-25 ноябри соли 1997 дар шаҳри Вена, пойтахти Австрия баргузор мегардад. Дар конфресенсияи мазкур намояндагони 45 давлат, 15 зерсохтори СММ ва 17 созмонҳои дигари минтақавию байналхалқӣ иштирок менамоянд. Гурӯҳи кории ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон роҳбарӣ менамуд, ки ба ҳайати он инчунин роҳбари муҳолифин С.А.Нурӣ ва намояндагони дигари муҳолифин низ шомил

¹ Саъдуллоев И.И. Роль Комиссии по национальному примирению в установлении мира и национального согласия в Таджикистане (1997-2000 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / И.И.Саъдуллоев. – Душанбе, 2006. – С.132-133.

буданд. Мақсади баргузории конференсияи мазкур чамъомаври 65 млн. дол. амрикоӣ буд, ки он бояд дар самти амалӣ намудани созишномаҳои қабулгардида лозим шумурда мешуд. Дар охири конференсия ҳамаи пулҳои чамъшударо эълон намуданд, ки он зиёда аз 96 млн. дол. амрикоиро ташкил меод. Аммо қисми зиёди онҳо бо мақсади ёрии гуманитарӣ нигаронида шуда буданд ва танҳо 39 млн. дол. он бо ҳадафҳои конференсия мувофиқат менамуданд. Ҳарчанд ҷонибҳо ва ширкатдорони конференсия раванди таҳкими сулҳи тоҷиконро ҳамачониба дастгирӣ намуда бошанд ҳам, дар атрофи вазъияти ноороми мамлакат хеле зиёд ҳарф заданд. Зеро дар мамлакат то 16 ноябри соли 1997 шуморидаи зиёди дастаҳои ҷиноӣ ва ҳарбӣ худро ба таври расмӣ ҳамчун намояндаи ҳукумат ва ё муҳолифин муаррифӣ накарданд, ки маҳз онҳо аз ҳамин давра сар карда сарчашмаи нооромиҳо ба шумор мерафтанд.

Роҷеъ ба ин масъала муҳаққиқи тоҷик Маҳмадов А.Н., ки баъди ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ дар ҳайати Комиссияи ҳукумати шомил гардонида шуда буд, фаъолияти ғайриқонунии гурӯҳҳои ярокдорро хеле хуб тасвир намудааст. Ба андешаи Маҳмадов А.Н., танҳо дар моҳи августи соли 1997 дар самти минтақаи Кофарниҳон 11 гурӯҳи ярокдори ғайриқонунӣ дидбонгоҳҳои сайёр гузошта, мардумро азият меоданд: 1) Гурӯҳи Исматов Қосим (бо таҳаллуси мулло Қосим) – Дараи Ромит, деҳаи Яфрак; 2) Гурӯҳи Юнусов Нозим – деҳаи Сайёди Ромит; 3) Гурӯҳи Қрбонов Маҳмадсаид – деҳаи Кӯли Ромит; 4) Гурӯҳи Файз (аз Норак) – деҳаи Кӯли Ромит; 5) Гурӯҳи Қурбоналиев Намоз – колхозии ба номи К.Исмоил, ноҳияи Кофарниҳон; 6) Гурӯҳи Латифов Абдулвосеъ – деҳаи Туркободи колхозии ба номи К.Исмоили ноҳияи Кофарниҳон; 7) Гурӯҳи Исоев Нурулло – колхозии ба номи К.Исмоили ноҳияи Кофарниҳон; 8) Гурӯҳи Шарифов Зариф – деҳаҳои Оби-Нуқра ва Майдон; 9) Гурӯҳи Фатҳулло (Эшони дароз) – деҳаи Кӯпрукбошии ноҳияи Кофарниҳон; 10) Гурӯҳи Муллоев

Маҳмадулло – деҳаи Мағови ноҳияи Кофарниҳон; 11) Гурӯҳи Раҳимов Абдулло (мулло Абдулло) – деҳаи Чорсада, Ҷавонӣ, шаҳраки Файзобод ва Комсомолобод. Ба замми ин дарвакти омадани гурӯҳи Ризвон Садиров дар деҳаҳои Сангтӯда, Тезгари Поён, Тезгари Боло, Таги Адири ноҳияи Ленин, деҳаҳои Камонгарони узбак ва Камонгарони тоҷик, Чинор, Муғулон, колхозии Телман, совхозии Гулистон, шаҳраки Нефтянник ва Кирпичнийи ноҳияи Кофарниҳон, деҳаи Харангони Боло ва ноҳияи Варзоб дидбонгоҳҳои махсус мегузаштанд. Гурӯҳи Сангинов Раҳмон (бо таҳаллуси Раҳмон Гитлер) ва Муаккалов Мансур, ки макони ҷойгиршавиашон Теппаи Самарқандӣ ва Роҳатии ноҳияи Ленин буд, пай дар пай дидбонгоҳҳои ғайриқонунӣ мегузоштанд.¹

Воқеаи дигаре, ки бо амалҳои ҷиноии дастаҳои силоҳбадаст алоқамандӣ дорад, 18 ноябри соли 1997 ба вуқӯъ омада буд. Рӯзи 18 ноябр ду нафар шаҳрвандони Фаронса, ки ба кумаки гуманитарӣ сафарбар гардида буданд, аз хонаҳои истиқомати худ дар шаҳри Душанбе аз ҷониби дастаи ҷиноии Ризвон Садиров рабуда мешаванд. Баъди чанд рӯз бар ивази ҷони асирони фаронсавӣ озод намудани бародари Ризвон Садиров – Баҳром Садировро талаб менамоянд, ки ӯ аз ҷониби ҳукумат барои иштирок дар дастаҳои ҷиноӣ ба ҷавобгарӣ кашида шуда буд. 30 ноябри соли 1997 дар натиҷаи гузаронидани амалиёти бисилоҳгардонӣ ва дар пайи тирпаронӣ Ризвон Садиров ба ҳалокат мерасад ва чанде аз аъзоёни дастаи ҷиноии ӯ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Баъди безарар гардонидани ин дастаи ҷиноӣ маълум мегардад, ки онҳо шумораи зиёди одамонро гаравгон гирифта, дар ҷойҳои гуногун нигоҳдорӣ менамудаанд. Дар ин муддат аз ҷониби дастаҳои ҷиноӣ гаравгонгирии намояндагони созмонҳои байналхалқӣ тез-тез ба амал меомад. Бинобар ин, зиёда аз 70% намояндагони хориҷӣ, ки барои расонидани кӯмакҳои гуманитарӣ омада буданд, ба шимолӣ мамлакат кучонида мешаванд. Як қатор ташкилотҳои ғайридавлатӣ

¹ Маҳмадов А.Н. Истиқлолияти сиёсӣ ва таҳкими давлатдории миллӣ. Монография. – Душанбе: «Эр-граф», 2016. С.125-126.

фаъолияти худро муваққатан қатъ намуданд¹.

Дар ибтидои соли 1998, аниқтараш моҳи феврал раванди таҳкими сулҳи тоҷикон каме мустаҳкамтар мегардад. Зеро дар ин самт муваффақиятҳои навбатӣ ба даст оварда мешаванд. 12 феввали соли 1998 5 нафар аъзоёни Иттиҳоди муҳолифини тоҷик ба мансабҳои давлатӣ таъмин мегарданд. 27 феврал бошад муовини раиси Иттиҳоди муҳолифини тоҷик Ҳоҷӣ Акбар Тураҷонзода ба аз Эрон барои зисти доимӣ ба Тоҷикистон баргашта, 10 март муовини раиси ҳукумат таъин мегардад. Инчунин 20 апрели соли 1998 раиси Иттиҳоди муҳолифини тоҷик С.А.Нурӣ ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯйхати 8 нафар намоёндагони худро, ки бояд ба мансабҳои давлатӣ таъин мегардиданд, пешниҳод менамояд.

Моҳи майи соли 1998 баъди қабули ду қарори сиёсӣ, вазъият дар самти таҳкими сулҳу субот дубора муташанниҷ мегардад. Рӯзи 21 майи соли 1998 Парлумони Тоҷикистон номзодии ду намоёндаи волмақоми муҳолифин А.Тураҷонзода ва Д.Усмонро барои расидан ба мансабҳои болотари давлатӣ рад менамоянд. Баъди чунин вазъият Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон иброз медорад, ки номзодии хардуи онҳо дар чаласаи навбатии парлумон такроран пешниҳод карда мешавад. Аммо аз сабаби маълум набудани санаи баргузори чаласаи навбатии парлумон, онҳо вазифаҳои бар уҳдадоштаи худро бояд иҷро менамуданд. Рӯзи 23 май бошад парлумони Тоҷикистон дар лоиҳаи қонун дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ тағйирот менамоянд, ки он пештар дар чаласаи Комиссияи оштии миллӣ ба мувофиқа расонида шуда буд. Моҳияти тағйироти мазкур аз он иборат буд, ки қонуни мазкур фаъолияти ҳизбҳои сиёсии дорои характери диниро дар қаламрави мамлакат иҷозат намедод. Аммо чунин меъёр ба муҳолифин имкон намедод, ки дар ҳаёти сиёсии мамлакат ширкат варзад. Чунин амал метавонист яке аз талаботҳои асосии Созишномаи умумии истиқрори

¹ Доклад Генерального секретаря ООН о положении в Таджикистане. 10 февраля 1998 г.

сулҳ ва ризоияти миллиро вайрон созад. Баъди қабули қарори мазкур вазъияти сиёсӣ каме муташанниҷ мегардад. Роҳбари Иттиҳоди муҳолифини тоҷик С.А.Нурӣ ва муовини ӯ А.Тураҷонзода ба унвони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нома ирсол намуда, дар он иброз медоранд, ки қарори мазкур бо талаботи Созишномаи умумӣ мувофиқат наменамояд.

Бо мақсади ҳалли масъалаи мазкур Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо роҳбари муҳолифини тоҷик С.А.Нурӣ рӯзи 2 июни соли 1998 вохӯрӣ баргузор менамоянд ва дар ин нишаст комиссияи махсус дар ҳайати 12 нафар аз ҳисоби намояндагони ҳукумат, аъзони КОМ ва аъзоёни парлумон таъсис дода мешавад. Комиссияи мазкур вазифадор мегардад, ки моддаҳои баҳсбарангези лоиҳаи қонуни мазкурро баррасӣ намуда, то 22 июни соли 1998 пешниҳодҳои худро ба ҳукумат ирсол намоянд. 18 июн комиссияи мазкур пешниҳод менамояд, ки дар лоиҳаи қонун дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ фаъолияти ҳизбҳои сиёсии дорои характери динидошта иҷозат дода шавад. Президенти мамлакат баъди гирифтани лоиҳаи нави қонуни мазкур, онро барои тасдиқи тақрорӣ ба парлумон равона месозад.¹

Бояд гуфт, ки то моҳи сентябри соли 1998 барои иҷроиши яке аз талаботҳои Созишномаи умумӣ аз ҳисоби 30% ҳиссаи мансабҳои давлатӣ, ки 33 мансаб барои намояндагони Иттиҳоди муҳолифини тоҷик ҷудо гардида буд, 17 нафари онҳо ба вазифаҳои пурмасъул таъин карда мешаванд. Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳоҷӣ Акбар Тураҷонзода муовини аввали сарвазир ва Зокирҷон Вазиров муовини дигари сарвазир таъин мегарданд. Ҳамчунин Шодӣ Кабиров вазири хоҷагии қишлоқ, Мирзохуҷа Низомов раиси Кумитаи гумрук, Мирзо Зиёев раиси Кмитаи ҳолатҳои фавқуллода, Махмадрӯзӣ Искандаров раиси «Тоҷиккомунсервис», Зайд Саидов раиси Кмитаи давлатии саноат, Сарабек Муродов раиси Кумитаи коркарди тилло ва

¹ Доклад Генерального секретаря ООН о положении в Таджикистане. 13 августа 1998 г.

сангҳои қимматноки назди Ҳукумат, Саломшо Муҳабатов раиси Кумитаи коркарди нафту гази назди ҳукумат, Ҳабиб Сангинов муовини аввали вазири корҳои дохилӣ, Ғайрат Адҳамов муовини аввали вазири мудофия ва Эмомади Мирзоев раиси «Амонатбонк» таъин мегарданд. Ҳамчунин муовинони вазирони фарҳанг, алоқа, экология, нақлиёт, геология низ аз ҳисоби намояндагони Иттиҳоди муҳолифони тоҷик таъин мегарданд. Ғайр аз ин роҳбарии як қатор шахру ноҳияҳои мамлакатро низ бар ӯҳдаи намояндагони муҳолифин вогузор менамоянд. Аз ҷумла, ноҳияи Кофарниҳон - Исмоил Гулов, шаҳри Норақ - Бобомурод Саидов, ноҳияи Тавилдара - Мирали Олимов, Табошар - Рустам Қаландаров, ноҳияи Панҷ - С.Бегиҷонов, ноҳияи Ванҷ - А.Эмомов, ноҳияи Қумсангир - Файзиддин Эмомов таъин мегарданд.¹

Фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ ва раванди таҳкими сулҳи тоҷикон дар охири моҳи сентябри соли 1998 бори дигар ба бухрон дучор мегардад. Рӯзи 22 сентябри ҳамон сол яке аз фаъолони Иттиҳоди муҳолифони тоҷик ва ҳамзамон аъзои Комиссияи оштии миллӣ Отаҳон Латифӣ дар наздикии хонаи истиқоматии худ аз ҷониби шахси номаълум ба ҳалокат расонида мешавад. Куштори яке аз аъзоёни Комиссияи оштии миллиро Котиби генералии СММ маҳкум намуд. Ҷонибҳо барои сар садани чунин воқеа якдигарро гунаҳкор менамуданд. 25 сентябр Иттиҳоди муҳолифони тоҷик дар куштори О.Латифӣ худро беғуноҳ муаррифӣ намуда, иброз доштанд, ки то лаҳзае, ки қотили О.Латифӣ пайдо нагардад ва то даме, ки ҳукумат амнияти аъзоёни Иттиҳоди муҳолифинро кафолат надихад, онҳо фаъолияти худро чӣ дар Комиссияи оштии миллӣ ва чӣ дар ҳукумат идома намедиханд.

Рӯзҳои 26-ум ва 28-уми сентябр Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва раиси Комиссияи оштии миллӣ барои рафъи вазъияти бамаломата вохӯрӣ баргузор намуданд. Дар вохӯрии дуюм, ки рӯзи 28-уми сентябр баргузор гардида буд, инчунин намояндагони фаъоли Иттиҳоди

¹ Ҳасанов У. Сулҳ иродаи халқ. - Душанбе: Шарқи озод, 2001. – С.47.

мухолифини тоҷик низ ширкат варзида буданд. Дар рафти вохӯрӣ ҷонибҳо барои рафъи бухрони бамаломада ва идома додани иҷроиши талаботи Созишномаи умумӣ дар атрофи 10 масъала ба мувофиқа расиданд:

1. Мустаҳкам намудани амнияти намояндагони мухолифин дар Комиссияи оштии миллӣ ва дар ҳукумат;

2. Барои назорат намудани раванди тафтиши қазияи куштори О.Латифӣ таъсис додани комиссияи якҷоя дар ҳайати намояндагони ҳукумат ва мухолифин;

3. Аз ҳисоби ҳамроҳ намудани намояндагони мухолифин ба ҳукумат суръат бахшидани раванди ислоҳот;

4. Бо мақсади мубориза бурдан бо амалҳои ҷиноятӣ ташкил намудани гурӯҳи махсуси якҷоя ва таъмини низоми қатъӣ дар қисмҳои низомӣ;

5. Хубтару беҳтар ба роҳ мондани раванди амалишавии ду марҳилаи аввали протоколи масъалаҳои ҳарбӣ;

6. Дар амал татбиқ намудани талаботи Қонуни авфи умумӣ;

7. Бо истифода аз воситаҳои ахбори омма ҷоннок намудани раванди оштии миллӣ ва сулҳу субот;

8. Марҳила ба марҳила баргузор намудани вохӯрии президент бо Комиссияи оштии миллӣ;

9. Беҳтар намудани таъминоти моддию техникии Комиссияи оштии миллӣ;

10. Бо иштироки арбобони сиёсӣ ва ҷамъиятӣ баргузор намудани вохӯрӣ ва семинарҳо оид ба амалисозии Созишномаи умумии истиқрори сулҳ.¹

Баъди он, ки ҷонибҳо дар атрофи масъалаҳои мазкур ба мувофиқа расиданд, Иттиҳоди мухолифини тоҷик рӯзи 29 сентябр фаъолияти худро дар Комиссияи оштии миллӣ ва ҳукумат идома дод.

¹ Доклад Генерального секретаря ООН о положении в Таджикистане. 3 ноября 1998 г.

13 ноябри соли 1998 Парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чаласаи навбатии худ лоиҳаи қонун дар бораи ҳизбҳои сиёсиро тасдиқ намуд. Инчунин рӯйхати номзадҳоеро, ки Иттиҳоди муҳолифин барои ворид намудан ба ҳайати ҳукумат барои тасдиқ пешниҳод намуда буд, низ парламент тасдиқ кард. Моҳи ноябри соли 1998 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади санҷиши рафти иҷроиши ду марҳилаи аввали протоколи масъалаҳои ҳарбӣ гурӯҳи кории якҷоя ташкил менамояд. Гурӯҳи корӣ рӯзи 23 ноябр дар чаласаи васеи Комиссияи оштии миллӣ хулосаҳои ҳудро оиди масъалаи мазкур ибраз медоранд. Роҳбари муҳолифин ва ҳамзамон раиси КОМ С.А.Нурӣ дар ин чаласа ибраз медорад, ки иҷроиши талаботи ду марҳилаи аввали протоколи масъалаҳои ҳарбӣ анҷомёта ба шумор намераванд. Зеро як гурӯҳ ҷангиёни муҳолифин ҳанӯз ҳам дар макони муайяншуда ҷамъ наомадаанд ва ҳамчунин ҳанӯз ҳам шумораи яроқу аслиҳа ҷамъоваришуда хеле кам мебошанд. 25 декабри соли 1998 С.А.Нурӣ ба таври расмӣ эълон менамояд, ки ҳамаи намоёндагони муҳолифин аз ҳудуди Афғонистон ба Тоҷикистон баргардонида шудаанд ва ҳамаи пойгоҳҳои ҷангии онҳо пурра аз байн бурда шудаанд. 28 декабр бошад дар изҳороти худ баён менамояд, ки Иттиҳоди муҳолифини тоҷик дар мувофиқа бо талаботи Созишномаи умумӣ дар оғози соли 1999 нерӯҳои мусаллаҳи ҳудро пурра пароканда менамояд ва бо роҳ мамнуияти ғайриқонунӣ ҳизби сиёсии ҳудро аз байн мебардорад. Баъд аз ин дар мувофиқа бо талаботи протоколи масъалаҳои ҳарбӣ гурӯҳҳои низомӣ ва силоҳдоре, ки талаботи протоколи мазкурро иҷро наменамуданд, гурӯҳҳои ғайриқонунӣ эълон гардида, ба таври маҷбурӣ бесилоҳ гардонида мешуданд. 28 ноябри соли 1998 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои идомаи ислоҳоти ҳукумат ва дар доираи ҳиссаи 30% муҳолифин дар ҳукумат шаш ҷойи дигарро дар мансабҳои муовинони вазир ба Иттиҳоди муҳолифини тоҷик пешниҳод менамояд. Аммо танҳо 27 январи соли 1999 рӯйхати Иттиҳоди муҳолифини тоҷик барои ишғоли

мансабҳои наватӣ пешниҳод мегардад. Сабаби дер пешниҳод гардидани рӯйхати мазкур дар он буд, ки дар ин давра дар мамлакат як қатор амалҳои ғайриқонунии гурӯҳҳои силоҳбадаст ба мушоҳида мерасид.

5 январи соли 1999 Комиссияи оштии миллӣ дар бораи иҷроиши талаботи протоколи масъалаҳои ҳарбӣ қатъномаи расмӣ қабул менамояд. Дар қатъномаи мазкур қуфта мешуд, ки Иттиҳоди муҳолифини тоҷик талаботи протоколи масъалаҳои ҳарбиро ба таври пурра иҷро карда натавонист. Ҳамзамон дар қатъномаи мазкур ба ҳамаи ҷангиёни муҳолифин муроҷиат карда мешавад, ки онҳо ба минтақаҳои муайянгардида ҳозир шаванд ва яроқу аслиҳаи худро супоранд. Инчунин дар ҳуҷҷати мазкур таъкид мегардад, ки буду боши ҷангиёни муҳолифин, ки бо худ силоҳа нигоҳ медоранд, зеро назорати қатъӣ қарор дода шавад.

Бояд гуфт, ки аз ҷониби КОМ қабул гардидани чунин қатънома ба он хотир буд, ки дар шаҳри Душанбе ва дигар минтақаҳои даргири мамлакат ҳанӯз ҳам ҷангиёни муҳолифин ароқу аслиҳаи худро насупорида буданд ва супоридан ҳам наметавонистанд. Аммо бо суръати суст амалӣ гардидани раванди бешилоҳгардонии онҳо барои амнияти ҷомеа таҳдиди ҷиддӣ ба шумор мерафт. Аллакай ҷангиёни муҳолифин дар ин давра ба даҳҳо гурӯҳҳои хурду бузург тақсим шуда, дигар ҳатто ба роҳбари Иттиҳоди муҳолифин низ итоат кардан наметавонистанд. Ин буд, ки аз ҷониби онҳо ҷӣ дар пойтахти мамлакат ва ҷӣ дар минтақаҳои дигари кишвар амалҳои ҷиноятӣ сар мезад. Масалан, рӯзи 30 декабри соли 1998 ду гурӯҳи муҳолифин дар назди бинои Комиссияи оштии миллӣ тирпаронӣ намуда, панҷ нафарро ба ҳалокат расонида, шаш нафари дигарро ярадор менамоянд. Дар баробари ҳукумат ва созмонҳои байналхалқӣ, инчунин роҳбари Иттиҳоди муҳолифини тоҷик С.А.Нурӣ низ ин амали ҷиноятиро маҳкум намуда, ба охирагӣ анҷом пазируфтани раванди якҷоякунии нерӯҳои муҳолифин бо нерӯҳои ҳукумати

нигаронкунанда муаррифӣ менамояд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар оғози соли 1999 дар изҳороти расмӣ худ масъалаи дар соли 1999 баргузор намудани раъйпурсии умумихалқӣ оид ба тағйиру иловаҳо ворид намудан ба конститутсия, инчунин дар ин сол баргузор намудани интиҳоботи президентӣ ва парлумониро баён медорад. Бо ин мақсад ва ҳамчунин бо мақсади суръат бахшидан ба раванди таъмини сулҳи тоҷикон 2 март соли 1999 Эмомалӣ Раҳмон ва аъзоёни ҳукумат бо роҳбарияти Комиссияи оштии миллӣ ва Гурӯҳи нозирон вохӯрӣ баргузор менамояд. Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон ба аъзоёни ҳукумат ва Комиссияи оштии миллӣ як қатор амру супоришҳо медиҳад, ки онҳо аз чунин бандҳо иборат буданд:

- то 12 март соли 1999 дар муносибат бо 90 парвандаи ҷиноии боқимонда дар амал татбиқ намудани қонуни авфи умумӣ;

- ба дафтардории президент пешниҳод намудани рӯйхати ҳамаи ҷангиёни Иттиҳоди муҳолифини тоҷик, ки ба қайд гирифта шудаанд, аммо то ҳанӯз нисбати онҳо авф эълон нагардидааст;

- зудтар анҷом додани пешбарии 13 намояндаи боқимондаи Иттиҳоди муҳолифини тоҷик барои ишғоли мансабҳои роҳбарикунанда ва аз ҷониби С.А.Нурӣ масъулиятҳои онҳо бори дигар санҷида баромада шавад;

- шурӯъ аз 13 март соли 1999 масъалаи ворид намудани намояндагони муҳолифин ба сохторҳои давлатии минтақавӣ мавриди баррасӣ қарор дода шавад;

- дар доираи фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ раванди баррасии тағйиру иловаҳо ба конститутсия суръат бахшида шавад;

- аъзоён ва пайравони Иттиҳоди муҳолифини тоҷик дар мансабҳои пештараашон барқарор карда шаванд;

- 44 аъзои Иттиҳоди муҳолифин дар мансабҳои пештараашон, ки дар сохторҳои қудратӣ ишғол намуда буданд, барқарор карда шаванд;

– раванди барқарор намудани хонаҳои истиқоматие, ки дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ зароб гардида буданд, суръат бахшида шавад;

– то 12 март раванди аз санҷиши давлатӣ гузаронидани намояндагони муҳолифини тоҷик дар ноҳияҳои Фарм, Тоҷикобод ва Ҷиргатол анҷом дода шавад;

– масъалаи ба мансаби муовини вазири мудофия таъин намудани фармондеҳи муҳолифин Мирзо Зиёев дар миёни президент ва С.А.Нурӣ баррасӣ карда шавад.

Президенти мамлакат дар ҷаласаи мазкур ҳамаи иштирокдоронро вазифадор менамояд, ки то 12 март соли 1999 оид ба иҷроиши масъалаҳои зикргардида маърузаи муфассал пешниҳод намоянд.

Комиссияи оштии миллӣ 26 март соли 1999 ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба конститутсияро пешниҳод менамояд, ки дар он аъзоёни Комиссия дар атрофи як қатор масъалаҳо ба мувофиқа расида буданд.

Баъди он, ки дар вохӯрии Эмомалӣ Раҳмон ва С.А.Нурӣ «Протокол дар бораи кафолатҳои сиёсӣ дар давраи омодагӣ ва баргузории интихоботи парлумонӣ» ба имзо расонида мешавад ва баъди баргузории интихоботи президентӣ, ки пеш аз баргузории он Иттиҳоди муҳолифини тоҷик бойкот эълон намуда буданд, 8-уми ноябри соли 1999 онҳо фаъолияти худро дар қори Комиссияи оштии миллӣ идома медиҳанд. Комиссияи оштии миллӣ яку якбора қори худро аз баррасии лоиҳаи Қонун «Дар бораи интихобот» оғоз менамоянд. Ду масъалаи баҳсноке, ки ҷонибҳоро хеле азият меод, шумораи курсҳои парлумонӣ дар палатаи поёнии парлумон ва муҳлати баргузории интихоботи мақомоти маҳалли ҳокимияти давлатӣ ба шумор мерафт, ки ба ҳайати палатаи болоии парлумон муҳолифат менамуд. Масъалаи мазкур бо иштироки созмонҳои байналхалқӣ, аз ҷумла САҲА ва СММ, ва инчунин давлатҳои қафилӣ сулҳи тоҷикон ҳаллу фасл мегарданд.

3 декабри соли 1999 Эмомалӣ Раҳмон ва С.А.Нурӣ дар доираи

масъалаҳои лоиҳаи нави қонуни интихоботӣ ба мувофиқа мерасанд. Муайян мегардад, ки ҳайати Маҷлиси намояндагон (палатаи поёнӣ) 63 курсӣ ва ба ҳайати Маҷлиси миллий (палатаи болоӣ) 63 курсӣ ҷудо карда мешавад. Онҳо инчунин дар масъалаи муҳлати баргузори интихоботи мақомоти маҳалли ҳокимият давлатӣ ба мувофиқа мерасанд ва дар бораи дар як рӯз баргузор намудани интихоботи Маҷлиси миллий бо мақомоти маҳаллӣ розигӣ медиҳанд. 10 декабр бошад Қонуни нави Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихобот» қабул мегардад.

10 декабри соли 1999 баъди баррасии тӯлонӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихобот» бо таҳрири нав аз ҷониби парлумон қабул карда мешавад. Мувофиқи қонуни нав дар интихоботи парлумонии навбатӣ, ки қарор буд 27 феввали соли 2000 баргузор гардад, 63 ҷой барои палатаи поёнии парлумон ҷудо карда мешуд. Ниҳоятан 27 феввали соли 2000 интихоботи парлумонӣ барои интихоби вакилон ба Маҷлиси намояндагон шуда мегузарад. Бақайдгирии номзадҳо 6 феврал ба анҷом мерасад ва мувофиқи ахбороти Комиссияи марказии интихобот 331 номзад ба қайд гирифта шуда, онҳо барои 63 курсии парлумонӣ мубориза мекунанд. Яъне паҷ нафар барои як ҷой. Дар рӯзи баргузори интихоботи парлумонӣ ҳеҷ воқеае рух наметавад ва ин маъракаи сиёсӣ дар фазои ором баргузор мегардад.

1 март соли 2000 Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсӣ натиҷаҳои интихоботро эълон менамояд. Бинобар маълумоти Комиссияи марказии интихобот, дар интихобот 93,23% овоздиҳандагон ширкат меварзанд. Ҳизби халқӣ-демократии Тоҷикистон 33 ҷой, Ҳизби коммунистии Тоҷикистон 7 ҷой, Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон 2 ҷойро соҳиб мегарданд. Номзадҳое, ки мустақилона худро пешбарӣ намуда буданд, дар ҳашт ҳавзаи интихоботӣ ғолиб меоянд, аммо натиҷаи ду ҳавзаи онро бинобар сабаби роҳ додан ба қоидавайронкунӣ аз эътибор соқит менамоянд. Дар 13 ҳавзаи интихоботии боқимонда ҳеҷ як номзад аксарияти овозҳоро соҳиб шуда наметавонанд, ки дар натиҷа

дар хавзаҳои мазкур 12 март баргузорию даври дуюми интихоб таъин мегардад. Дар даври дуюми интихобот Ҳизби халқӣ-демократии Тоҷикистон 7 ҷойи дигарро соҳиб мегардад. Ҳамин тариқ, Ҳизби сотсиалистӣ, Ҳизби демократӣ ва Ҳизби адолатхоҳ натавонистанд, ки 5% овозҳоро соҳиб шаванд ва аз ин рӯ, онҳо дар парлумони навтаъсис ҳеҷ ҷойро соҳиб нагардиданд.

23 март соли 2000 интихоботи Маҷлиси миллий баргузор мегардад ва мувофиқи конститутсия 25 нафар узви палатаи болоии парлумон аз ҷониби маҷлисиҳои маҳаллӣ интихоб мегарданд.

26 март соли 2000 роҳбари Иттиҳоди муҳолифини тоҷик ва ҳамзамон раиси Комиссияи оштии миллий дар ҳузури хабарнигорон, намояндагони созмонҳои байналхалқӣ ва давлатҳои қафили сулҳ охирин ҷаласаи Комиссияи оштии миллиро баргузор намуд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро вазири корҳои хориҷӣ Талбақ Назаров намояндагӣ менамуд. Дар ҷаласаи мазкур рафти иҷроиши талаботи Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий таҳлил гардида, натиҷагирӣ карда мешавад. Ҷонибҳо эътироф менамоянд, ки ҳанӯз ҳам баъзе аз масъалаҳои дар Созишнома нишондодашуда ҳалли ҳудро пайдо накрадаанд ва аз ин рӯ, минбаъд мақомоти дахлдори ҳокимияти давлатӣ барои ҳалли онҳо бояд чораҷӯӣ намоянд. Ҳамин тариқ, бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон рӯзи 1 апрели соли 2000 фаъолияти Комиссияи оштии миллий қатъ карда шуда, ҳайати он пароканда карда мешавад.

Бояд таъakkур дод, ки масоили марбут ба фаъолияти Комиссияи оштии миллий, ки дар заминаи вохӯрии Сарвари давлати тоҷикон Эмомалӣ Раҳмон ва роҳбари Иттиҳоди муҳолифини тоҷик С.А.Нурӣ таъсис ёфта буд, дар маркази таваҷҷуҳи муҳаққиқон ва сиёсатшиносони ватанӣ ва хориҷӣ қарор дошт. Мавзӯоти муҳталифи масоили мазкур дар асарҳои маҷмӯӣ ва баромадҳои Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон¹

¹ Раҳмонов Э. Ш. Юбилей независимости и второй форум таджиков / Э. Ш.

ва раиси Комиссияи оштии миллӣ С.А. Нурӣ¹ таҷассум ёфтаанд. Маҳз Президенти кишвар ба ҳайси ташаббускори таъсиси Комиссияи мазкур баромад карда, тамоми неруо заковат ва сабру суботи ҳешро баҳри амалӣ гардидани шартҳои Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, ки ҳадафи асосии Комиссияи оштии миллӣ ба ҳисоб мерафт, равона сохт.

Масоили марбут ба фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ, пеш аз ҳама дар асари бунёдии «История таджикского народа»² ва асарҳои дастаҷамъии «Бунёди давлатдорӣ навин»³, «Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол»⁴, асарҳои характери илмӣ ва публисистидошта, аз ҷумла асарҳои Р.Масов⁵, А.Достиев⁶, И.Усмонов⁷, Ш.С.Саъдиев⁸, И.И. Саъдуллоев¹ ва дигарон хеле дақиқназарона

Рахмонов – Душанбе, 1993; Рахмонов Э. Ш. Таджикистан на пороге будущего / Э. Ш. Рахмонов // Сборник выступлений Президента РТ в СМИ России. – М., 1997; Рахмонов Э. Ш. Независимость Таджикистана и возрождение нации (в 8 т.) / Э. Ш. Рахмонов. – Душанбе, 1998; Рахмонов Э. Ш. Наша цель – национальное единство / Э. Ш. Рахмонов. – Душанбе, 1997; Рахмон Э. Ш. Таджики в зеркале истории / Э. Рахмон. – Душанбе: Ирфон, 2006.

¹ Нурӣ С.А. Оштинома / С.А. Нурӣ. – Душанбе, 2001. – 360 с.

² История таджикского народа / под общей редакции Масова Р.М. – Душанбе, 2011. – Т.6. – С. 457-487.

³ Бунёди давлатдорӣ навин. Монография / – М., 2002. – 416 с.

⁴ Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол / зери таҳрири Акрамӣ З.И. – Душанбе: Дониш, 2016. – С. 48-126.

⁵ Масов Р. Евразия – наш общий дом в СНГ / Р. Масов // Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа (Статьи и выступления). – Душанбе: Пайванд, 2005. – С. 244-250.

⁶ Достиев А. Аз худ натвон гурехтан. Маҷмӯи мақолаҳо, сӯҳбатҳо, баромадҳо ва ёдномаҳо / А. Достиев. – Душанбе: Адиб, 2001. – 204 с.; Достиев А. Тоҷикистон – шикастанҳо ва бастанҳо / А. Достиев. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 224 с.; Достиев А. Ситораи ғолиб / А. Достиев. – Душанбе: Матбуот, 2006. – 159 с.

⁷ Усмонов И. Сулҳнома / И. Усмонов. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 552 с.; Усмонов И. Лаҳзаҳои сулҳи ботадбир / И. Усмонов. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 106 с.

⁸ Саъдиев Ш.С. Таджикистан: путь к миру и согласию / Ш.С.Саъдиев. – Душанбе, 2002. – 28 с.; Саъдиев Ш.С. О некоторых особенностях «таджикской» модели урегулирования внутренних конфликтов. Таджикистан и современный мир / Ш.С.Саъдиев // Вестник Центра стратег. исслед. при Президенте РТ. – 2004. – № 1(4). – С.37-38.; Саъдиев Ш.С. Достижение мира и согласия в Республике Таджикистан – уникальный опыт для межкультурного диалога / Ш.С.Саъдиев // Материалы международной конференции «Межкультурное взаимодействие на евроазиатском пространстве: история, современные тенденции и перспективы» (г. Душанбе, 13 февраля 2015г. РТСУ). – Душанбе, 2015, –С. 236-241.; Саъдиев Ш.С. Аз таҷрибаи таърихи музокироти тоҷикон оид ба сулҳсозӣ дар Тоҷикистон /

тадқиқу баррасӣ гардидаанд.

Бояд зикр кард, ки дар байни адабиёти ба таъърасида, махсусан китоби И.Усмонов «Сулҳнома»², ки дар он масоили гуфтушуниди миёни тоҷикон ва фаъолияти КОМ дар солҳои 1997-2000 инъикос гардидаанд, мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Асари мазкур, пеш аз ҳама аз он ҷиҳат ҷолиб аст, ки дар он ҷанбаҳои сиёсии фаъолияти КОМ дақиқназарона таҳлил гардидаанд.

Таълифоти таҳлилӣ ва таҳқиқотии иштирокчиёни бевоситаи ҳамаи даврҳои гуфтушуниди миёни тоҷикон ва Комиссияи оштии миллӣ – ҷонишини Раиси КОМ А.Достиев³, А.Амирбеков⁴ (раиси «Лаъли Бадахшон», намояндаи ИМТ), раиси зеркомиссияи ҳуқуқи КОМ М.Ҳимматзода⁵ ҷиҳати омӯзиши масоили марбут ба истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, фаъолияти пурсамари КОМ хеле муҳиманд. Муаллифони мазкур дар раванди истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ саҳми бориз дошта, аз он дар ёддоштҳои хеш ёдрас шудаанд.

Баъди солҳои 2000-ум олимону муҳаққиқони мамлакат паҳлуҳои гуногуни фаъолияти Комиссияи оштии миллиро мавриди таҳқиқ қарор дода, дар доираи таҳқиқоти илмӣ рисолаҳои алоҳида омода намудаанд. Пеш аз ҳама, дар самти омӯзиши масъалаҳои мазкур нақши муаррихон ва сиёсатшиносон хеле калон аст. Аз ҷумла, муаррихи тоҷик Саъдуллоев И.И.⁶ дар таҳқиқоти худ фаъолияти Комиссияи оштии миллиро мавриди

Ш.С.Саъдиев // Осор. Ҷилди 4. – Душанбе, 2017. – с. 419-475.

¹ Саъдуллоев И.И. Роль Комиссии по национальному примирению в установлении мира и национального согласия в Таджикистане (1997-2000 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / И.И.Саъдуллоев. – Душанбе, 2006.

² Усмонов И. Сулҳнома / И. Усмонов. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 552 с.

³ Достиев А. Мавқеъ / А.Достиев. - Душанбе: Шарки озод, 1999. – 294 с.; Достиев А. Аз худ натвон гурехтан. Маҷмӯи мақолаҳо, сӯхбатҳо, баромадҳо ва ёдномаҳо / А. Достиев. – Душанбе: Адиб, 2001. – 204 с.; Достиев А. Тоҷикистон – шикастанҳо ва бастанҳо / А. Достиев. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 224 с.

⁴ Амирбеков А. Первый главный инструмент восстановления мира в Таджикистане / А.Амирбеков. - Душанбе, 2002. - 137 с.

⁵ Ҳимматзода М. Дар ҷустуҷӯи ҳақиқат / М.Ҳимматзода. - Душанбе, 2001. - 60 с.

⁶ Саъдуллоев И.И. Роль комиссии по национальному примирению в установлении мира и национального согласия в Таджикистане (1997-2000 гг.): дис. .. канд. ист. наук: 07.00.02 / И.И.Саъдуллоев. –Душанбе, 2006. – 159 с.

омӯзиш қарор дода, нақши онро дар таҳкими сулҳ ва ризоияти миллии тоҷикон нишон додааст.

Ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий ва фаъолияти Комиссияи оштии миллий ба марҳилаи нав дар давлатдорӣи Тоҷикистон ибтидо гузоштанд. Ин марҳила дар таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол бо махсусиятҳо ва фаровонии ҳаводисе, ки дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодии мамлакат ба вуқӯъ пайваست, аз бисёр ҷиҳат аз давраҳои қаблӣи таърихи Тоҷикистон фарқ мекунад. Ба имзо расидани созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар Тоҷикистон, татбиқи амалии шартномаҳои ба имзо расида тавассути Комиссияи оштии миллий, бахусус ворид кардани тағйироту иловаҳо ба Конститутсия (Сарқонун) – и Ҷумҳурии Тоҷикистон, интиҳоботи алтернативии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба фаъолияти озоди ҳизбҳои муҳолифин такроран иҷозат додан, дар ҷумҳурӣ таъсис додани парламенти дупалатагӣ аз ҷумлаи ҳаводиси таърихӣе маҳсуб меёбанд, ки ба ин давра марбутанд. Ин ҳодисаҳои таърихӣ, ки дар муддати нисбатан кӯтоҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вуқӯъ омаданд, ба марҳилаи ниҳоят душвор мувофиқ меоянд. Бо дарназардошти шароитҳои баамаломеда, эҳтимоли ҳар лаҳза зери хатар қарор гирифтани созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий ба миён омада буд. Гузашта аз ин, ба сахнаи муқобилияти гуруҳҳои даргир табдил ёфтани пойтахти ҷумҳурӣ низ яке аз масъалаҳои асосии дар солҳои фаъолияти КОМ ба вуҷуд омада маҳсуб меёфт. Ҳамаи нерӯҳои солими мамлакат – Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Иттиҳоди муҳолифини тоҷик (ИМТ), ҷамоаи ҷаҳонӣ ва бахусус СММ, инчунин давлатҳои қафилӣ сулҳи тоҷикон ҷиҳати ҳифзи идеяи сулҳ ва ваҳдат матонат ва масъулият зоҳир намуда, ба аз нав аланга гирифтани оташи ҷанги шаҳрвандӣ имкон надоданд.

Хусусияти дигари марҳилаи мазкур ба фаъолияти озод иҷозат додани ҳизбҳо ва ҳаракатҳои манъшудаи ИМТ, ба амсоли Ҳизби наҳзати исломии Тоҷикистон, Ҳизби демократии Тоҷикистон, Созмони

мардумии «Растохез» ва ташкилоти «Лаъли Бадахшон» маҳсуб меёбад. Баъд аз изҳороти роҳбарияти Иттиҳоди муҳолифини тоҷик (3 августи соли 1999) дар хусуси пароканда кардани ғуруҳҳои ҳарбии худ имконият баҳри муборизаи озодӣ сиёсӣ, ғолибан бо нигоҳ доштани роҳи осоиштаи танзими муноқиша фароҳам омад.

Бояд тазакурр дод, ки бо дарназардошти масоили зикршуда, муҳаққиқи тоҷик И. И. Саъдуллоев дар таҳқиқоти диссертатсионии ҳеш таҳти унвони «Роль комиссии по национальному примирению в установлении мира и национального согласия в Таджикистане (1997-2000 гг.)» («Нақши Комиссияи оштии миллӣ дар барқароршавии сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон (с. 1997-2000)»)¹ тамоми ҷузъиёту ҷанбаҳои фаъолияти ҳамаи чор зеркомиссияи КОМ, ғуруҳҳои кориро омӯхта, ҳуҷҷатҳои ғуфтушуниди байни тоҷикон ва ҷараёни татбиқи онҳоро таҳлил намуда, раванди парокандашавии ғуруҳҳои яроқбадаст ва бозгашти фирориёнро ба ватан хеле дақиқназарона таҳқиқ кардааст.

Ба ақидаи ӯ, ҳуҷҷатҳои чор зеркомиссияи КОМ ниҳоят беназир буда, ҷанбаҳои ҳам мусбат ва ҳам манфии онҳо таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ба худ ҷалб кардааст. Воқеияти ҷолиб он аст, ки институтҳои ҷаҳонӣ оид ба таҳқиқи муноқишаҳо, махсусан дар Аврупо, солҳост, ки таҷрибаи барқароршавии сулҳи тоҷиконро омӯхта истодаанд, ки ин ҳолат аз бузургии арзиш ва аҳамияти таҷрибаи сулҳи тоҷикон ва фаъолияти КОМ дарак медиҳад.

Бояд қайд кард, ки новобаста ба таваҷҷуҳи зиёди муҳаққиқон ба мавзӯи мазкур, дар инъикоси фаъолияти КОМ масоили ҷиддии ҳалталаб мавҷуданд. Яке аз чунин масоил, ба назари мо, то кунун ба гардиши илмӣ ворид нагардидани ҳуҷҷатҳои зиёд аз бойгонии КОМ маҳсуб меёбад.

¹ Саъдуллоев И.И. Роль комиссии по национальному примирению в установлении мира и национального согласия в Таджикистане (1997-2000 гг.): дис. .. канд. ист. наук: 07.00.02 / И.И.Саъдуллоев. – Душанбе, 2006. – 159 с.

Фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи хеле мураккаб, ҳассос ва тақдирсози таърихи муосири кишвари мо сурат гирифт. Аз натиҷаҳои фаъолияти ин комиссия на танҳо рушди минбаъдаи давлати тозаистиқлоли Тоҷикистон, балки ояндаи миллат вобаста буд. Комиссияи Оштии Миллӣ тавонист, ки ҳамаи вазифаҳои дар наздаш гузошташударо ба иҷро расонад ва рушди босуботи кишварро дар самти демократикунонии ҷомеа таъмин намояд.

Ҳамин тариқ, бо кӯшишу дастгириҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва сардори муҳолифини тоҷик А.Нурӣ комиссияҳои муштарак оид ба паноҳандагон, муҳочирони маҷбурӣ ва дигар комиссияҳои ғаврии оштии миллӣ созмон дода шуд. Комиссияҳои мазкур зарурияти таъсис додани чунин гурӯҳҳои кориро дарк намуда, раванди таъмини оштии миллиро то ҷое таъмин намуда тавонистанд.

2.3. Истиқлолияти давлатӣ, ҷанги шаҳрвандӣ ва истиқрори сулҳу ваҳдати тоҷикон дар осори Пешвои миллат

Арҷгузорӣ ба таъриху тамаддуни миллати тоҷик яке аз рукнҳои муҳимтарини худшиносию худогоҳии миллӣ ба ҳисоб рафта, ифтихор аз он пайвандгари наслҳои гузашта ва имрӯзу ояндаи миллат ба ҳисоб меравад. Бозтоби илмии лаҳзаҳои ҳассосу тақдирсози тоҷикон дар асарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таҷассуми равшан дорад. Арзиши таърихӣ асарҳои Пешвои миллат, пеш аз ҳама, аз он нуқтаи назар муҳим аст, ки он паҳлуҳои муҳталифи худшиносии миллӣ, ифтихори миллӣ, ватандӯстӣ ва эҳёи хотираи таърихӣ тоҷиконро дар оинаи таърих инъикос намудааст. Нуқтаи дигаре, ки боиси ифтихор аст, инъикоси воқеии раванди сулҳи тоҷикон ва наҷоти ватану миллат аз парокандагӣ мебошад.

Мазмуну мухтавои асарҳои Пешвои миллат хотирнишон аз он мекунад, ки ҳар насл ва ҳар фарди алоҳида занчире дар таърихи башарият аст, ки тавассути мавҷудияти хеш гузаштaro бо оянда мепайвандад. Асарҳои Пешвои миллат танҳо ба хотири дониستاني гузашта набуда, балки дурнамоест, ки роҳи ояндаи давлат ва пешомадҳои давлатдориро равшан намуда, ҷиҳати таҳкиму тақвияти ватанпарастиву кишвардорӣ, ваҳдату ягонагии миллӣ, ҳудогоҳии миллӣ ва рушди тафаккури таърихӣ наслҳои оянда мусоидат менамояд. Илова бар ин, асарҳои Пешвои миллат дар раванди устувор намудани рукнҳои давлатдорӣ тоҷикон дар шароити навин муҳим мебошанд. Пешвои миллат бо мақсади баҳо додан ва огоҳ намудани насли наврас ба гузаштаи худ ба навиштани як зумра асарҳои таърихӣ даст задаанд, ки онҳо арзиши баланди таърихӣ дошта, саҳифаи навро дар илми таърихнигорӣ тоҷик кушодааст.

Бояд гуфт, ки арзиши таърихӣ асарҳои Пешвои миллат бо гузашти айём тақвият хоҳад ёфт. То имрӯз як қатор асарҳои Пешвои миллат рӯи чопрӯ дидаанд, ки аксари онҳо асарҳои силсилавӣ буда, таърихи пурифтихори халқи тоҷикро инъикос менамоянд:

1. Тоҷикон дар оинаи таърих;
2. Нигоҳе ба тамаддун ва таърихи ориёӣ;
3. Муҳити зиндагӣ ва олами андешаҳои Имоми Аъзам;
4. Имоми Аъзам – рӯзгор, осор ва афкор;
5. Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ;
6. Бист қадами созанда;
7. Забони миллат - ҳастии миллат;
8. Чехраҳои мондагор;
9. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ;
10. Уфӯқҳои истиқлол.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз

суханрониҳои худ таъкид карданд, ки “Таърихи пурифтихори халқи тоҷик мактаби бузурги худшиносӣ мебошад ва мо вазифадорем, ки ба он арҷ гузорем, саҳифаҳои дурахшони қаҳрамониву диловарии гузаштагонӣ худро омӯзем ва онро ҳамчун асоси ғояи ватандӯстиву садоқат ба Ватан ташвиқ намоем”¹.

Бахусус дар шароити имрӯзаи рушди босуръати технологияи иттилоотии муосир, ки воридшавии фарҳанг ва анъанаҳои бегонаро ба маданияти миллӣ зиёд намудааст, ба омӯхтани таърих зарурияти бештар ба вучуд омадааст. Донистани таърих, урфу одат ва расму русум, яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи насли наврас ва ҳар як фарди ватандӯст мебошад.

Бо фармони Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи аз ҳисоби Фонди Президент бознашр намуда, ба тариқи ройгон дастраси ҳар як оилаи кишвар намудани китоби “Тоҷикон”-и Бобочон Ғафуров доир ба зарурияти омӯхтани таърихи пурифтихори миллат гувоҳӣ медиҳад.

Мавриди зикр аст, ки бахусус таърихи пурпечутобу фоҷиабори солҳои 90-уми асри XX, аз ҷумла таҳаввулоти сиёсӣ, таъсисёбии ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, ба даст омадани истиқлоли давлатӣ, сар задани ҷанги шаҳрвандӣ, гуфтушуниди миёни тоҷикон ва истиқрори сулҳу ваҳдат дар меҳвари таваҷҷуҳи Сарвари давлат қарор дошта, дар асару суханрониҳои ӯ тадқиқ ва инъикос гардидаанд.

Бахусус масоили марбут ба роҳандозии сиёсати бозсозӣ дар Тоҷикистон ва дар партави он таъсис ёфтани ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, воқеаҳои феввали соли 1990, зуҳури озодандешӣ ва ҳудогоҳии миллӣ ва билохира, пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ва ба даст омадани Истиқлолият дар гузоришу баромадҳо ва шоҳасарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,

¹Раҳмон, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллӣ. Иборат аз ҳафт ҷилд / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озод, 2002-2008.

мухтарам Эмомалӣ Раҳмон таҷассуми равшан доранд¹.

Лозим ба зикр аст, ки муносибат ба воқеаҳои феввали соли 1990, ки дар асарҳои Пешвои миллат таҳлилу тадқиқ гардидааст, баёнҳои психология ва рафтори одамон махсус меёбад. Гуруҳи ин фоҷиаро исён, балво ва кӯшиши муташанниҷ гардонидани вазъияти сиёсӣ, гуруҳи дигар шӯриши халқӣ меҳисобанд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо ба ин мавзӯи доғ дахл карда, гунаҳкорони аслии ин фоҷиаро ёдрас шудааст. Сарвари давлат таъкид мекунад, ки вазъият дар ҷумҳуриӣ бо он, ки «баъд аз баромади аввали нерӯҳои исломӣ дар моҳи феввали соли 1990 ҳукумати расмӣ ба мӯроси бесубот бо қозӣёт моил гардида, бо ин ба таҳқири маънавии кормандони милитсия ва амният, ки ба вазифаи хизмати хеш содиқ монда буданд, роҳ дод ва гузашта аз ин, баръакс, нафароне, ки бетартибҳои оммавию тарҳрезӣ карда буданд, ҳамчун қаҳрамони халқӣ муаррифӣ гардиданд, шиддат гирифт»².

Ба андешаи Сарвари давлат идае аз муҳаққиқон «фоҷиаи баҳманмоҳро ҳамчун эътирози оммаи мардум таҳти сарвари нерӯҳои демократӣ қаламдод намуданд»³. Вале воқеият чунин буд, ки «манзараи идеологии ин фоҷиаро бунёдгариҳои исломӣ орошта буданд ва фақат гоҳ-гоҳе аз он садои хираи демократӣ ба гӯш мерасид»⁴.

¹ Раҳмон, Э. Тоҷикистон: десять лет независимости и национального единства. В 4-х томах / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озод, 2001; Раҳмон Э. Независимость Республики Таджикистан и возрождение нации. В 7 томах / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озод, 2002-2009; Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллий. Иборат аз ҳафт ҷилд / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озод, 2002-2008; Раҳмонов Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллий ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди аввал / Э. Раҳмонов. - Душанбе: Ирфон, 2001. - 512 с.

² Раҳмон, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Мураттиб С.Фаттоев. - Душанбе: Ирфон, 2002. - Ҷилди 1. (1992, ноябр – 1996, август). - 511 с.

³ Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллий ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди аввал. - Душанбе: Ирфон, 2001. - С. 28.

⁴ Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллий ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди аввал. - Душанбе: Ирфон, 2001. - С. 28.

Бояд гуфт, ки баъд аз воқеаҳои баҳманмоҳи соли 1990 вазъи сиёсӣ ботадрич муташанниҷ гардида, кишварро ба сӯи бухрон ва бархӯрди сиёсӣ такон меод. Ҷомеаи тоҷикон таҷзия гардида, нерӯҳои ҷонибдори тартиботи кӯхнаи коммунистӣ ва гурӯҳҳои ба ном «демократӣ» аз ду ҷониб сангар мегирифтанд. Маҳз дар чунин марҳалаи ҳассос ва тақдирсоз 9 сентябри соли 1991 Тоҷикистон ба истиқлоли сиёсӣ ва давлатӣ дастёб гардид, ки ба андешаи Пешвои миллат: «Ин яке аз воқеаи бузургтарин дар таърихи пуршебу фарози халқи мо буд, зеро имкони амалии таъсиси давлати озод ва мустақили миллӣ баъди садсолаҳо аз нав фароҳам гардид»¹.

Сарвари давлат андешаҳои хешро дар мавриди истиқлоли сиёсии ба дастомада идома дода, меафзоянд, ки дар ҳамон марҳалаи ҳассос «ҳам Ҳукумат, ҳам муҳолифони сиёсӣ ва ҳам нерӯҳои дигари ҳизбиву иҷтимоӣ амиқ дарк карда натавонистанд, ки ҳадафи истиқлол бартару волотар аз ҳадафу манфиатҳои сиёсӣ, гурӯҳӣ ва шахсӣ буда, барои тамоми сокинони мамлакат ва хурду бузурги миллат арзиши муқаддас ва табодулнопазир аст»².

Илова бар ин, дар ин марҳала равандҳои ниҳоят мураккаби минтақавӣ ва байналмилалӣ, баҳусус ҳадафҳо ва гаразҳои доираҳои муайяни баъзе давлатҳои хориҷӣ нисбат ба Тоҷикистон низ ба вазъи ҷумхурий таъсиргуздор буданд. Сарчашмаҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки баъзе доираҳои муайяни манфиатдор андешаи ба сари миллати тоҷик таҳмил кардани идеологияи бегонаро дошта, баъзеи гурӯҳҳои дигар нақшаҳои тақсим ва таҷзия намудани кишварро тарҳрезӣ карда буданд. Ба андешаи Сарвари давлат «хатари ба қисмҳо ҷудо шуда, аз байн рафтани давлати тоҷикон ва пароканда гаштани миллати тоҷик»³ ба миён омада буд.

¹ Раҳмонов, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (китоби сеюм) – Душанбе: Ирфон, 2006. - С.37.

² Раҳмонов, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (китоби сеюм) – Душанбе: Ирфон, 2006. - С.37.

³ Раҳмонов, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (китоби сеюм) –

Ба ақидаи Пешвои миллат «Истиқлолияти давлатӣ волотарин ва боарзиштарин дастоварди миллати тоҷик дар масири даҳ асри охир буда, нишонаи ҳувийят ва озодӣ, ифтихор ва номус, рамзи саодат ва шарти бақои миллати соҳибхитӣро соҳибдавлати тоҷик мебошад. Тоҷикистон маҳз ба шарофати истиқлолият ҳамчун узви баробарҳукуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф гардид ва дар харитаи сиёсии дунё бо ҳама махсусиятҳои давлатдорӣ муосир арзи ҳастӣ намуд»¹.

Роҳбари давлат муборизаи ҳазорсолаи халқи тоҷикро, ки баъди сукути давлати Сомониён таҳти ҳукумати аҷнабиён қарор дошт, баҳри истиқлолият ёдрас гардида, чунин қайд менамоянд: «Истиқлолият неъматӣ бисёр азиз ва ширину ба ҷон баробар аст. Ҳар миллату ҳар давлат барои он мубориза мебарад, зеро истиқлолият ифтихор, озоишу оромӣ, ормонҳои нақӯкорию сари баланди ҳар як шаҳрванд мебошад»².

Лозим ба зикр аст, ки мавзӯи озодӣ ва истиқлол, ки ба ягон халқу миллати дунё ба осонӣ муяссар нагардидааст, дар аксар асарҳои Пешвои миллат таҷассуми равшан дорад. Роҳбари давлат раванди зухур ва таърихи ташаккули истиқлоли миллатро амиқан баррасӣ намуда, зимни он қайд менамоянд, ки «роҳ ба сӯи истиқлолият душвору тӯлонӣ, пур аз шебу фароз ва саршор аз муборизаву иштибоҳот ва равандҳои ихтилофомезу зиддиятнок будааст. Вале дар ниҳоди миллати мо омилҳои бунёдии эҳёи тадриҷии истиқлолият ҳамеша вуҷуд дошт, ки асолату ҳувияти устувор ва амалан шикастнопазири таърихӣ, суннатҳои беш аз сеҳазорсолаи давлатдорӣ, арзишҳои бузургу созандаи иҷтимоӣ, фарҳангу маънавияти ғанӣ ва ғайра дар асл шоҳсӯтунҳои ҳаёти ғаъол ва таърихии миллати мо буданд»³.

Пешвои миллат таҳлилҳои хешро идома дода, моҳият ва арзишу

Душанбе: Ирфон, 2006. - С.37.

¹ Раҳмон, Э. Чехраҳои мондагор / Э. Раҳмон. - Душанбе: ЭР-граф, 2016. – С.3.

² Раҳмон, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллӣ. Ҷ.1 / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озод, 2002. – С. 43.

³ Раҳмонов, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (китоби сеюм) – Душанбе: Ирфон, 2006. - С.32.

аҳаммияти истиқлолро барои ҳар халқу миллати озода равшан намуда, чунин меафзояд: «Озодӣ ва истиқлолият дар ҳар давраи замон неъматӣ бебаҳо ва волои ҳаёти инсон, нишонаи барҷастаи симо ва ташаккули таърихӣ, кафили пешрафт, рамзи асолату ҳуввият ва шартӣ бақои миллат ва пойдории давлат мебошанд. Гузашта аз ин, истиқлолият мазҳари идеалу ормонҳои таърихӣ, шиносномаи байналмилалӣ, замонаи ҳастии воқеӣ ва шарофату эътибори ҷаҳонии миллат аст»¹.

Мавриди зикр аст, ки дар инъикоси солҳои аввали даврони истиқлолият, ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997), сабабҳо, рафт ва оқибатҳои мудҳиши он низ, пеш аз ҳама, гузоришу баромадҳо ва шохасарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон манбаъи муҳим ва хеле арзишманд маҳсуб меёбанд². Сарвари давлат ҳанӯз 31 декабри соли 1992 зимни суҳанронии табрикотиашон ба муносибати таҷлили соли нави мелодӣ вазъи вазнини сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоиро, ки Тоҷикистони азизро фарогир буд, чунин ифода карда буданд: «Нерӯҳои иғвогар зерӣ шиорҳои зоҳиран демократӣ, вале амалан мочарочӯёна коре карданд, ки Ватани хурдакаки моро ба вартаи нобудӣ расонданд. Хавфи пора-пора шудан, решакан гардондани халқи мо аз имкон берун набуд. На танҳо вилоятҳои том, балки ноҳияҳову қишлоқҳо ҳам аз якдигар роҳи ҷудоиро меҷустанд. Созмонҳои гуногуни маҳаллӣ бо номи «Лаъли Бадахшон», «Ҳамдилон», «Меҳри Хатлон», «Ҳисори Шодмон», «Истаравшан», «Зарафшон» ва ғайра арзи вучуд карданд, ки сарфи назар аз ниятҳои неки худ ба якпорчагии Ватани азизамон мусоидат

¹ Раҳмонов, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (китоби сеюм) – Душанбе: Ирфон, 2006. - С.32.

² Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкуорӣ: Иборат аз се ҷилд /мураттиб С.Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2001. – Ҷилди 1. (1992, ноябр – 1996, август). – 512 с.; Раҳмон, Э. Независимость Республики Таджикистан и возрождение нации. В 7 томах. - Душанбе: Шарқи озод, 2002-2009; Раҳмон, Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллӣ. Иборат аз ҳафт ҷилд. - Душанбе: Шарқи озод, 2002-2008; Раҳмон, Э. Ответы на вопросы великобританского издания «Мировой государственный деятель», 1996г., январь // Тысяча лет в одну жизнь (сборник выступлений, речей, интервью и статей). – Душанбе, 2003. – 374 с.

намекарданд»¹.

Сарвари давлат зимни ин суҳанронӣ дар нооромии кишвар ва сар задани ҷанги шаҳрвандӣ Ҳизби демократи Тоҷикистон ва Ҳизби наҳзати исломиро гунаҳкор дониста, қайд карданд, ки Ҳизби демократи Тоҷикистон «дар баробари дигар корҳои ношоистаи худ аз Тоҷикистон рондани русзабонҳоро рӯйрост талқин кард ва миёни тоҷику ўзбекҳо тухми низоъ кошт»².

Роҳбари давлат таъкид намуданд, ки дар ҳамин давраи ҳасос нерӯи аз ҳама пурқувват - руҳониёни бунёдгари ба фаъолияти ғайриқонунӣ даст зада, масҷидҳо ва идораи қозӣро ба маркази таблиғоти зиддиҳукуматӣ табдил доданд: «Ҳизби наҳзати исломӣ, ки лонаи боэътимоди он қозӣро ҷумҳури гардид, бо мадади долларҳои хориҷӣ ва хайрияҳои беохири масҷидҳоро руҳониёни иртиқоӣ тавонист, ки дар як муддати кӯтоҳ ташкилоти пурқуввати мочароҷӯёнаро созмон дода, соҳиби аслиҳа ва муҳимоти ҳарбӣ гардад»³.

Масъалаи дигаре, ки дар аксар асарҳои Пешвои миллат таҷассуми равшан ёфта, дорой аҳаммияти бузурги таърихӣ будани он борҳо таъкид шудааст, иҷлосияи XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Зеро қариб тамоми сохторҳои давлати навини тоҷикон маҳз аз ин иҷлосия сарчашма мегиранд. Аз ин рӯ, дар омӯзишу баррасӣ, ташвиқу тарғиби аҳаммияти таърихӣ ва рисолати сарнавиштсози иҷлосияи мазкур асару мақолаҳо, гузоришу баромадҳо ва паёмҳои ҳамасолаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар манбаъи хеле арзишманд маҳсуб меёбанд⁴.

¹ Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди аввал. – Душанбе: Ирфон, 2001. – С. 18-19.

² Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди аввал. – Душанбе: Ирфон, 2001. – С. 19.

³ Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди аввал. – Душанбе: Ирфон, 2001. – С. 19.

⁴ Раҳмон Э. Таджикистан: десять лет независимости и национального единства. В 4-х томах / Э. Рахмон. - Душанбе: Шарки озод, 2001; Рахмон Э. Независимость

Сарвари давлат аҳаммияти бузурги таърихӣ доштани иҷлосияи мазкурро дар яке аз паёмҳои хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин ифода кардаанд: «Роҳи мо ба сӯи чунин низом аз баргузории иҷлосияи таърихӣ шонздаҳуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки оғози наҷоти миллати мо аз вартаи парокандагӣ ва гузоштани аввалин хишти бинои сулҳ дар сарзамини куҳанбунёди тоҷикон буд, ибтидо мегирад»¹.

Истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ низ маҳз аз ин иҷлосияи таърихӣ XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои таърихӣ сарнавиштсози он, интиҳоби роҳбарияти нави олии ҷумҳурӣ ибтидо мегирад. Ҳанӯз соли 2021 дар паёми шодбошии худ ба муносибати 24-умин солгарди Рӯзи ваҳдати миллӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуда буданд, ки «Мардуми шарифи Тоҷикистон хуб дар ёд доранд, ки раванди истиқрори сулҳу субот ва ваҳдати миллӣ ҳанӯз аз Иҷлосияи XVI-уми сарнавиштсози Шурои Олии кишвар оғоз гардида буд. Маҳз дар натиҷаи амалӣ гардидани қарорҳои иҷлосияи воқеан таърихӣ дар мамлакат барои барқарорсозии сулҳу оромӣ, ҳамдигарфаҳмӣ, ризоияти миллӣ, бунёди аркони давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ҷомеаи озоди шахрвандӣ, низоми ҳуқуқии адолатпеша ва оғози барномаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодӣ заминаи устувор гузошта шуд»².

Ба андешаи доктори илмҳои таърих Н.К. Убайдулло «воқеан концепсияи муназзами истиқрори сулҳ ва ваҳдати миллӣ аз ҳамин иҷлосияи таърихӣ ибтидо гирифт, ки муаллифу таҳиягари он бевосита

Республики Таджикистан и возрождение нации. В 7 томах / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озод, 2002-2009; Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллӣ. Иборат аз ҳафт ҷилд / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озод, 2002-2008; Раҳмонов Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди аввал / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2001. – 512 с.

¹ Раҳмон, Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, 20.04.2006 / Э. Раҳмон // Садои мардум. – 2006. – 22 апрел.

² Раҳмон, Э. Суханронӣ ба ифтихори 24-солагии ба имзо расидани созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон // [Маводи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/9635> (санай истифодабарӣ: 15.09.2023).

Пешвои миллат ва раиси онвақтаи Шурои Олии ҷумҳурӣ мухтарам Эмомалӣ Раҳмон буданд»¹.

Шурои Олӣ роҳбарияти нави мамлакатро таҳти сарварии Эмомалӣ Раҳмон интиҳоб кард. Маҳз Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун Раиси Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамзамон Сарвари давлат аз лаҳзаҳои нахустини фаъолият дар ин мақоми барои сарнавишти миллат ва давлат басо пурмасъулият барномаи мукаммали аз бӯҳрони сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва маънавӣ раҳо бахшидани кишварро ба миён гузоштанд. Вале оташи ҷанг аллакай Тоҷикистонро фаро гирифта буд. Ин ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ барои иқтисодиёти кишвари мо хисороти азимеро ба бор оварда, боиси ҳалокати даҳҳо ҳазор нафар одамон гардид.

Аз ин лиҳоз, Президенти мамлакат таъкид карда буданд, ки “даҳсолаҳо лозим мешавад, то захму ҷароҳатҳои ин фалокат муолиҷа шаванд ва мо ба он мекӯшем, ки дар ҳар хонавода сулҳ ва оромӣ ҳукмфармо бошад»².

Бояд ёдовар шуд, ки дар давоми солҳои 1994 – 1997 байни ҳукумати расмии Тоҷикистон ва иттиҳоди муҳолифин 8 даври мулоқот ва якчанд вохӯрӣ дар сатҳи олӣ – миёни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Эмомалӣ Раҳмонов ва роҳбари иттиҳоди муҳолифин С.А.Нурӣ баргузор шуданд. Ин гуфтушунидҳо таҳти назари СММ ва бо ширкати давлатҳои кафил – Россия, Эрон, Қазоқистон, Қирғизистон, Покистон, Туркманистон ва Ўзбекистон сурат гирифта, натиҷаи мусбат доданд.

Раванди ноил гардидан ба истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон, таҳкими истиқлолияти давлатӣ, хотима бахшидан ба ҷанги шаҳрвандӣ ва бунёди шароитҳои мусоид баҳри мӯътадил гардонидани авзои сиёсии ҷомеа, аз ҷумлаи мавзӯоте буданд, ки таваҷҷӯҳи олимони

¹ Убайдулло, Н.К. Консепсияи ваҳдати миллии Пешвои миллат ва татбиқи он / Н.К. Убайдулло // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Нақши Пешвои миллат дар дарёфти ваҳдати миллий». – Душанбе, 24 июни соли 2022. – С. 7.

² Раҳмон, Э. Суханронӣ ба ифтихори 15-солагии ба имзо расидани созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон // [Маводи электронӣ]. URL: <http://President.tj/node/2195> (санаи истифодабарӣ: 15.09.2023).

чабҳаҳои гуногуни илмҳои ҷомеашиносӣ ва соири муаллифонеро, ки дар таҳқиқи масоили ризоияти миллӣ ва сулҳ - ҳамчун падидаи демократикунонии ҷомеа саҳм гирифтаанд, ба худ ҷалб кард. Мавзӯоти мухталифи масоили мазкур дар асарҳои маҷмӯӣ ва баромадҳои Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон¹ таҷассум ёфтаанд. Маҳз Президенти кишвар ба ҳайси ташаббускори асосии роҳандозии Консепсияи ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон баромад карда, тамоми неруо заковат ва сабру суботи хешро баҳри истиқрори сулҳи комил равона сохт.

Таҳлили раванди баргузории гуфтушунидҳои ҷонибҳои бо ҳам муҳолиф ва ғаёлияти Комиссияи оштии миллӣ нишон медиҳад, ки воқеан ҳам Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ барои миллати тоҷик ҳуҷати сарнавиштсоз ва тақдирсоз маҳсуб меёбад. Маҳз дар доираи талаботи ин ҳуҷат ҷонибҳо тавонистанд миллатро аз парокандагӣ ва давлатро аз вартаи нобудӣ раҳо бубахшанд. Ҳамчунин дар раванди ба даст овардани оштии миллӣ мардуми шарифи Тоҷикистон низ, ки соҳиби фарҳангу тамаддуни ҷаҳонӣ ҳастанд, баъди гузашти чанд соли тираву тор дарк намуданд, ки ҷанги ҷомеаи онҳо ҷанги таҳмилӣ буда, ба ғайр аз харобиву вайронӣ ба онҳо чизеро муҳайё намекунад. Ин нукта ханӯз дар паёми табрикии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба муносибати сеюмин солгарди ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ бахшида шуда буд, хеле ҳуб инъикос ёфта буд: «Омили асосии расидан ба сулҳ дар Тоҷикистон аз ниҳод ва замири халқи тоҷик бархоста, ба тафаккури созандаву иродаи шикастнопазир, фитрати баланду дӯстнавозии азалии ин мардум вобаста аст. Аз оғоз то анҷоми даргириҳо ҳар як фарди миллатдӯсту

¹ Раҳмонов, Э. Ш. Юбилей независимости и второй форум таджиков / Э. Ш. Раҳмонов – Душанбе, 1993; Раҳмонов Э. Ш. Таджикистан на пороге будущего / Э. Ш. Раҳмонов // Сборник выступлений Президента РТ в СМИ России. – М., 1997; Раҳмонов Э. Ш. Независимость Таджикистана и возрождение нации (в 8 т.) / Э. Ш. Раҳмонов. – Душанбе, 1998; Раҳмонов Э. Ш. Наша цель – национальное единство / Э. Ш. Раҳмонов. – Душанбе, 1997; Раҳмон Э. Ш. Таджики в зеркале истории / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2006.

бедордили тоҷик дар қалби хеш фақат як орзу мепарварид: сулҳу салоҳ ва бо ин васила ба ҳам овардани миллату раҳиҳои давлати милли аз парокандагӣ ва шикасти ногузир. Ин аст, ки мо бо ифтихор ва сарфарозӣ мегӯем: ҳарчанд, ки душманони миллат оташи ҷангро дар кишвари мо барангехтанд, халқи баору номус, ватандӯст ва сулҳпарвари тоҷик тавонист, ки дар муддати кӯтоҳ забонаҳои оташи ҷангро хомӯш кунад, Ватанро аз вартаи ҳалокат наҷот бахшад, гурезаҳои сарсонро баргардонад ва ба ободонии мамлакат камар бандад»¹.

Президенти мамлакат аз рӯзҳои аввал ба раванди сулҳ бевосита иштирок ва роҳбарӣ карданд ва бо мавқеи конструктивӣ, прагматикӣ ва инсондустонаи хеш раванди мазкурро то ба анҷоми мантиқӣ бурда расонданд. Раванди ба даст овардани сулҳ ва ризоияти милли дар Тоҷикистон ва марҳилаи хотимавии он - амалигардонии шартномаҳои ноилгардида, дар ҷаҳони муосир намунаи беназири баҳамонии ҷонибҳои даргир маҳсуб меёбад, ки назирашро таҷрибаи ҷаҳонӣ ёд надорад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати милли – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии хеш ҳангоми таҷлили 20 солагии ваҳдати милли иброз дошта буданд, ки «Ин санаи воқеан таърихӣ барои халқи азизи мо бисёр муҳим мебошад, зеро он давлати ҷавону соҳибистиклоли тоҷиконро аз хатари нобудӣ ва миллатро аз парокандагӣ раҳо намуд ва ибтидои раванди барқарорсозии харобиҳои ҷанги таҳмилӣ ва созандагии Ватани маҳбубамон гардид»².

Ҳамин тавр, бояд зикр намоем, ки асарҳои Пешвои миллат инъикосгари таърихи гузаштаву имрӯз ва махсусан дастовардҳои замони истиқлол буда, мутолиаи онҳо барои баланд бардоштани ҳисси ватандӯстиву худшиносии милли ва таҳкими ваҳдату ягонагии миллии

¹ Паёми табриқӣ ба муносибати сеюмин солгарди ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳ ва ризоияти милли. ш. Душанбе, 26-уми июни соли 2000 // [Маводи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/9635> (санаи истифодабарӣ: 15.09.2023).

² Раҳмон, Э. Суҳанронӣ ба ифтихори 20-солагии ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти милли дар Тоҷикистон // [Маводи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/9635> (санаи истифодабарӣ: 15.09.2023).

тоҷикон аҳаммияти вижа доранд. Ҳамчунин, арзиши илмӣ асархоро баррасии сабақҳои таърихӣ тоҷикон ташкил медиҳад, ки он барои ташаккули ҳуввияти миллии тоҷикон ва эҳёи суннатҳои давлатдорӣ милли мусоидат хоҳад кард.

ХУЛОСА

1.Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Ҳамин тавр, таҳлил ва баррасии сарчашмаҳо, таҳқиқоти муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, инчунин маводи матбуоти даврӣ роҷеъ ба ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 ва марҳилаҳои расидан ба сулҳу субот моро водор месозад, ки ба чунин хулосаҳо бирасем:

Дар заминаи сиёсати “бозсозӣ”-и Горбачёвӣ, ки аз моҳи апрели соли 1985 роҳандозӣ гардид, ҳаракатҳои миллӣ, гуногунандешӣ, ошкорбаёнӣ, истиқлолиятхоҳӣ ва матбуоти озод ба вучуд омаданд, ки ба вазъи сиёсии Тоҷикистон бетаъсир намонданд. Дар натиҷаи ин таҳаввулоти сиёсӣ дар Тоҷикистон ҳизбу созмонҳо, аз қабили «Растохез», «Ҳизби наҳзати ислом», «Ҳизби демократии Тоҷикистон», созмонҳои гуногуни маҳаллӣ бо номи «Лаъли Бадахшон», «Ҳамдилон», «Меҳри Хатлон, «Ҳисори Шодмон», «Истаравшан», «Зарафшон» ва ғайраҳо таъсис ёфта, боиси нооромии сиёсии кишвар гардиданд. Ҳизбу созмонҳо вазъи буҳронии оммавино дар ҷумҳурӣ аз ноухдабароии Ҳизби Коммунистӣ ва роҳбарони Ҳукумат дониста, бо ҳар баҳона ба хоҳири ба даст овардани ҳокимият ба фишороварии Ҳизби Коммунистӣ ва роҳбарияти ҷумҳурӣ даст заданд, ки барои ба вучуд омадани қувваҳои муҳолифи худ дар оянда замина гузоштанд [4 – М; 9 – М].

Воқеаҳои феввали соли 1990 яке аз масъалаҳои муҳимми сиёсии ибтидоӣ солҳои 90-уми асри XX маҳсуб меёбад. Гирдиҳамоиҳои феввали соли 1990 аз ҷониби созмони мардумии «Растохез» ва Ҳизби наҳзати ислом бо мақсади амалӣ намудани нақшаҳои худ ва беобрӯ кардани Ҳизби коммунист анҷом дода шуда, баҳри сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон (5 майи соли 1992 – 27 июни соли 1997) замина гузоштанд [4 – М; 9 – М].

Умуман, воқеаҳои феввали соли 1990, ба назари мо рӯйдоди нангине маҳсуб меёбанд, ки бо мақсади намоиши нерӯ аз ҷониби ҷабҳаи бо ном «демократӣ» матраҳ шуда буданд. Ин нерӯҳои бо ном «демократӣ» бо

назардошти ҳадафҳои сиёсии ҳеш воқеаҳои феввалиро тарҳрезӣ намуда, мақсади касби обрӯю нуғуз дар ҷомеа, ғалаба дар интиҳоботи навбатии депутатҳои Шӯрои олии Тоҷикистон ва билохира, ба даст даровардани ҳокимияти сиёсиро доштанд [4 – М; 9 – М].

Истиқлол ва озодӣ арзишҳои ниҳоят муҳим буда, орзуи ҳамешагии ҳар миллати озода аст, ки дар натиҷаи муборизаҳои тӯлонӣ ва қаҳрамонона ба аксари миллатҳои дунё даст дода, шартӣ зарурии ширкат дар муносибатҳои ҷаҳонӣ махсуб меёбад. Зеро танҳо дар сурати касби истиқлол миллату давлат ҳамчун субъекти мустақили муносибатҳои байналхалқӣ баромад карда метавонад. Ба миллати азияткашидаи тоҷик низ истиқлолу озодӣ ба осонӣ даст наододааст ва ё аз ҷое “туҳфа” нашудааст. Халқи тоҷик баҳри ба даст омадани истиқлол бо аҷнабиён асрҳои зиёд пайваста мубориза бурда, ин орзуро ҳеҷ гоҳ дар канор намегузошт. Истиқлолият, ки орзуи ҳамешагии миллати тоҷик буд, дар санаи 9 сентябри соли 1991 ба онҳо насиб гардид, ки ин бозгашти давлати тоҷикон баъд аз садсолаҳо ба арсаи сиёсати байналхалқӣ ба ҳисоб меравад. Вале, мутаассифона, дар давлати тозаистиқлоли Тоҷикистон бо ҷурми баъзе сабабҳои дохилӣ ва берунӣ ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ оғоз гардид, ки барои мардуми тоҷик оқибатҳои мудҳиш ба бор овард [4 – М; 5-М; 9 – М].

Дар ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997 зиёда аз 150 ҳазор нафар тоҷикистониён қурбон гардида, теъдоди зиёди одамон макони зисти худро тарк намуда, ба Афғонистон, Федератсияи Россия ва дигар кишварҳои собиқ шӯравии Осиёи Марказӣ фирор намуданд. Таҳаввулоти сиёсии ибтидои солҳои 90-уми асри XX барои оғози ҷанги шаҳрвандӣ, ки дар адабиёти илмӣ баъзан «ҷанги таҳмилӣ» ёдрас мешавад, замина муҳаё намуда, омилҳои дохилӣ ва берунӣ фароҳам омада буданд. Мушкилоти аҳоли, ки ҳанӯз дар охири даврони шӯравӣ ҷомеаро фаро гирифта, характери сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, зиддиятҳои байни гурӯҳҳои алоҳидаи этникӣ ва мазҳабӣ доштанд, сабабҳои дохилии

чанги шахрвандиро ташкил медиҳанд. Даҳолати кишварҳои хориҷӣ ба умури идории Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷониби онҳо сармоягузорӣ шудани гурӯҳҳои алоҳида ва элитаи маҳаллӣ, ки барои расидан ба ҳадафҳои шахсӣ ва сиёсии хеш аз истифода бурдани воситаҳои зӯроварии мусаллаҳона худдорӣ намекарданд, ва бахусус қазияи Афғонистон, ки ҳам акнун муҷоҳидон соҳибқудрат гардида буданд, омили берунии сар задани чанги шахрвандӣ маҳсуб меёбанд [4 – М; 5-М; 9 – М].

Дар ибтидои соҳои 90-уми асри XX яке аз воқеаҳои муҳим, ки аз мавзӯоти меҳварии таърихнигории миллӣ маҳсуб ёфта, мавриди таҳқиқу омӯзиши васеи муҳаққиқон қарор гирифтааст, чанги шахрвандӣ мебошад. Вале, бояд таъкид кард, ки ҳанӯз ҳам воқеоте, ки дар давраи чанги шахрвандӣ ба амал омада буданд, аз ҷониби муҳаққиқон амиқ ва ҷиддӣ таҳлил нагардида, ба ин саҳифаҳои фоҷиавии таърихи халқи тоҷик ба таври зарурӣ аз нуқтаи назари илмӣ баҳогузорӣ нашудааст. То кунун, адабиёте, ки дар Тоҷикистон ва берун аз ҳудуди он таълиф гардидаанд, ё хусусияти ёддоштӣ доранд ва ё асосан маводи матбуоти даврии давраи чанги шахрвандиро таҷассум менамоянд. Ҳанӯз ҳам паҳлуҳои гуногуни ин рӯйдоди мудҳиши сиёсӣ-низомӣ, ки ҷони ҳазорҳо нафар тоҷикон ва тоҷикистониёнро ба гирдоби фано кашида буд, чандон равшан нест ва ҷиҳати барқарор намудани ин саҳифаҳои нангин дар таърихи халқи тоҷик муҳаққиқонро заҳмати бепоён ва таҳқиқоти фаровон дар пеш аст [4 – М; 5-М; 9 – М].

Иҷлосияи XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз рӯйдодҳои муҳимми сиёсии даҳсолаи охири асри XX маҳсуб ёфта, дар таърихи 16 ноябр то 2 декабри соли 1992 дар Қасри Арбоби шаҳри Хучанди бостонӣ сурат гирифт ва самтҳои асосии рушди ҷомеаро барои оянда муайян карда, ба таърихи давлатдорӣ навини тоҷикон ибтидо гузошт. Ин иҷлосияи тақдирсоз аҳаммияти бузурги таърихӣ дорад.

Қариб тамоми сохторҳои давлати навини тоҷикон маҳз аз ин иҷлосия сарчашма мегиранд.

Бояд тазакурр дод, ки тибқи маълумоти муҳаққиқони даврони истиқлоли кишвар “ҷиҳати батанзимдарории сиёсии муноқишаи байни тоҷикон иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши тақдирсоз дорад. Дар иҷлосияи таърихӣ XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар маҷмӯъ 74 санади ҳуқуқӣ, аз ҷумла 15 қонун, 52 қарор, 6 фармон ва як изҳорот”¹ қабул шуд, ки ҳамагӣ барои ба эътидол овардани вазъи сиёсии кишвар дар он солҳои душвор, ҳамчунин таҳкими низоми давлатдорӣ навини миллии тоҷикон дар марҳилаи гузариш хидмати таърихӣ кардаанд [5 – М].

Иҷлосияи XVI-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тамоми ниҳодҳои имрӯзаи давлатдорӣ тоҷикон маҳз аз он ибтидо мегиранд, дорои аҳаммияти бузурги таърихӣ буда, давлату миллати тоҷикро аз парокандагӣ эмин дошт ва санади ба даст омадани Истиқлолияти Давлатиро дар амал тасдиқ намуд [5 – М].

Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии барои миллати тоҷик ҳуҷҷати ниҳоят муҳим, сарнавиштсоз ва тақдирсоз маҳсуб меёбад. Аз ин рисолати таърихӣ ва аҳаммияти беназири санади мазкур сулҳу суббот ва рушду такомул, ки баъд аз имзои созишнома тадриҷан кишварро фаро гирифта буд, баръало дарак медиҳанд. Бояд таъкид кард, ки ба имзо расидани ин ҳуҷҷати тақдирсоз миллатро аз парокандагӣ ва давлатро аз вартаи нобудӣ раҳо бахшид. Гузашта аз ин, дар раванди ба даст овардани оштии миллии мардуми куҳанбунёди соҳибфарҳангу соҳибтамаддуни Тоҷикистон дарк намуданд, ки муқовимати мусалаҳонае, ки ҷомеаи онҳоро фаро гирифтааст, ҷанги таҳмили буда, ба манфиати онҳо нест ва ба ҷуз аз харобиву вайронӣ ва

¹ Шарифзода, А., Косими, З. 2012 год – год чествования национального единства Таджикистана. [Маводи электронӣ]. URL: <http://mts> (санаи истифодабарӣ: 05.02.2021).

бадбахтию чаҳолат чизе ба бор нахоҳад овард [1 – М; 5-М; 8-М; 10 – М; 11-М].

Раванди гуфтушуниди байни тоҷикон, марҳилаҳои асосии он, воҳуриҳои сатҳи олии ва билохира ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, инчунин татбиқи шартномаҳои ин созишнома, ки аз ҷониби Комиссияи оштии миллӣ амалӣ гардида буд, дар ҷаҳони муосир намунаи беназири баҳамоии ҷонибҳои даргир ба ҳисоб меравад. Бояд зикр кард, ки чунин механизми дастбӣ ба сулҳу салоҳ дар муноқишаҳои низомии шаҳрвандӣ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ кам ба назар мерасад. Аз ин лиҳоз, ин раванд ба объекти таҳқиқоти муаррихон, сиёсатшиносон, ҳуқуқшиносон ва мутаххасисони ватанӣ ва хориҷӣ табдил ёфта, ин таҷриба дар низоъҳои шаҳрвандии аксар кишварҳои ҷаҳонӣ васеъ истифода мегардад [1 – М; 5-М; 8-М; 10 – М; 11-М].

Фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ, ки баъд аз ба тасвиб расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ таъсис ёфта, то 1 апрели соли 2000 арзи вучуд кардааст, марҳалаи охирини расидан ба сулҳи комил маҳсуб ёфта, дар шароити ниҳоят мураккаб ва тақдирсоз сурат гирифтааст. Комиссияи оштии миллӣ рисолати ниҳоят муҳим – дар амал татбиқ намудани шартномаҳои созишнома, рушди минбаъдаи давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон ва таъмини амнияти кишварро пайгирӣ мекард. Комиссияи мазкур вазифаҳои дар наздаш гузошташударо саривақт ва бомуваффақиятона иҷро намуда, рушди босуботи кишварро таъмин кард ва то 1 апрели соли 2000 рисолати таърихӣ хешро ба анҷом расонид [1 – М; 5-М; 8-М; 10 – М; 11-М].

Бояд қайд кард, ки таърихнигории равандҳои сиёсии ибтидоӣ солҳои 90-уми асри XX, аз ҷумла таъсисёбии ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, ноил гардидан ба Истиклолияти давлатӣ, ҳаммоишҳои омавӣ, ҷанги шаҳрвандии солҳои 1992-1997, сабабҳо ва паёмадҳои ғоҷабори он, музокироти байни тоҷикон ва фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ,

сарфи назар аз он ки омӯзиши онҳо дорои аҳаммияти бузурги таърихӣ ва амалӣ мебошад, то имрӯз дар сатҳи зарурӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқи амиқ ва ҳамаҷонибаи олимон ва мутахассисони соҳа қарор нагирифтааст [1 – М; 5-М; 8-М; 10 – М; 11-М].

Дар ин марҳилаи рушди давлатдории тоҷикон саҳми бузург ва нақши бунёдкорона ба Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон таалуқ дорад. Маҳз бо ташаббус ва талошҳои пайвастаи ӯ бухрони миллии солҳои 90-уми асрии XX ҳалли сиёсии хешро пайдо кард. Роҳбарияти сиёсии кишвар таҳти сарвариин Президент Эмомалӣ Раҳмон, дар таҳкими асосҳои ҳуқуқии ҷамъияти тоҷикон нақши бориз доранд. Қабули Конституцияи нав, ки ба меъёрҳои байналхалқӣ ҷавобгӯ аст ва дар партави он таъсис ёфтани парламенти доимоамалкунандаи дупалатагии касбӣ қадами ниҳоят муҳими амалӣ дар ин самт маҳсуб меёбад [5 – М; 6-М; 8-М; 10 – М; 11-М].

Асарҳои Пешвои миллат инъикосгари таърихи гузаштаву имрӯз, аз ҷумла равандҳои сиёсии ибтидои солҳои 90-уми асри XX, таъсиси ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, заминаҳо ва сабабҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ, раванди гуфтушуниди миёни тоҷикон, истиқрори сулҳу ваҳдат ва махсусан дастовардҳои замони истиқлол буда, мутолиаи онҳо барои баланд бардоштани ҳисси ватандӯстиву худшиносии миллӣ ва таҳкими ваҳдату ягонагии миллии тоҷик аҳаммияти хос дорад. Ҳамчунин, арзиши илмӣ асарҳоро баррасии сабабҳои таърихӣ тоҷикон ташкил медиҳад, ки он барои ташаккули минбаъдаи тоҷикон ва эҳёи суннатҳои давлатдории миллӣ аҳаммияти муҳим дорад [5 – М; 6-М; 8-М; 10 – М; 11-М].

2.Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

Таҳлили сарчашмаҳо, адабиёти илмӣ ва публисистӣ, инчунин маводи матбуоти даврӣ имкон медиҳад, ки татбиқи нуктаҳои зеринро ҷиҳати рушди таърихшиносии ватанӣ тавсия намоем:

Сарчашмаҳо, адабиёти илмӣ, ёддоштӣ, публисистӣ ва маводи матбуоти даврии ватанӣ ва хориҷӣ барои анҷом додани таҳқиқоти таърихнигорӣ дар дигар самтҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол имкон медиҳанд.

Дар мавриди инъикоси ҷанги шахрвандии солҳои 1992-1997, бахусус саҳифаҳои норавшан ва омӯхтанашудаи он таҳқиқоти алоҳидаи комил бо ҷалби муҳаққиқони хориҷӣ анҷом дода шавад.

Ҷиҳати таҳқиқи амиқ ва ҳамаҷонибаи масоили ҷанги шахрвандӣ ва сулҳи тоҷикон конференсияҳои илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ ва байналхалқӣ даъват карда шавад.

Дар факултаҳои таҳассуси макотиби олии ҷумҳурӣ дар мавриди омӯзиши ҷанги шахрвандӣ, сабабу оқибатҳои он, гуфтушунди байни тоҷикон, истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий курсҳои махсус ташкил карда шавад.

Дар мавриди нақши Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар раванди ба эътидол омадани вазъи сиёсии ҷумҳурӣ ва баҳамоии тоҷикон ва саҳми эшон дар инъикоси масоили гуногуни таърихи сиёсии даҳсолаи охири асри XX таҳқиқоти алоҳида, аз ҷумла таҳти унвони «Инъикоси равандҳои сиёсии солҳои 90-уми асри XX дар осори Пешвои миллат» ва ё «Саҳми Эмомалӣ Раҳмон дар раванди истиқрори сулҳ ва ваҳдати миллий» анҷом дода шавад. Ҳамчунин дар макотиби олии кишвар курсҳои махсус дар мавзӯи “Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар истиқрори сулҳ ва ваҳдати миллий”, “Эмомалӣ Раҳмон – асосгузор ва роҳбари сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ҷорӣ карда шавад.

НОМГӢИ АДАБИЁТ

1. Феҳристи манбаъҳо ва адабиёти истифодашуда

Маводҳои бойгонӣ:

1. Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ф.12. –Оп.1. – П.4. –С.-82, Ф.385. –Оп.І. –П.55. –С.157-527.
2. Бойгонии ҷории Ҳизби Халқии Демократии Тоҷикистон. Ҳисоботи солҳои 1994-2021.
3. Бойгонии Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар шаҳри Душанбе. Ҳисоботи солҳои 1994-2021.
4. Бойгонии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳисоботи солҳои 1994-2021.

Санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои расмӣ

5. Доклад Генерального Секретаря ООН о положении в Таджикистане, 16 августа 1993 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/ UNDOC/GEN/N93/453/73 /IMG/ N 9345373> (дата обращения: 09.10.2019).
6. Доклад Генерального Секретаря ООН о положении в Таджикистане, ноября 1993 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds ny.un.org/doc/UNDOC /GEN/N93/633/81 /PDF /N 9363381> (дата обращения: 09.10.2019).
7. Доклад Генерального Секретаря ООН о положении в Таджикистане, 16 августа 1993 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/ UNDOC/GEN/N93/453/73 /IMG/ N 9345373> (дата обращения: 09.10.2021); Доклад Генерального Секретаря ООН о положении в Таджикистане, ноября 1993 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/633/81/PDF/N9363381> (дата обращения: 09.10.2021); Решение о сроке пребывания, составе и задачах Коллективных миротворческих сил в Республике Таджикистан [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds>

ny.un.org/doc/ UNDOC/ GEN/N94/194/82/PDF/N9419482 (дата обращения: 10.10.2021); Учредительный договор о создании Фонда помощи Республике Таджикистан, Москва, 15 апреля 1994 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/194/82/PDF/N9419482> (дата обращения: 10.10.2021); Совместное коммюнике по итогам третьего раунда межтаджикских переговоров по национальному примирению 31 октября 1994 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/433/70/PDF/N9443370> (дата обращения: 10.10.2021).

8. Заявление «О государственном суверенитете Республики Таджикистан» // Маҷмӯаи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҷ. 1. – Душанбе, 2004. – С.10-11.
9. Заявление Специального представителя Генерального секретаря ООН в Таджикистане о межтаджикских переговорах с 9 по 16 апреля 1997 года в г.Тегеране. – Нью-Йорк, 1997.-С.2.
10. Заявление президента Республики Таджикистан Э.Рахмонова, председателя Движения исламского возрождения Таджикистана С.Нури (Кабул, 19 мая 1995 года) // Дорога мира (Документы межтаджикских переговоров). – Душанбе, 1997. – С.145.
11. Конституция (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2003. -89 с.
12. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ. - Душанбе, 2004. – 80 с.
13. Маҷмӯаи мухтасари меъёрҳои эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ, қонун ва санадҳои зерқонунии Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди масоили гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ. – Душанбе, 1998. – С. 71–73.
14. Место пребывания и срок полномочий Совместной комиссии // Протокол о Совместной комиссии по осуществлению Соглашения о временном прекращении огня и других враждебных действий на

таджикско-афганской границе и внутри страны. [Манбаъи электронӣ]. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/433/70/pdf/N9443370.pdf?OpenElement> (санаи истифодабарӣ: 12.10.2022).

15. Московское Заявление (Москва, 27 июня 1997 года) // Дорога мира (Документы межтаджикских переговоров).–Душанбе, 1997.–С.229-230.
16. Низомномаи Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Бюлетени Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон.–Душанбе, 2002.- №2. С. 7-11.
17. Общее Соглашение об установлении мира и национального согласия в Таджикистане (Москва, 27 июня 1997 года) // Дорога мира (Документы межтаджикских переговоров).–Душанбе, 1997.–С.230-231.
18. Протокол об основных принципах установления мира и национального согласия в Таджикистане, августа 1995 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/245/72/PDF/N9524572> (дата обращения: 12.10.2019).
19. Протокол по политическим вопросам, Бишкек, 18 мая 1997 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/132/49/PDF/N9713249> (дата обращения: 12.10.2019).
20. Протокол об основных принципах установления мира и национального согласия в Таджикистане, августа 1995 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/245/72/PDF/N9524572> (дата обращения: 12.10.2021); Протокол по политическим вопросам, Бишкек, 18 мая 1997 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/132/49/PDF/N9713249> (дата

обращения: 12.10.2021).

21. Совместное коммюнике по итогам третьего раунда межтаджикских переговоров по национальному примирению (1 ноября 1994 года) //Дорога мира (Документы межтаджикских переговоров). – Душанбе, 1997. – С.140 с.
22. Совместное Заявление делегации правительства Республики Таджикистан и делегации Таджикской оппозиции (Москва, 26 апреля 1995 года) //Дорога мира (Документы межтаджикских переговоров). – Душанбе, 1997. – С.143.
23. Совместное Заявление делегации правительства Республики Таджикистан и делегации таджикской оппозиции по итогам четвертого раунда межтаджикских переговоров по национальному примирению (1 июня 1995 года) //Дорога мира (Документы межтаджикских переговоров). – Душанбе, 1997. – С.149.
24. Состав Совместной комиссии // Протокол о Совместной комиссии по осуществлению Соглашения о временном прекращении огня и других враждебных действий на таджикско-афганской границе и внутри страны. [Манбаъи электронӣ]. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/433/70/pdf/N9443370.pdf?OpenElement> (санаи истифодабарӣ: 12.10.2022).
25. Тегеранская декларация (28 мая 1997 года) //Дорога мира (Документы межтаджикских переговоров). – Душанбе, 1997. – С.226.
26. Функции Совместной комиссии // Протокол о Совместной комиссии по осуществлению Соглашения о временном прекращении огня и других враждебных действий на таджикско-афганской границе и внутри страны. [Манбаъи электронӣ]. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/433/70/pdf/N9443370.pdf?OpenElement> (санаи истифодабарӣ: 12.10.2022).

Монография, брошюра ва мақолаҳо:

27. Абдуллаев Н.Гражданская война в Таджикистане / Н.Г. Абдуллаев

// Мир и политика. – 1994. - № 1.

28. Абдуллаев И. ООН и межаджикский конфликт: миротворческая миссия ООН в межаджикском диалоге / И.Абдуллаев // Учен. зап. ХГУ. Гуманитарные науки. Вып. №1. – Худжанд, 2013. – С. 100-110.
29. Абдуллоджанов А. Мы не правительство реванша / А. Абдуллоджанов // Новое время. – 1993. – 10 марта. - № 10 (2488).
30. Абдулов К. Дар ин дунё. Иҷлосияи сарнавиштсоз. Ҷ.6. Монография / К. Абдулов. – Хучанд: Ношир, 2002. – 438 с.
31. Абдулов К. Роҳи беҳбуд / К. Абдулов. – Душанбе, 1995. – 175 с.
32. Абдулов К. Бахти таърихӣ. Эҳдо ба 10-солагии Истиқлолияти Тоҷикистон / К. Абдулов. – Душанбе, 2001. – 40 с.
33. Абдулов К. Дар ин дунё. Давлат ва давлатдорӣ / К. Абдулов. – Хучанд: Раҳим Ҷалил, 2000. - Ҷ. 5. – 425 с.
34. Абдурашитов Ф. М. Феномен таджикского суверенитета / Ф.М.Абдурашитов. - Душанбе, 2017. – 148 с.
35. Абдурашитов Ф.М. Миссия Коллективных миротворческих сил СНГ в период гражданской войны в Таджикистане / Ф.М.Абдурашитов // Диалог. Международный научно-аналитический журнал Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ. – 2018. - №4 (11). – С. 22-27.
36. Абулҳаев Р. Давраҳои гуфтушуниди байни тоҷикон оид ба оштии миллӣ / Р.Абулҳаев // Вопросы новейшей истории Таджикиского народа (Сборник избранных статей и публикаций). Часть 2. – Душанбе, 2016. – С.47-110.
37. Абулҳаев Р. Сабабҳои дохилӣ ва берунии ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон / Р. Абулҳаев // Вопросы новейшей истории Таджикиского народа. (Сборник избранных статей и публикаций). Часть 2.- Душанбе, 2016. - С. 38-46.
38. Акбарзаде, Ш. Абдуллоджанов и «третья сила» // Аккорд. – Лондон, 2001. – С. 37-39.

39. Акимбеков С.М. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии / С.М.Акимбеков. - Алматы, 2003. – 400 с.
40. Акинер, Ш. Гражданская война в Таджикистане: причинч и динамика / Ш. Акинер, К. Барнс // Аккорд. – Лондон, 2001. – С. 18-27.
41. Акрамӣ З. Иҷдосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: мантиқи таърих / З. Акрамӣ. – Душанбе, 2017. – 80 с.
42. Алимов Р. Таджикистан - ООН: история взаимоотношений. Новый взгляд / Р.Алимов, Э.Касымов, М.Лебедев. –М.: Знак, 1995. – 186 с.
43. Алимов Р. Дипломатия Таджикистана / Р.Алимов, М.Лебедев, Дж.Шарипова. – Душанбе,1994. – 72 с.
44. Амирбеков А. Первый главный инструмент восстановления мира в Таджикистане / А.Амирбеков. - Душанбе, 2002. - 137 с.
45. Амиршо М. Раненные страницы / М. Амиршо. – М., 2001. – 304 с.
46. Анаркулова Д. Дипломатические усилия по разрешению конфликта в Таджикистане (1991-1994 гг.) / Д.Анаркулова. – М.: Весь мир, 1997. – 100 с.
47. Аюбзод С. Сад ранги сад сол. Тоҷикон дар қарни бистум / С. Аюбзод. – Прага: Пост-Скриптур-Имприматур, 2002. – 344 с.
48. Асадуллаев, И. Взгляды на войну и мирный процесс Правительство Таджикистана / И. Асадуллаев // Аккорд. – Лондон, 2001. – С. 28-30.
49. Асадуллоев И.К. Национальный интерес Таджикистана / И.К. Асадуллоев, А.Н.Махмадов. – Душанбе, 2009. – 92 с.
50. Бабаханов М.История таджиков мира / М. Бабаханов. – Душанбе: Маориф, 1999. - 471 с.
51. Барнс, К. От войны к политике / К. Барнс, К. Абдуллаев // Аккорд. – Лондон, 2001. – С. 8-16.
52. Белов Б. В. Россия и межджикское урегулирование // Россия в исторических судьбах таджикского народа. – Душанбе: Шарқи озод, 1998.-156 с.

53. Белов Е.В. Исторический опыт переговорного процесса по урегулированию межаджикского конфликта (1993 – 1997гг.) / Е.В.Белов. - Душанбе: Шарқи озод, 1999. - 434 с.
54. Бобохонов Р.С. Гражданская война в Таджикистане (1992-1997). Причины, ход, последствия и уроки / Р.С. Бобохонов // Общественные науки и современность. – 2011. - №3. - С.55-62.
55. Бобохонов Р.С. Некоторые вопросы историографии Таджикистана нового и новейшего времени / Р.С. Бобохонов. – М., 2012. – 82 с.
56. Бунёди давлатдории навин. Монография / – М., 2002. – 416 с.
57. Бушков В. «Таджикская революция» и гражданская война (1989-1994гг.) / В.Бушков, Д. Микульский. – М., 1994. - 310 с.
58. Бушков В.И. Анатомия гражданской войны в Таджикистане (Этносоциальные процессы и политическая борьба, 1992-1995). Монография / В.И. Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1996. – 160 с.
59. Бушков В.И. О некоторых аспектах межнациональных отношений в Таджикской ССР / В.И. Бушков. – М., 1990. – 13 с.
60. Бушков В.И. Таджикское общество на рубеже тысячелетий / В.И. Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1992.
61. Бушков В.И. Таджикистан: что происходит в республике / В.И. Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1993.
62. Бушков В.И. Общественно-политическая ситуация в Таджикистане: январь 1992 г. / В.И. Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1992.
63. Гоибов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. Монография / Ғ. Гоибов. – Душанбе, 2006. – 906 с.
64. Грецкий С. Гражданская война в Таджикистане: причины, развитие и перспективы мира / С. Грецкий // Центральная Азия. Конфликт, решение, изменение. – Мэриленд, 1995.
65. Гушер А. Война и мир в современном Таджикистане /А.Гушер // Азия и Африка сегодня. – 1998. - №3. – С. 6-13.
66. Давлатбеков Н. Таърихи афкори чамъияти-сиёсии халқи тоҷик.

- Китоби дарсӣ / Н.Давлатбеков. - Душанбе, 2011. – 367 с.
67. Давлатов С. Роль ООН в восстановлении мира в Таджикистане / С.Давлатов // Шохроҳи ваҳдат: научно-информационный журнал. – Душанбе, 2003. – С. 34-39.
 68. Давлатов С. О национальном примирении / С.Давлатов // Вестник Педагогического университета.- Душанбе, 1997. - №5. – С. 42 - 46.
 69. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Дар ду чилд. Ҷилди 1 / зери таҳрири Ҳамроҳон Зарифӣ // Сиёсати хориҷии Тоҷикистон.- Душанбе: Ирфон, 2009.- 296 с.
 70. Достиев А. Аз худ натвон гурехтан. Маҷмӯи мақолаҳо, сӯҳбатҳо, баромадҳо ва ёдномаҳо / А. Достиев. – Душанбе: Адиб, 2001. – 204 с.
 71. Достиев А. Тоҷикистон – шикастанҳо ва бастанҳо / А. Достиев. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 224 с.
 72. Достиев А. Ситораи ғолиб / А. Достиев. – Душанбе: Матбуот, 2006.– 159 с.
 73. Достиев А. Мавқеъ / А.Достиев. - Душанбе: Шарки озод, 1999.– 294 с.
 74. Достиев А. Истиқлолияти Тоҷикистон ва сабақҳои таърихи он / А.Достиев. - Душанбе: Матбуот, 2005. – 192 с.
 75. Дубнов А. Дети станут моджахедами. Если выживут. И не вернутся / А. Дубнов // Новое время. – 1993. – 11 марта. - № 11 (2489).
 76. Дубнов А. Продам БТР, куплю дом в России / А. Дубнов // Новое время. – 1992. – 3 октября. - № 43 (2469).
 77. Дубовицкий В. В. Внешняя политика Республики Таджикистан (1991-2010 гг.) // История таджикского народа. В 6 томах.Т.6.- Душанбе: Дониш, 1998-2011.- С.615-669.
 78. Дӯстов Н. Заҳм бар қисми Ватан: Хотира ва андешаҳо / Н. Дӯстов.– Душанбе: Ирфон, 1994. – 336 с.
 79. Зарифи Х. Многовекторная дипломатия Таджикистана / Х.Зарифи. - Душанбе, 2010. – 352 с.

80. Зарифӣ Ҳ. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз / Ҳ.Зарифӣ. - Душанбе: Офсет, 2010. – 295 с.
81. Зарифи Ҳ. Внешняя политика Таджикистана в годы независимости / Ҳ.Зарифи. - Душанбе, 2011. – 340 с.
82. Зубов А. Между райкомом и мечетью / А. Зубов // Новое время. – 1992. – 5 декабря. - № 50 (2476).
83. История таджикского народа / под общей редакции Масова Р.М. – Душанбе, 2011.– Т.6. - С. 438-488.
84. Каримов Б.Б. Қурбонии дузахма / Б.Б.Каримов. – Душанбе: Ориёно, 1992. – 220 с.
85. Каримов Б.Б. Дар гирдобии зиндагӣ. Ёддошт, мақолаҳо, мусоҳибаҳо / Б.Б. Каримов. – М.: ТОО «Можайск – Терра», 1995.- 192 с.
86. Каримов Б.Б. Фарёди солҳо / Б.Б. Каримов. – М.: Трансдорнаука, 1997, – 1104 с.
87. Каюмов Н.К. «Локомотивы» преодоления системного кризиса в Таджикистане / Н.К. Каюмов // Проблемы выживания и устойчивого развития Таджикистана: материалы семинара. – Душанбе, 1996.
88. Каюмов Н.К. Глобализация экономики и внешнеэкономические связи Таджикистана / Н.К.Каюмов, Х.У.Умаров. - Душанбе, 2005. – 192 с.
89. Кенчаев С.К. Табаддулоти Тоҷикистон. К.1 / С.К. Кенчаев. – Душанбе: Фонди Кенчаев, 1993. – 496 с.
90. Кенджаев С.К. Переворот в Таджикистане. Кн. 2 / С.К. Кенджаев. – Тошканд: Узбекистон, 1994. – 496 с.
91. Кенджаев С.К. Переворот в Таджикистане. Кн. 3 / С.К. Кенджаев. – Тошканд: Узбекистон, 1995. – 512 с.
92. Кива А. Жизнь политической жизни... / А. Кива // Новой время. – 1992. – 23 июня. - № 23 (2449).
93. Князев А.А. Влияние афганского кризиса на безопасность

- Центральной Азии (1990-е начало 2000-х годов.) / А.А.Князев. - Бишкек, 2004. – 326 с.
94. Князев А.А. История афганской войны 1990-х гг. и превращение Афганистана в источник угроз для Центральной Азии / А.А.Князев. - Бишкек: издательство КРСУ, 2002. – 137 с.
 95. Кобилова С. Мифы о «застое» и «всеобщей нищете» / С. Кобилова. – Худжанд, 2007. – 27 с.
 96. Кобилова С. Февральские события 1990 г. в Таджикистане / С. Кобилова. – Худжанд: Ношир, 2007. – 96 с.
 97. Козлова Н. Кто виноват и в какой степени / Н. Козлова // Таджикистан в огне. – Душанбе: Ирфон, 1993. – С.60-63.
 98. Коргун В. Афганский фактор в региональной геополитике / В.Коргун // Центральная Азия и Кавказ. – 2000. - № 5(11).
 99. Кузьмин А. И. Таджикистан. Причины и уроки гражданской войны / А.И. Кузьмин // Постсоветская Центральная Азия. Потери и обретения.– М., 1998. – 232 с.
 100. Латифов Дж.Л. Проблемы беженцев и вынуждённых переселенцев / Дж.Л.Латифов. – М., 1994. – 213 с.
 101. Лафизов Ф. Роль международных организации в урегулировании внутренних конфликтов (на примере Таджикистана) / Ф.Лафизов. – Душанбе, 1998. – 112 с.
 102. Мамадазимов А. Политическая история таджикского народа / А. Мамадазимов. – Душанбе: Дониш, 2001. – 360 с.
 103. Мамадазимов А. Новый Таджикистан: вопросы становления суверенитета / А. Мамадазимов. – Душанбе: Дониш, 1996.-180 с.
 104. Мансуров У.А. Роль международных организации в урегулировании межтаджикского конфликта / У.А.Мансуров // Роль стран - членов Европейского союза в становлении и развитии Республики Таджикистан. – Душанбе, 2007. – С. 232-245.
 105. Маҳмадов А.Н. Тоҷикистон дар масири истиқлолият /

А.Н.Махмадов. – Душанбе, 2000. -105 с.

106. Масов Р. Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа / Р.Масов. – Душанбе, 2005. – 288 с.
107. Масов Р. Евразия – наш общий дом в СНГ / Р. Масов // Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа (Статьи и выступления). – Душанбе: Пайванд, 2005. – С. 244-250.
108. Масов Р. М. Россия и Таджикистан // Россия в исторических судьбах таджикского народа. – Душанбе: Шарқи озод, 1998. – 156 с.
109. Масов Р. Пазорная страница в нашей истории / Р.Масов // Актуальные прблемы историографии и истории таджикского народа. – Душанбе, 2005. – С. 185-192.
110. Махонина С. В. Военно-политическое сотрудничество между Россией и Таджикистаном в 1993-1999 годы / С.В.Махонина. – Душанбе, 1999.- 168 с.
111. Межтаджикский конфликт: путь к миру. – М., 1998. – 144 с.
112. Меморандуми Бишкек / МИТ Ховар // Чумхурият. – 1997. - 24 май. - №58; Эъломияи Техрон // Чумхурият. – 1997. - 25 июн. -№76.
113. Мирзоев Ҷ. Роҷеъ ба таърихнигории таърихи сиёсии Тоҷикистон дар охири асри XX – ибтидои асри XXI / Ҷ. Мирзоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2017. - №3/4. – С. 39-43. ISSN 2074 – 1847.
114. Мирзоев Ҷ. Инъикоси ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон (1992-1997) дар таҳқиқоти муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ / Ҷ. Мирзоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2019. - №1. – С. 111-118. ISSN 2074 – 1847.
115. Мирзоев Ҷ. Инъикоси воқеаҳои феввали соли 1990 дар Тоҷикистон дар таҳқиқоти муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ / Ҷ. Мирзоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2019. - №5/2. – С. 54-58. ISSN 2074 – 1847.

116. Мирзоев Қ. Масоили омӯзиши даврабандии ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон (1992-1997) дар осори муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ / Қ. Мирзоев // Муаррих. – 2019. - №2 (18). – С. 85-90. ISSN 2789294 – 8.
117. Мирзоев Қ. Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инъикоси он дар таърихнигории ватанӣ / Қ. Мирзоев // Муаррих. – 2019. - №3 (19). – С. 76-83. ISSN 2789294 – 8.
118. Мирзоев Қ. Инъикоси масоили сулҳу ваҳдати тоҷикон ва фаъолияти Комиссияи оштии миллӣ дар таърихнигории ватанӣ ва хориҷӣ / Қ.Мирзоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон. – 2020. - №1.
119. Мирзоев Қ. Баъзе масъалаҳои таърихи сиёсӣ дар таърихнигории Тоҷикистони соҳибистиқлол / Қ. Мирзоев // Муаррих. – 2016. - №3 – 4 (8). – С. 102-108. ISSN 2789294 – 8.
120. Мирзошо С. Миротворец / С.Мирзошо, Х.Шодон.– Душанбе: Адиб, 2004. – 192 с.
121. Миррахимов М. Тёмные мысли. Ответ на статью «Вопросы и сомнения» Аюбзода С. и «Принесут ли надежду «Колокола надежды»?» / М. Миррахимов // Коммунист Таджикистана. – 1990. – 26 июня. - №144. (18067).
122. Муҳаммадато С. Чӣ ҳол дорӣ гуреза? / С. Муҳаммадато // Ҷумҳурият. – 1994. - 19 январ. - №15.
123. Набиев В.М. Вклад общественного Совета Республики Таджикистан в консолидацию общества / В.М.Набиев // Материалы IV Междунар. конф. – Душанбе, 1998. – С. 45-48.
124. Набиев В. Давлат ва ҳизбҳои сиёсӣ ҳаракатҳои ҷамъиятии муҳолиф аз муқовимат ба ҳамкорӣ / В.Набиев. – Душанбе, 2001.–26 с.
125. Набиев В. Сулҳофарии тоҷикон / В.Набиев. – Хуҷанд: Хуросон, 2007. – 31 с.

126. Набиев В.М. Оштии миллӣ ва ризоияти кафили рушди устувори Тоҷикистон / В.М.Набиев. - Душанбе: Шарки озод, 2002. - 39 с.
127. Набиев. В. Самараи ризоият: Ба 10-солагии Истиқлолияти Давлатии Тоҷикистон / В. Набиев, А.Мухторов. – Душанбе, 2001. – 36 с.
128. Набиева Р.Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ / Р. Набиева, Ф. Зикриёев, М. Зикриёева. – Душанбе: Собириён, 2010. – 328 с.
129. Назаров Т. Дипломатияи муосири тоҷик / Т.Назаров, А.Сатторзода. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 224 с.
130. Назаров Т. Н. Таджикистан: экономическое сотрудничество и безопасность / Т.Н. Назаров. – Минск, 2003.– 264 с.
131. Назаров Т. Таджикистан: политика, экономика, международное сотрудничество / Т.Назаров. - Душанбе, 2001. – 250 с.
132. Назаров Т. Таджикистан: экономический рост, интеграция и региональное сотрудничество / Т.Назаров. - Душанбе, 2004. – 284 с.
133. Назаров Т. Дипломатияи муосири тоҷик / Т.Назаров, А. Сатторзода. - Душанбе, 2006. – 224 с.
134. Назаров Т.Н. Таджикистан: экономическое сотрудничество и безопасность / Т.Н.Назаров. - Минск, 2003. – 264 с.
135. Назаров Т.Н. Рыночная экономика и международное сотрудничество / Т.Н. Назаров. - Душанбе: Ирфон, 2007. – 204 с.
136. Назаршоев Н.М. Военная история Таджикистана / Н.М.Назаршоев. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 573 с.
137. Назриев Д. Республика Таджикистан: история независимости / Д. Назриев, И. Сатторов. – Душанбе, 2002.-Т.1.- 337 с.
138. Назриев Д. Республика Таджикистан: история независимости. Год 1992-й / Д. Назриев., И. Саттаров. – Душанбе: Полигр. фирме ООО Нур, 2005. – 737 с.
139. Назриев Д. Республика Таджикистан: история независимости. Год 1993-й / Д. Назриев., И. Саттаров. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 903 с.

140. Наимов М. Россия и Таджикистан / М.Наимов, А.Сатторов. – Душанбе, 2004. – 235 с.
141. Наимов М.Н. История дружбы и сотрудничества. Монография / М.Н.Наимов. – Душанбе, 2014. – 280 с.
142. Насриддинов Х. Таркиш / Х. Насриддинов. – Душанбе: Афсона, 1995. – 304 с.
143. Нурӣ С.А. Оштинома / С.А. Нурӣ. – Душанбе, 2001. – 360 с.
144. Нэби И. Таджикистан / И. Нэби.–Бенсон, Вермонт, 1994.– 148 с.
145. Олимов М.А. Афганский фактор в реалиях Центральноазиатского региона / М.А.Олимов // Актуальные вопросы безопасности в Центральной Азии. X ежегодная Алматинская конференция. Материалы конференции, Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан. – Алматы, 2012. - с. 37 – 42.
146. Олимов М.А. Конфликты на границах в Ферганской долине: новые причины, новые участники / М.А.Олимов // Россия и новые государства Евразии, № I (XXXIV), НИИ Мировой экономики и международных отношений имени Е.М.Примакова РАН (ИММО РАН). - М., 2017. - с. 21-55.
147. Олимов М.А. Общественное мнение, демократия и авторитаризм в Центральной Азии / М.А.Олимов // Центральная Азия и Кавказ (Журнал социально-политических исследований), Том 17, выпуск 2, 2014, CA&CCPress, Швеция, Luleå, SWEDEN, www.ca-c.org. 158-178.
148. Олимова, С. Партия исламского возрождения / С. Олимова, М. Олимов // Аккорд. – Лондон, 2001. – С. 31- 33.
149. Основа новейшей государственности. – М., 2002. – 358 с.
150. Очеркҳои таърихи Тоҷикистони соҳибистиклол / зери таҳрири З.Акрамӣ. – Душанбе: Дониш, 2016. – 463 с.
151. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат,

мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 22.12.2016. – 39 с.

152. Пайки оштӣ: Санадҳо.– Душанбе: Оли Сомон. 1998. – 120 с.
153. Панфилов О. Горячие точки Таджикистана: журналисты на гражданской войне (1992 – 1997 гг.). Монография / О. Панфилов. – М: Права человека, 2003. – 564 с.
154. Панфилов О. К переговорам готовы и власть, и оппозиция. Кого они представляют / О.К. Панфилов // Независимая газета. – 1994. - 30 марта. - №25.
155. Пирумшоев Х. Бозсозӣ: сохтем ё бохтем? / Х.Пирумшоев. – Душанбе: Шарқи озод, 2008. – 112 с.
156. Пирумшоев Х. Таджикистан – Россия: Исторический опыт сотрудничества в 90-е годы и его перспективы / Х.Пирумшоев // Концептуальные вопросы истории и историографии таджикского народа. (Сборник статей). Часть 1.– Душанбе: Ирфон, 2014. – 528 с.
157. Пирумшоев Х. Россия-Таджикистан: история взаимоотношений / Х. Пирумшоев, М. Маликов. – Душанбе, 2009. – 687 с.
158. Пономарёв В. Колокола надежды / В.Пonomарёв // Таджикистан в огне. – Душанбе: Ирфон, 1993. – С. 68-85.
159. Равшанзод М. Таърихнигории масъалаи ҷанги шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон / М. Равшанзод // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2016. - №3/1 (194). – С. 65-68.
160. Раҳмон Э. Маъруза дар сессияи ҳабдаҳуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 июни соли 1993 / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 1993. – 68 с.
161. Раҳмон Э. Тоҷикистон: ҷаҳор соли истиқлолият ва худшиносӣ / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 1995. – 208 с.
162. Раҳмон Э. Тоҷикистон: дар роҳи демократия ва ҷомеаи мутамаддин: маҷмӯаи асарҳои Президент Э.Раҳмонов / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 1996. – 312 с.

163. Раҳмон Э. Тоҷикон дар оинаи таърих: дастури таълимӣ барои мактабҳои миёна, миёнаи махсус ва олӣ / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 1997. – 134 с.
164. Раҳмон Э. Тоҷикон дар оинаи таърих: Аз Ориён то Сомониён. Китоби якум / Э.Раҳмон. – London: Flint river editions Great Britain, [1999]. – 240 с.
165. Раҳмон Э. Истиқлолият неъматӣ бебаҳост / Э.Раҳмон. – Душанбе: Шарқи озод, 2001. – 94 с.
166. Раҳмон Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ: Иборат аз се ҷилд /мураттиб С.Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2001. – Ҷилди 1. (1992, ноябр – 1996, август). – 512 с.
167. Раҳмон Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ: Иборат аз се ҷилд / мураттиб С.Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2001. – Ҷилди 2. (1996, август – 1998, декабр). – 512 с.
168. Раҳмон Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ: Иборат аз се ҷилд / мураттиб С.Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2001. – Ҷилди 3. (1999, январ – 2001, сентябр). – 702 с.
169. Раҳмон Э. Тоҷикон дар оинаи таърих: Аз Ориён то Сомониён. Китоби дуюм / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2002. — 256 с.
170. Раҳмон Э. Тоҷикон дар оинаи таърих: Аз Ориён то Сомониён. Китоби сеюм / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 504 с.
171. Раҳмон Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 30 апрели соли 2007 / Масъули чоп М.Маъмур. – Душанбе: Матбуот, 2007. – 39 с.
172. Раҳмон Э. Ҷашни Истиқлол: Китоб-албом бахшида ба 15-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / мураттибон: Абдуфаттоҳ Шарифзода, Саймурод Фаттоев. – Истамбул: Mega, 2007. – 355 с.

173. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Мураттиб С.Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2002. – Ҷилди 1. (1992, ноябр – 1996, август). – 511 с.
174. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Мураттиб С.Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2002. – Ҷилди 2. (1996, август – 1998, декабр). – 512 с.
175. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Мураттиб С.Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2002. – Ҷилди 3. (1999, январ – 2001, феврал). – 510 с.
176. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Мураттиб С.Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2002. – Ҷилди 4. (2001, март – 2002, сентябр). – 472 с.
177. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Мураттиб С.Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2005. – Ҷилди 5. (2002, сентябр – 2004, ноябр). – 560 с.
178. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Мураттиб С.Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2005. – Ҷилди 6. (2004, ноябр – 2006, апрел). – 544 с.
179. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Мураттиб С.Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – Ҷилди 7. (2006, май – 2007, апрел). – 477 с.
180. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Мураттиб А.О.Асадов. – Душанбе: Ирфон, 2009. – Ҷилди 8. (2007, май – 2008, июл). – 575 с.
181. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Мураттиб А.О.Асадов. – Душанбе: Ирфон, 2010. – Ҷилди 9. (2008, июл – 2009, июн). – 575 с.
182. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Мураттиб А.О.Асадов. – Душанбе: Ирфон, 2011. – Ҷилди 10. (2009, июн – 2010, июл). – 575 с.

183. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2012. – Ҷилди 11. (2010, июл – 2011, август). – 575 с.
184. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат: ҷилди 12 (2011, 25 август – 2012, 27 октябр) / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 560 с.
185. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат: ҷилди 13 (2012, 27 октябр – 2013, 29 сентябр) / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 560 с.
186. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат: ҷилди 14 (2013, 1 октябр – 2014, 6 октябр) / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 576 с.
187. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат: ҷилди 15 (2014, 6 октябр – 2015, 29 сентябр) / Э.Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 576 с.
188. Раҳмон Э. Суханрониҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба 20-умин солгарди Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Э.Раҳмон. – Душанбе: Шарқи озад, 2012. – 79 с.
189. Раҳмон Э. Ответы на вопросы великобританского издания «Мировой государственный деятель», 1996г., январь // Тысяча лет в одну жизнь (сборник выступлений, речей, интервью и статей). – Душанбе, 2003. – 374 с.
190. Раҳмонов Э. Ш. Таджикистан на пороге будущего / Э. Ш. Раҳмонов // Сборник выступлений Президента РТ в СМИ России. – М., 1997.
191. Раҳмонов Э. Ш. Юбилей независимости и второй форум таджиков / Э. Ш. Раҳмонов – Душанбе, 1993. – 40 с.
192. Раҳмонов Э. Ш. Наша цель – национальное единство / Э. Ш. Раҳмонов. – Душанбе, 1997. – 72 с.
193. Рахимов Н. Т. Материалы к историографии гражданской войны в

- Таджикистане (1992-1997 гг.): Обзор зарубежной литературы / Н.Т.Рахимов.– Худжанд, 2002.–60 с.
194. Рахматуллаев Э. Миротворческая деятельность ООН в Таджикистане и перспективы превентивной дипломатии в Центральной Азии / Э.Рахматуллаев. – М., 2001. – 230 с.
 195. Рахматуллаев Э. Таджикистан и международные организации: реалии перспективы / Э.Рахматуллаев // Интеграция Таджикистана в мировое сообщество: материалы III Международной научно-практической конференции. – Душанбе, 1997.
 196. Рахматуллаев Э. Превентивная дипломатия или мираж / Э.Рахматуллаев. – М.: КДУ, 2007. – 407 с.
 197. Роҳи сулҳ (Ҳуччатҳои гуфтушуниди байни тоҷикон). – Душанбе, 1997. – 236 с.
 198. Ртвеладзе Э.В. О некоторых аспектах новейших исследований истории Центральной Азии / Э.В. Ртвеладзе // Современные мифы о далёком прошлом народов Центральной Азии. – Ташкент, 2007. - С.5-20.
 199. Руа О. Роль ОБСЕ в мирном процессе в Таджикистане / О. Руа // Центральная Азия. Конфликт, решение, изменение. – Мэриленд, 1995.
 200. Руа, О. Межрегиональная динамика войны / О. Руа // Аккорд. Выпуск 10. – Лондон, 2001. - С. 27-30.
 201. Руденко А. Почему мы воюем? / А.Руденко // Народная газета. – 1993. – 4 февраля. - № 19 (18724).
 202. Сабуров А. Таджикистан на рубеже реализации национальных интересов на международной арене / А.Сабуров, З.Саидов. - Душанбе, 2005.- 86 с.
 203. Сабуров А. Таджикистан: внешняя политика и массовая информация (1993-1995гг.) / А.Сабуров, З.Саидов. – Душанбе: Шарқи озод, 1997.-71с.

204. Саидов З. Межгосударственные отношения Республики Таджикистан в двустороннем формате / З.Саидов. - Душанбе, 2001. – 112 с.
205. Саидов З. Внешняя политика Президента Рахмонова / З.Саидов. - Душанбе, 2000. – 162 с.
206. Саидов З. Политика открытых дверей / З.Саидов. - Душанбе, 2003. - 224 с.
207. Салимов Н. Фалсафаи ваҳдати миллӣ / Н.Салимов. – Душанбе, 2000. – 135 с.
208. Самиев Х. Сабакҳои таърихӣ ва байналмилалӣ сулҳи тоҷикон / Х.Самиев, Ф.Мудатова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2017. - №3/6. – С. 116-120.
209. Самиев, Х. Историографияи мавзӯи сулҳ дар Тоҷикистон: равишҳои суннатӣ ва навобарона дар омӯзиши мавзӯ / Х.Самиев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2022. - №3. – С.344-348.
210. Самеъ Х. Истиқрори сулҳ дар Тоҷикистон - омили муҳими расидан ба ваҳдати миллӣ / Х. Самеъ // Ваҳдат, Давлат, Президент. (Иншои ваҳдат). – Душанбе, 2007. Ҷ. VI. -С.148-156.
211. Сатторзода, А. Демократическая партия / А. Сатторзода // Аккорд. – Лондон, 2001. – С. 34-36.
212. Саъдиев Ш.С. Таджикистан: путь к миру и согласию / Ш.С.Саъдиев. - Душанбе, 2002. – 28 с.
213. Саъдиев Ш.С. О некоторых особенностях «таджикской» модели урегулирования внутренних конфликтов. Таджикистан и современный мир / Ш.С.Саъдиев // Вестник Центра стратег. исслед. при Президенте РТ. - 2004. - № 1(4). – С.37-38.
214. Саъдиев Ш.С. Вклад Миссии наблюдателей ООН в Таджикистане в мирном урегулировании межтаджикского конфликта / Ш.С.Саъдиев // Мавадҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «20-солагии аъзошавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Созмони Милали

- Муттаҳид». 2-3 марти с. 2012. – Душанбе, 2013, – С. 58-64 (точ.)–С. 204-210 (русӣ), – С. 341-346 (анг.).
215. Саъдиев Ш.С. Достижение мира и согласия в Республике Таджикистан – уникальный опыт для межкультурного диалога / Ш.С.Саъдиев // Материалы международной конференции «Межкультурное взаимодействие на евроазиатском пространстве: история, современные тенденции и перспективы» (г. Душанбе, 13 февраля 2015г. РТСУ). – Душанбе, 2015, –С. 236-241.
216. Саъдиев Ш.С. Аз таҷрибаи таърихи музокироти тоҷикон оид ба сулҳсозӣ дар Тоҷикистон / Ш.С.Саъдиев // Осор. Ҷилди 4. – Душанбе, 2017. – с. 419-475.
217. Солоник Н.В. Страницы эпохи распада СССР: гражданская война в Таджикистане / Н.В. Солоник // Вестник Пермского государственного технического университета. – Пермь, социально-экономические науки. – 2011. - №11. – С. 25-41.
218. Соҳибназаров А. Субҳи ситоракуш. К.1 / А. Соҳибназаров. – Душанбе: Дониш, 1997. – 330 с.
219. Соҳибназаров А. Субҳи ситоракуш. К. 2 / А. Соҳибназаров. – Душанбе: Маҳмадҷон, 2000. – 310 с.
220. Сотиров В. Роль ООН в достижении и упрочении мира в Таджикистане / В.Сотиров // Таджикистан и современный мир. – Душанбе: ЦСИ при Президенте РТ, 2003. - №2(3). – С. 62-65.
221. Султонов Ш. Тоҷикон дар маҷрои воқеаҳои таърихи наву наватарин (Посух ба таҳрифкорони таърихи Тоҷикистон) / Ш.Султонов. – Душанбе, 2017. – 500 с.
222. Султонов Ш.М. Демонтаж СССР: Великая катастрофа XX-го столетия. Таджикистан на пороге гражданской войны (1990 – 1991 гг.) / Ш.М.Султонов. - Худжанд: Хуросон, 2014. - 505 с.
223. Султонов Ш. Ёддоштҳои зиёии шӯравӣ / Ш.Султонов. - Хуҷанд: Хуросон, 2015. – 639 с.

224. Таджикистан – ОБСЕ: диалог и сотрудничество / под редакцией Х.Зарифи. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 324 с.
225. Таджикистан в огне / составители А. Руденко, А. Сорокин. – Душанбе: Ирфон, 1993. – 288 с.
226. Тоштемиров М. Дорогой мира и согласия / М. Тоштемиров, З. Саидов. – Душанбе, 1997. – 152 с.
227. Тоштемиров М. Президент Рахмонов: человек и политик / М.Тоштемиров, З.Саидов. – Алмата: КИТК, 1997. - 79 с.
228. Тоштемиров М. По меридианам дружбы. Политика открытых дверей Эмомали Рахмона. – Душанбе: Шарки озод, 2010. - 247 с.
229. Тураджонзода А. Религия – опора общества / А. Тураджонзода // Центральная Азия. Конфликт, решение, изменение. – Мэриленд, 1995.
230. Турсунов Т. Таджикско-индийские взаимоотношения (1947-2006 гг.). Монография / Т.Турсунов. – Душанбе, 2009. – 130 с.
231. Тӯраҷонзода Ҳ. А. Миёни обу оташ тарҳи сулҳ андохтем / Ҳ. А. Тӯраҷонзода. – Техрон, 1998. – 65 с.
232. Убайдулло, Н.К. Консепсияи ваҳдати миллии Пешвои миллат ва татбиқи он / Н.К. Убайдулло // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Нақши Пешвои миллат дар дарёфти ваҳдати миллий». – Душанбе, 24 юни соли 2022. – С. 7-12.
233. Усмонов И. Миростроительство в Таджикистане / И.Усмонов. - Душанбе: Деваштич, 2006. – 160 с.
234. Усмонов И. Соли Набиев / И.Усмонов. – Душанбе, 1995. – 114 с.
235. Усмонов И. Сулҳнома / И. Усмонов. – Душанбе: Матбуот, 2001. – 552 с.
236. Усмонов И. Тоҷикон / И.Усмонов. – Душанбе, 2001. – 240 с.
237. Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол / И.Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. – 178 с.
238. Усмонов И. Чор рӯз ва рӯзҳои дигар / И. Усмонов. – Душанбе:

Адиб, 1995. – 336 с.

239. Усмонов И. Лаҳзаҳои сулҳи ботадбир / И. Усмонов. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 106 с.
240. Усмонов И.К. Роль международных организации в развитии мирного процесса в Таджикистане / И. К. Усмонов // Материалы 3-ой международной научно-практической конференции «Интеграция Таджикистана в мировое сообщество». – Душанбе, 1997. – С.6-8.
241. Фаттоев С. Социально-политические конфликты в современном обществе (Опыт Таджикистана) / С.Фаттоев. - Душанбе, 2001. - 127 с.
242. Хайдаров Г.Х. История таджикского народа: XX век / Г.Х.Хайдаров. – Худжанд, 2001. – 508 с.
243. Хайдаров Г.Х. Начальная поступь суверенного Таджикистана / Г.Х.Хайдаров. – Худжанд: Нури маърифат, 2006. – 348 с.
244. Хайдаров Г.Х. Таджикистан: трагедия и боль народа / Г.Х.Хайдаров, М. Иномов. – Санкт-Петербург, 1993. – 122 с.
245. Холиқзода А. Таърихи сиёсии тоҷикон / А. Холиқзода. – Душанбе, 1994. – 120 с.
246. Холиқзода А. Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Руссия то истиқлол / А. Холиқзода. – Душанбе, 1997. - 193 с.
247. Хрусталёв М. Гражданская война в Таджикистане: истоки и перспективы / М. Хрусталёв. – М., 1997. – 74 с.
248. Худойназаров Д. Конфликт в Таджикистане: вопросы регионализма / Д. Худойназаров // Центральная Азия. Конфликт, решение, изменение. – Мэриленд, 1995.
249. Ҳақимов Н. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ / Н.Ҳақимов. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 492 с.
250. Ҳимматзода, М. Дар ҷустуҷӯи ҳақиқат / М. Ҳимматзода. - Душанбе, 2001. - 60 с.
251. Ҳотамов, Н. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ / Н. Ҳотамов, Д.

- Довудӣ, С. Муллоҷонов, М. Исоматов. – Душанбе, 2011. – 582 с.
252. Шарипов А. «Э. Рахмон - наш Президент!» / А.Шарипов.- Душанбе, 2006. - 26 с.
253. Шарифзода А. Эмомалӣ Рахмон ва ҷомеаи ҷаҳон / А.шарифзода, З.Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011.- 372 с.
254. Шарипов А. .Э.Рахмон – спаситель. Серия книг / А.Шарипов, С.Фатоев, С.Шамсиддинов, З.Сироджев -Душанбе, 1996-1999.
255. Шарипов С.И. Политические процессы в таджикском обществе / С.И.Шарипов. – Душанбе: ЦСИ при Президенте РТ, 2011. – С. 243-255.
256. Шарифзода А. Начотбахши миллат / А.Шарифзода, А.Ғафуров. – Душанбе, 2012. – 336 с.
257. Шарифзода А. Эмомали Рахмон и мировое сообщество / А.Шарифзода, З.Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 372 с.
258. Шарифзода А. Пайвандгар / А.Шарифзода, З.Қосимӣ. – Душанбе, 2013. – 336 с.
259. Шарифзода А. Бунёдкор / А.Шарифзода, З.Қосимӣ. – Душанбе, 2013. – 336 с.
260. Шарифзода А. Фархундапай / А.Шарифзода, З.Қосимӣ. – Душанбе, 2014. – 336 с.
261. Шозимов П.Д.Таджикская идентичность и государственное строительство в Таджикистане / П.Д.Шозимов.- Душанбе, 2003.–251 с.
262. Шокиров Б. Пайдоиши ҳизбу созмонҳои нав дар Тоҷикистон ва фаъолияти онҳо (солҳои 1989-1992) / Б.Шокиров, А.Маҳмадкаримов. -Душанбе, 1994. – 50 с.
263. Шукуров Р. После Набиева. Смогут ли новые власти пережить военное противостояние с югом и разногласия в своих рядах? / Р. Шукуров // Новое время. – 1992. – 8 сентября. - №38 (2464).
264. Шукуров Р. Медленный бунт на площади / Р. Шукуров // Новое

время. – 1992. – 20 мая. - № 20 (2444).

265. Эмомалӣ Раҳмон – поягузори сулҳ ва ваҳдати миллӣ. Китоби дуом
// Муҳаррири масъул академик Т.Н.Назаров. – Душанбе, 2011. – 371
с.

Автореферат ва диссертатсияҳо:

266. Абдукадыров А. Освещение общественно-политической жизни Таджикистана на страницах русскоязычной прессы (1990-1995гг.): автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / А. Абдукадыров. – Душанбе, 1997. – 24 с.
267. Абдуллоев И.Р. Возникновение и развитие общественно-политических движений Республики Таджикистан в конце 80-х - начале 90-х годов: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / И.Р. Абдуллоев. – Худжанд, 2000. – 179 с.
268. Алимов Б. Социально-экономические и политические процессы в Республике Таджикистан: автореф. дисс. ... на соиск. учен. степ. канд. ист. наук / Б.Алимов. – Худжанд, 2008. – 26 с.
269. Архангельский А.В. Международно-правовые основы обеспечения коллективной безопасности государств-участников СНГ: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / А.В.Архангельский.-М. 2003.-24 с.
270. Афандихонов И. Х. Правовые основы военного сотрудничества между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией: автореф. дисс. ... на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук / И.Х.Афандихонов. - М., 2006. – 18 с.
271. Бободжанова Р. Освещение политической жизни Таджикистана на страницах периодической печати России (1990-1995 гг): автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / Р.М. Бободжанова. – Худжанд, 1998. – 22 с.
272. Восиев Ф.К. Национальное примирение и национальное единство: проблемы становления и развития (Опыт Таджикистана): дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Ф.К.Восиев.– Душанбе, 2010.–165 с.

273. Ганджакова М.Г. Политическая история Таджикистана 90-х годов XX века: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / М.Г. Ганджакова. – Душанбе, 2015. – 213 с.
274. Дронов В.В. Международное содействие становлению политической системы независимого Таджикистана: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / В.В. Дронов.- М. – 2011. – 26 с.
275. Идиев Ф.Ф. Международно-правовые основы участия международных организации в урегулировании межджаджского конфликта в Таджикистане: автореф. дисс. ... на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук / Ф.Ф.Идиев. – М., 2011. 26 с.
276. Каримов О.К. История исторической науки Таджикистана: дис. ... доктора ист. наук: 07.00.09 / О.К. Каримов. – Душанбе, 2002.– 353 с.
277. Кобилова С.Я. Обострение общественно-политической ситуации в Таджикистане в период перестройки: 1985 - 1991 гг. : дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / С.Я. Кобилова. – Худжанд, 2007. – 187 с.
278. Мерганов, Л.К. Урегулирование конфликтов международными организациями на примере Республики Таджикистан: дисс. ... на соиск. учен. степ. канд. полит. наук / Л.К.Мерганов. - М., 1998. – 188 с.
279. Мирзоев, Г.Р. Преодоление конфликтной ситуации в Республике Таджикистан. Россия и восстановление мира (90-е годы XX века): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Г.Р. Мирзоев. – М., 2004. – 192 с.
280. Муродов А.А. Освещение политической ситуации Таджикистана 1989-1997 гг. в периодической печати Республики: автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / А.А. Муродов. – Душанбе, 2004. – 24 с.
281. Насретдинов Д. Внешняя политика Таджикистана в контексте проблем региональной безопасности Центральной Азии: автореф. дис. на соиск. учён. степ. канд. ист. наук: 07.00.15 / Д.Насретдинов.– М., 2013.–26 с.

282. Новиков Р.Ю. Социально-экономические и экологические проекты ООН для государств Центральной Азии в 90-е годы XX века: автореф. дисс. ... на соиск. учен. степ. канд. ист. наук / Р.Ю.Новиков. – М., 2001. – 16 с.
283. Равшанзод М. Гражданское противостояние и миротворческий процесс в Республике Таджикистан в 90-е годы XX века: автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / М. Равшанзод. – Душанбе, 2019. – 26 с.
284. Саймуддинов Ш. Национальное примирение в Таджикистане и его современное значение: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Ш.Саймуддинов. –Душанбе, 2002.–152 с.
285. Сайфуллаева З.Х. Роль международных организации в стран Содружества в укреплении мира в Таджикистане: автореф. дисс. ... на соиск. учен. степ. канд. полит. наук / З.Х.Сайфуллаева. – Душанбе, 2007. – 21 с.
286. Саъдуллоев И.И. Роль комиссии по национальному примирению в установлении мира и национального согласия в Таджикистане (1997-2000 гг.): дис. .. канд. ист. наук: 07.00.02 / И.И.Саъдуллоев. – Душанбе, 2006. – 159 с.
287. Урунова Д.А. Становление новой политической структуры в Республике Таджикистан, 1991-1997гг.: автореферат диссертации кандидата исторических наук: 07.00.02 / Д.А. Урунова. – Душанбе, 1998. – 26 с.

Манбаъҳои интернетӣ:

288. Аскарлов А. Арийская проблема: новые подходы и взгляды / А.Аскарлов [Электронный ресурс] (дата обращения: 01.02.2019).
289. Аскарлов А. Дискусия по арийской проблеме в Центральной Азии / А.Аскарлов [Электронный ресурс] (дата обращения: 01.02.2019).
290. Гафуров А.М. Гражданская война в Таджикистане: причины и последствия / А.М. Гафуров [Электронный ресурс]. URL: [http: //ia-](http://ia-)

- centr.ru//expert/1920/ (дата обращения: 01.02.2019).
291. Доклад Генерального Секретаря ООН о положении в Таджикистане, 16 августа 1993 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/ UNDOC/GEN/N93/453/73 /IMG/ N 9345373> (дата обращения: 09.10.2019).
 292. Доклад Генерального Секретаря ООН о положении в Таджикистане, ноября 1993 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-dds ny.un.org/doc/UNDOC /GEN/N93/633/81 /PDF /N 9363381> (дата обращения: 09.10.2019).
 293. Из история развития демократического движения в Таджикистане// [Электронный ресурс]. – www.ca-c.org/journal/09-1997/st_16_niezov.Shtml (дата обращения: 08.08.2022).
 294. Кузьмин А. И. Проблемы «Ближнего зарубежья». Уроки Таджикистана / А.И. Кузьмин [Электронный ресурс]. URL: <http://militaryarticle.ru/obozrevatel/1993-obozrevatel/12799/> (дата обращения: 01.02.2019).
 295. Масов Р. Ответ на статью А.Аскарова «Арийская проблема: новые подходы и взгляды» / Р.Масов [Электронный ресурс] (дата обращения: 01.02.2019).
 296. Паёми табрикӣ ба муносибати сеюмин солгарди ба имзо расидани Созишномаи истиққори сулҳ ва ризоияти миллӣ. ш.Душанбе, 26-уми июни соли 2000 // [Маводи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/9635> (санаи истифодабарӣ: 15.09.2023).
 297. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22-юми декабри соли 2016. [Маводи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/13739>.
 298. Раҳмон, Э. Суханронӣ ба ифтихори 20-солагии ба имзо расидани Созишномаи умумии истиққори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон // [Маводи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/9635>

(санай истифодабарӣ: 15.09.2023).

299. Раҳмон, Э. Суханронӣ ба ифтихори 15-солагии ба имзо расидани созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон // [Маводи электронӣ]. URL: <http://President.tj/node/2195> (санай истифодабарӣ: 15.09.2023).
300. Раҳмон, Э. Суханронӣ ба ифтихори 24-солагии ба имзо расидани созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон // [Маводи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/9635> (санай истифодабарӣ: 15.09.2023).
301. Решение о сроке пребывания, составе и задачах Коллективных миротворческих сил в Республике Таджикистан [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/194/82/PDF/N9419482> (дата обращения: 10.10.2019).
302. Совместное коммюнике по итогам третьего раунда межтаджикских переговоров по национальному примирению 31 октября 1994 г. [электронный ресурс]. URL: <http://daccess-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/433/70/PDF/N9443370> (дата обращения: 10.10.2019).
303. Сомонаи интернетии «Миллат». Фулом Бобоев: Аз 25 нафар касе чуръат накард Раиси Шӯрои Олӣ шавад. Санай шиносӣ 17.01.2019 <http://millat.tj/>.
304. Таджбахш Ш. Таджикистан: забытая гражданская война / Ш. Таджбахш, Н. Джавад [Электронный ресурс]. URL: <http://ia-centr.ru//expert/1920/> (дата обращения: 01.03.2022).

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

**Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи
олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп
шудаанд:**

[1–М]. Асомиддин, А. Инъикоси ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Созмони Милали Муттаҳид дар таърихнигории ватанӣ / А. Асомиддин // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. - № 8. – С. 75-80. ISSN 2074 – 1847.

[2–М]. Асомиддин, А. Инъикоси ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо дар таърихнигории ватанӣ / А. Асомиддин // Муаррих. – 2021. - №2 (26). – С. 114-120. ISSN 2709 – 7382.

[3–М]. Асомиддин, А. Инъикоси ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Созмони ҳамкориҳои Шанхай дар таърихнигории ватанӣ / А. Асомиддин // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2021. - №3 (92). – С. 286-289. ISSN 2219 – 5408.

[4–М]. Асомиддин, А. Раванди таҳаввулоти сиёсӣ дар охири солҳои 80-ум - ибтидои солҳои 90-уми асри XX дар Тоҷикистон ва инъикоси он дар таърихнигорӣ / А. Асомиддин // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2023. - №6 (92). – С. 286-289. ISSN 2219 – 5408.

[5–М]. Асомиддин, А. Ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон (1992-1997) дар таҳқиқоти муҳаққиқони хориҷӣ / А. Асомиддин // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2024. - № 2 (94). – С. 75-80. ISSN 2074 – 1847.

[6–М]. Асомиддин, А. Масоили мубрами таърихи истиқлоли давлатӣ дар осори Пешвои миллат / А. Фафуров, А. Асомиддин // Муаррих. – 2024. - №1 (37). – С. 114-120. ISSN 2709 – 7382.

[7–М]. Асомиддин, А. Кинои тоҷик дар даврони истиқлол / А. Асомиддин // Паёми фарҳанг. – 2023. - №4 (64). – С. 72-80.

Мақолаҳои дар дигар маҷмуаҳои илмӣ, маҷаллаҳо ва маводҳои конференсиявӣ ба таърисида:

[8–М]. Асомиддин, А. Инъикоси масъалаҳои сулҳу ваҳдат дар таҳқиқоти муҳаққиқони ватанӣ / А. Асомиддин // Маводи Ҷамъиши

илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Масъалаҳои таъмини самаранокии ҳамбастагии илм ва истеҳсолот». - Душанбе. - 20-21 ноябри соли 2020. – С.21-27.

[9–М]. Асомиддин, А. Ҳаракату хизбҳои сиёсӣ ҳамчун омили асосии ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон / А. Асомиддин // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2022. - №2(2). – С. 19-22.

[10–М]. Асомиддин, А. Инъикоси масоили истиқрори сулҳу ваҳдати тоҷикон дар таърихшиносии ватанӣ /А. Асомиддин // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи “Рушди устувори саноати миллий дар асоси амалигардонии “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф”. – Душанбе, 24-25 апрели соли 2023. – С.194-197.

[11–М]. Асомиддин, А. Раванди гуфтушунид ва истиқрори сулҳу ваҳдати тоҷикон аз нигоҳи муҳаққиқони хориҷӣ /А. Асомиддин // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи “Рушди устувори саноати миллий дар асоси амалигардонии “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф”. – Душанбе, 24-25 апрели соли 2023. – С.191-194.